ڕامانێک

لە ڕابردوو و ئێستا، بۆ بەدیهێنانی داهاتوو

ئەلبورز ڕۆئین تەن

کوردستان ٢٠٢٠

ڕامانێک

لە ڕابردوو و ئێستا، بۆ بەدیهێنانی داهاتوو

ئەلبورز ڕۆئین تەن

کوردستان ٢٠٢٠

ڕامانێک

لە ڕابردوو و ئێستا، بۆ بەدیهێنانی داهاتوو

نووسینی:

ئەلبورز ڕۆئین تەن

گرافیك و دیزاین:

هۆزان

تیراژ:

٥٠٠ دانە

چاپخانە:

رۆکسانا

نرخ:

٤٠٠٠ دینار

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان
ژمارەی سپاردنی (٤٠٣) ساڵی ٢٠٢٠ی پێدراوە.

پێشکەشە

بە باوکم کە بەردەوام خەمی پێگەیاندنی منی هەبوو...

بە دایکم کە سەرچاوەی میهرەبانی و خۆنەویستییە...

پێرست

پێشەکی ٧

بەشی یەکەم

چاوخشاندنێک بە مێژووی تێڕوانینی ئێران بۆ کورد ١١

١. گرینگی مێژوویی و تێڕوانینی مرۆڤ ١٢

٢. زانینی هۆیەکانی سەرنەکەوتن، ئەسڵێکی گرنگە لە مێژوودا ١٥

٣. تواندنەوەی کورد لەنێو نەتەوەی باڵادەستدا ١٧

٤. حکوومەتی ماد رووخا، بەڵام کورد لەناو نەچوو ١٩

٥. شۆڕشی فەراوەرتیش ٢٢

٦. ئۆتۆنۆمی ساتراب ٢٣

٧. کورد لەسەردەمی ئیسلامدا ٢٥

٨. سیاسەتی سەفەوی‌و عوسمان بەرانبەر کورد ٢٧

٩. کوردانی خوراسان ٢٩

١١.لەداو خستنی ڕێبەرانی کورد ٣٠

بەشی دووەم

ویستی ئاشتییانەی حیزبی دێموکرات‌و وەڵامی دیکتاتۆران ٣٧

١. کۆمەڵەی ژێکاف و گرنگی بوونی ٣٨

٢. دامەزراندی کۆماری کوردستان‌و هەوڵی پێشەوا ٤٢

٣. بەڵێنی بێبنەماو لەسێدارەدانی پێشەوا ٤٤

٤. جووڵانەوەی ساڵانی ٤٦ و ٤٧ .... ٤٦

٥. بیرۆکەی ستراتژی دروشمی حیزب ٤٧

٦. خەباتی کوردو شۆڕشی گەلانی ئێران ٤٩

هەواڵنامەی کتێب

٧. وتوویـژ یان تیرۆر ٥١

بەشی سێیەم

ئایا تێڕوانینی حکوومەتی داهاتووی ئێران بۆ کورد دەگۆڕێت!!؟؟ ٥٥
١. گۆڕینی عەقڵییەت یان دەسەڵات ٥٦
٢. سناریۆکانی داهاتووی ئێران ٥٨
٣. ئەزموونکردنەوەی ڕێژیمی پاشایەتی ٦٠
٤. پرسی کوردو یەکپارچەیی ئێران ٦٢
٥. کۆنگرەی نەتەوەکانی ئێرانی فیدڕاڵ ٦٤

بەشی چوارەم

چاوخشاندنێک بەسەر گۆڕانکارییە ئابووریو کۆمەڵایەتیو کەلتووریەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات ٦٩
١. لەبەرچاوگرتنی فاکتەرە گرنگەکان ٧٠
٢. هەڵکەوتەی کوردستان و ئامارە ئابوریەکان ٧١
٣. کۆمەڵگای مەدەنی چالاک ٧٩
٤. دێموگرافی کەلتووری و پەروەردەیی ٨٠

بەشی پێنجەم

گۆڕانکاری لە فاکتەرە کاریگەرەکانی ژئۆپۆلیتیکی ڕۆژهەڵاتی ناڤین ٨٥
١. ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستو بایەخەکانی ٨٦
٢. کورد نەتەوەی بێدەوڵەت ٨٨
٣. ئامریکا لە ڕۆژهەڵاتی نیوەڕاست ٩٠

هەموالنامەی کتێب

٤. سیاسەتی ئۆروپا سەبارەت بە کورد ٩٠
٥. دەوری ئێران لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست ٩٢
٦. کوردستان گۆڕەپانی ململانێ هێزە بیانیەکان ٩٥
٧. کوردستان سەرچاوەی نەوت و ئاوە ٩٨
٨. دۆخی ئەو وڵاتانەی کوردی تێدایە ١٠٠

بەشی شەشەم

دانانی بەرنامە لەسەر بنەمای خەباتی داگیرکراو دژی داگیرکەر ١٠٧
٩. کۆیلایەتی یا خەبات بۆ ڕزگاری ١٠٨
١٠. ئایا بە دێموکڕاسی پرسی کورد چارەسەر دەبێ ١١١

بەشی حەوتەم

سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک دوای چەند دەیە! ١١٥
١. شەهیدبوونی دوکتۆر قاسملوو خەسارەتێکی گەورەی لە بزووتنەوەی کورد دا ١١٦
٢. سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک لەبەرچی هاتە نێو پڕۆگرامی حیزبەوە ١١٨
٣. تایبەتمەندییەکانی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک ١٢١
٤. سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک و خوێندنەوەیەکی سەرلەنوێ ١٢٧
٥. ڕێگا چارە ١٣٢

کۆبەند ١٣٥

پێشەکی

لەسەردەمێکدا کە خێرایی گۆڕانکارییەکانو پێشڤەچوونی مرۆڤایەتی لە بوارە جیاوازەکاندا خۆی دەنوێنێ و ئاستی ژیانی گەلان بەردەوام لە بەرەوپێشچوون دایە، کورد وەک نەتەوەیەکی چەوساوە لەزێدی خۆی، واتە کوردستانی داگیرکراو، بەرەوڕووی کۆمەڵکوژیو سەرکوت دەکرێ و هەوڵی سڕینەوەی شۆناسی دەدرێت. وێڕای خەباتی دێرینو بەردەوامی کوردو گیانفیداییەکی بێوێنە بۆ بەدەستهێنانی سەربەستی و ڕزگاری؛ لە دۆخی ئەمڕۆدا زیاتر لەهەر کاتێکی دیکە مەترسی بۆسەر کورد هەست پێدەکرێت.

لە بارۆدۆخێکی وادا وێڕای درێژەدان بەخەباتو تێکۆشان، ڕامان لە چۆنییەتی خەباتو هێڵە گشتییەکانی بۆ داهێنانی بەرنامەیەکی نوێ لەپێناو سەرخستنی ئەو بزاڤە ڕەوایە، ئەرکی هەر ڕێبوارێکی ئازادیخوازی کوردستانی ڕۆژهەڵات بەگشتیو ڕۆڵەکانی دێموکرات بەتایبەتیە کە لەچوارچێوەی ڕێکخراوێکی نەتەوەیی پێشکەوتنخواز وەک حیزبی دێموکرات بۆ بەدەستهێنانی ئەو ئامانجە تێبکۆشن.

لەم سۆنگەییەوە پێداچوونەوە بە بەرنامەو ئەساسنامەی حیزبو داڕشتنەوەی گوتاری نوێ خەبات لەسەر بنەمای فاکتە مێژووییو ئەو گۆڕانکارییانەی کە لەڕەهەندە جیاوازەکاندا هاتوونەتە ئارا، وەکوو پێویستییەک دەبیندرێت. مەبەستیش؛ هاوئاراستە بوون لەگەڵ کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتو ئاراستەکردنی هێزو وزەی کۆمەڵگایە کە لەئاکامی گۆڕانکارییەکان ئاڵوگۆڕی بەسەرداهاتووە، ئەمەش

مەرجی سەرکەوتنی خەباتی نەتەوەییە.

لەو کتێبەدا هەوڵی ئەوەمان داوە، پێویستی گۆڕانکاری چوارچێوەی بەرنامەو گوتاری داهاتووی حیزب وەک هێزێکی شوێندانەر لە ڕۆژهەڵاتدا بخەینە بەرباس کە لە سەر بنەمای فاکتگەلی؛ مێژوویی، هەڵسوکەوتی داگیرکەرانەی داگیرکەران بەرانبەر ئاشتیخوازی کورد، گۆڕانکارییە ژئۆپۆلیتیکیو کۆمەڵایەتیو ئابورییەکان کە کاریگەری لەسەر دۆخی کورد هەبووە، داڕێژرابێ.

بێ گومان ئەو باسە پێویستی بە بیرو بۆچوونی کەسانی شارەزای بوارەکانی؛ مێژوویی، ڕامیاریو یاساییو ئابوریو کۆمەڵناسی کە لە هەموو کەلێنو کەلەبەرەکانی ڕوونو لێڵی ئەو پرسە وردبوونەتەوە هەیە، تا بەهێزو بیرێکی دەوڵەمەندەوە گەڵاڵەرێژی بۆ بەدەستهێنانی بەرنامەیەکی سەرکەتوو بکەن کە لە ئایدیاو هزری خاوەن هزرانی کورد سەرچاوەی گرتبێ.

لێرەدا بە پێویست دەزانرێت ئاماژە بە بەرنامەی ئێستای حیزبی دێموکڕات بکرێت کە لە پرۆسەیەکی دێموکراتیکدا پەسەندکراوە، هەروەها سەری ڕێز بەرامبەر خەباتو تێکۆشانی ڕۆڵەکانی گەلی کورد لەچەند سەدەی ڕابردوودا دادەنوێنم کە لەو پێناوەدا لەخۆبردووییو ئازایەتی بێوینەیان نواندووەو ئەگەر نەڵێم هەموو، بەڵکوو زۆربەی هەرەزۆری ڕێبەرانی شۆڕشو جوڵانەوەی کورد لەو پێناوەدا سەریان ناوەو بوونەتە قارەمانو هێمای نەتەوەی خۆیان. لەگەڵ ئەوەی هەرکام لەو شۆڕشانە بەگوێرەی هەلومەرجو قۆناغی سەردەمی خۆیان تاکتیکو ستراتژیان داڕشتووەو بۆ گەیشتن بە ئامانج پەیڕەویان لێکردووە،

بەڵام ئێمە وەکوو حیزبێکی شۆڕشگێڕ کە بڕوامان بە ئاڵوگۆڕ و پێشڤەچوون هەیەو خۆم وەک ڕۆڵەیەکی کورد و ئەندامێکی دڵسۆزی حیزبی دێموکرات، پێموایە بەپێی هەلومەرجی ئەمڕۆو ئەو گۆڕانکارییانەی کەوا بەخێرایی لەناوچەدا ڕوودەدەن کاتی ئەوە هاتووە چاوخشاندنەوەییەک بەسەر دروشمو ستراتژیو سیاسەتو هێڵە گشتیەکانماندا بکەین؛ چونکە گەلانی ڕزگاربووی دیکەی جیهانیش بە کەڵکوەرگرتن لە وانەکانی ڕابردووو داهێنانی نوێ، توانیویانە هەنگاو بەرەو سەرکەتن بنێنن.

هیوادارام ئەو کتێبە لەو بوارەدا بتوانێ بەسود بێت، لەو ڕوانگەیەوە کە کەسانی شارەز و قەلەم بەدەست هانبدرێنو بێنە دوان، بۆئەوەی ڕێکارو میکانیزمی گونجاو دەستنیشان بکەن بۆ گەیشتن بەو ئامانجە سەرەکییەی کە ئاواتی لەمێژینەی هەموو تاکێکی نەتەوەی کوردە.

بە پێویستیشی دەزانم سوپاسێکی تایبەتی هەموو ئەو بەڕێزانە بکەم کە لە بە چاپ گەیاندنی ئەو کتێبە یارمەتیان داوم بە تایبەتی سپاسی بەڕێز لوقمان مێهفەر ئەندامی هەیئەتی ئیجرایی ناوەندی سیاسی حیزب بۆ ڕێنوێنیەکانی و هەروەها بەڕێز خاتوو ئەوین مستەفازادە بۆ پێداچوونەوەی زمانەوانی و هاوڕێ کاک هۆزان بۆ دیزاینی بەرگ و ناوەوەی کتێب دەکەم.

بەهیوای سەرکەوتنی خەباتی ڕەوای گەلەکەمان...

هوالناطق كتيب

بەشی یەکەم

چاوخشاندنێک بە مێژووی تێڕوانینی ئێران بۆ کورد

هەواڵنامەی کتێب

١. گرنگی مێژوویی‌و تێڕوانینی مرۆڤ

«ئیحسان نوری پاشا» لە کتێبی «مێژووی ڕەگ‌و ڕەچەڵەکی کورد» لەسەر گرنگی مێژوو و تێڕوانینی مرۆڤ بۆ مێژوو دەڵێت: «بێئاگایی لە ڕابردوو، دەبێتە مایەی فەراموش‌کردنی ئایندە»[١].

هۆکارەکانی بێئاگایی کورد لە مێژووی خۆی جێگای سەرنجە، بەڵام گرنگترین هۆکارەکان ئەمانەی خوارەوەن:

یەکەم؛ هەوڵی بێوچانی دوژمن بەدرێژایی سەدان ساڵی ڕابردوو بۆ سڕینەوەی شوناسی نەتەوەیی کورد وای‌کردووە کە کورد لەڕابردووی خۆی ئاگادارنەبێت، هەروەها هەوڵدان بۆ نەهێشتنی مێژوو و چەواشەکردنی، بەشێکی گرنگی لەڕاستای سیاسەتی داگیرکارانەی داگیرکەرانی کوردستان بووە؛ چونکە ئەوە مێژوویە کە دەتوانێ ڕاستی ستەمی بێکۆتایی‌و گزی هەمیشەیی‌و تێڕوانینی داگیرکاری بۆ کوردستان ڕوون بکاتەوە. مێژوونوسی ئەرمەنی «ئارشاک ئافراسیان» لەو بارەیەوە دەڵێت: «لەوانەیە هیچ گەلێکی‌تری نیشتەجێی ناوچەیەکی جوگرافیای ناسراوو ئاشکرا ئەوەندەی کورد بەر گەردەلولی ڕەشی شاردنەوەو چەواشەکاری‌و لەبەرچاو ڕەش‌کردن نەکەوتبێ، ئەم ڕاستییە دەبێ هەر لەسەرەتاوە دووپات بکرێتەوە تا کێشە مێژووییەکە بەباشی بخرێتە بەرچاوو مەسەلەی کورد بەوجۆرە تاووتوێ بکرێ کە ئەمرۆ خۆی دەردەخاو دێتە پێشەوە»[٢].

تەنیا «ئارشاک ئافراسیان» نەبووە کە ئاماژەی بە شاردنەوەی مێژووی کورد بەمەبەستی سڕینەوەو نەهێشتنی هەستی نەتەوەبوونی کورد کردووە، بەڵکوو هەر لێکۆڵەرێک بیهەوێ لەسەر کورد

لێکۆڵینەوە بکات ئەو گرفتەی بۆ دروست بووە. یەکێک لەوان دکتۆر «ئەحمەد مەحمود ئەلخەلیل»ە کە لە کتێبی «مەملەکەتی ماد»دا دەڵێت:»من وای بۆ دەچم کە (فارسە باوەڕپێکراوەکان) -وەک خۆی دەڵێت- ئەوانەی زانیارییان بە «هیرۆدۆت» داوە، بەشێک بوونە لە دیاردەیەکی مێژوویی درێژخایەن، ئەوەش خواستو پێداگیری لایەنە هەرێماتییەکان بووە بۆ شاردنەوەی مێژووی دووهەزاوپینجسەد ساڵەی باب‌وباپیرانی کورد؛ زەمەنێکی دوورودرێژ کە دیرۆکی نەتەوەیەکی دێرینی ڕۆژئاوای ئاسیایی تێدا بزرکراوە، نەتەوەیەک کە بە زۆری زۆرداری فڕێدراوەتە دەرەوەی مێژووەوە. ئا لێرەدایە مەترسیە گەورەکە؛ مەترسییەک نەتەنیا لەسەر نەتەوەی کورد، بگرە لەسەر هەموو مرۆڤایەتی بەگشتی و لەسەر گەلانی ڕۆژئاوای ئاسیا بەتایبەتی، چونکە ئەو کەسەی بەم شێوەیەو بەڕۆحییەتی ڕەشکردنەوەو هەڵکێشانی بنج‌وبناوانی نەتەوەیەک کاربکات، ئامادەیی ئەوەشی تێدایە ئەگەر هەلی بۆ هەڵبکەوێت، بەهەمان زەینیەتەوە مامەڵە لەگەڵ سەرجەم گەلانی دنیادا بکات.»[٣]

کاتێک سەیری ژیانی ئەمڕۆمان دەکەین، پرسیاری چۆنیەتی دروستکردنی پێکەوەژیان لەگەڵ لۆژیکی ئەو ئاوەزە کە نووسەر»ئەحمەد مەحمود ئەلخەلیل» بە مەترسی بۆ هەموو مرۆڤایەتی زانیوە لە مێشکمدا دروست دەبێتو لەمێشکی زۆر کەسیش ئەو بابەتە جێگەی تێڕامانە، بۆیە بیرکردنەوە لەسەر بنەمای فاکتەکانی مێژووی هەزاران ساڵە، دەبێ یەکێک لە بنەماکانی دانانی بەرنامەی داهاتوو بێت.

کورد بەتایبەتی لەسەدەی بیستەمدا توانیویەتی کەشوکەنی ئەو مێژووە بکاتو بەهۆی هەوڵی جیاواز، وێڕای ئەو سەختییە زۆرەی هەیبووە، دێرە سڕدراوەکانی دەستی داگیرکەر بەشێوەیەکی زانستییانە دەربخات. ئەمڕۆ لەئاکامی ئەو هەوڵانە هەر خوێنەرێکی کورد تەنانەت ئەگەر خاوەن پسپۆڕێکی تایبەتیش نەبێت، دەتوانێ لە مێژووی ڕەچەڵەکو خەباتو ئەدەبو ژیانی نەتەوەکەی ئاگاداربێتو هەستبکات کە وەک نەتەوەی کورد، جیا لە عەرەبو فارسو تورکو تەنانەت هاوشانی ئەوان خاوەنی مێژووەو میراتی شارستانییەتی بۆ ماوەتەوە. ئەو هەستکردنە بە مێژووی کەونارای خۆی، هەستی باوەڕبوون بە کورد دەداتو تەنانەت وەکوو فاکتەرێکی ئەرێنی، شوێندانەری لەسەر خەباتی گەلی کورد هەیە.

دووەم؛ هۆکاری گرنگی بێئاگایی لە مێژوو دەگەڕێتەوە شینەکردنەوەی ئەو مێژووییە، بۆئەوەی ببێ بەوانە بۆ داهاتوو، واتە دروستکردنی ئاگایی بەمەبەستی گرتنەبەری ڕێکاری پێویست، بۆئەوەی هەڵەکان دووبارە نەبنەوە، دەبێ مێژوویەکی ڕاستەقینە بەئاگایی تەواوەوە بنووسرێو شیبکرێتەوە. ئەگەر بەدرێژایی مێژوو تێڕوانینی ئێرانو حکوومەتە یەکلەدوای یەکەکانی ئێران بەنیسبەت پرسی نەتەوەی کورد نەگۆڕابێت، ناتوانین هیوادار یان خۆشبین بین کە ئەمجارەش چ لە ئێستا یا داهاتوودا عەقڵییەتی باڵادەست بەئاسانی بگۆڕێ. کاتێک دەبینین زۆربەی ڕێبەرانی کورد یەکلەدوایەک بەشێوازی جۆراوجۆر بەدەستی دوژمن لەسەر هەمان عەقڵییەتی ڕابردوویان لەناو دەبردرێن، دەردەکەری

ئەوەیە بەداخەوە بەخوێندنەوەی مێژوو تائێستا نەمانتوانیوە کەڵک لە ئەزموونو ئاگایی پێویست بۆ دووبارەنەبوونەوەی هەڵەکان بۆ بەدیهێنانی داهاتوویەکی جیاواز وەرگرین.

ئەوەی مەبەستمە لەئاگایی مێژوویی، زیاتر ئەو لایەنەی ئاگایی دەگرێتەوە کە بتوانین لەسەر بنەمای مێژووی ڕاستەقینە، هەڵەکان لەداهاتوو کەمتربکەینەوە. ئەو لایەنە بەتایبەتی بۆ کەسانێک کە خۆیان بە بەرپرسیار دەزانن لەبەرامبەر گەلی کورد جا لەهەر چینوتوێژێک بن گرنگییەکی زۆری هەیە. هەوڵدان بۆ دروستکردنی ئەو ئاگاییە لەنێو کورددا دەستی پێکردوە، ئەو هەوڵدانو ڕۆشنگەرییە وێڕای توێژی ڕۆشنبیران لەنێو سیاسیەکانیش، ئەگەر لەئاستی پێویستیش نەبێ، تاڕادەیەک دەبیندرێ. بۆیە پێویستی بە بەرنامەو پرۆژەیەکی تۆکمە هەیە کە ڕەنگدانەوەیەک بێ لە ژیانو بەسەرهاتی پڕلە کارەساتو ئەزموونی تاڵ، بۆئەوەی نەوەی نوێ بتوانێ بەرەو سەرکەوتنی یەکجاری هەنگاو بنێت، ئەوکاتە هیوای دووپات نەبوونەوەی هەڵەکان دێتە دی.

٢. زانینی هۆیەکانی سەرنەکەوتن ئەسڵێکی گرنگە لە مێژوودا

لەبەرچاوگرتنی ئەو ئەسڵە لە مێژووی کورددا ئەوە دەخوازێ بەدوای هۆکارەکانی سەرنەکەوتندا بگەڕێین تاکوو لەو هۆیانە تێبگەینو ئەو زانستە ببێتە تیشکی ڕۆناکایی ڕێگا بۆ خەباتی داهاتوومان لەپێناو بەدەستهێنانی ئەو ئاگاییە کە دەبێتە سەرەتایەک بۆ هەوڵدان و دووبارەنەکردنەوەی هەڵەکانی ڕابردوو کە بوونەتە هۆکاری نسکۆی شۆڕش و شکستەکانمان. بەوشێوەیە دەتوانین بیری

دوژمن بەنیسبەت نەتەوەو شۆڕشو سەرهەڵدانەکانمان بەوردی بخوێنینەوە، چونکە نەخوێندنەوەی بیروکردەوەی دوژمن بەهۆکارێکی گرنگی شکستەکانمان هەژماردەکرێ. مامۆستا «هەژار موکریانی» لە پێشەکی وەرگێڕانەکەی بۆ «شەرەفنامە» کە بە شاکاری مێژووی کورد دەزانرێ لە وەڵامی پرسیاری «هۆی دواکەوتن و سەرنەکەوتنمان چیە؟ یا کێیە؟» بەو شێوەیە وەڵام دەداتەوە: «وەک من بە بیری خۆم بۆی چووم، کوردە کە هەروەک لەهەموو کەس ئازاترو بێباکترە، لەهەموو کەسیش ڕاستو دڵپاکترەو هەتا بڵێی خۆشباوەڕو بێگەڕوگزییە؛ جا ئەم ڕەوشتە پەسندانەی لێبوون بە سندانو لەسەر دڵی خڕبوونو گەستوویانەو بەستوویانەو خستوویانە!»[٤]

ئەو وەڵامە دەتوانێ هەڵقوڵاوی خوێندنەوەو ئاگایی لەمێژووو هەروەها ئەزموونی دەیان ساڵەی ئەو بلیمەتەی کورد بێت. بێگومان هێنانەوەی بەڵگە بۆ سەلماندنی ڕاستی وەڵامەکەی مامۆستا هەژار ئەستەم نابێ، بەڵام بۆ شیکردنەوەی زیاتری ئەو بابەتە بەکورتی ئاماژە بە بەشێکی زۆرکەم لەو ڕووداوانە بۆ نیشاندانی هەڵسووکەوتی دڕندانەو ناجوامێرانەی دوژمن بەرامبەر ویستی کورد بۆ ژیانێکی ئازاد یان پێکەوەژیانێکی ئاشتییانە دەکەین کە بەدرێژایی مێژووی خەباتو تێکۆشانمان دووبارە بۆتەوە. بەتایبەتی جەختکردن لەسەر مێژووی سێچارەکە سەدەی ڕابردوو کە چۆن هەوڵەکانی کوردو حیزبی دێموکرات لە ڕۆژهەڵاتدا بۆ دروستکردنی قەوارەیەکی دێموکراتیک و کەشی لێکتێگەیشتن بەسێدارەو تێرۆر و سەرکوت وەڵام دراوەتەوە. خستنە بەرچاوی ئەو

ڕوانگەیـەی حکوومەتـی ناوەندیـش بـۆ چارەسـەرکردنی پرسـی کـورد نابـێ پشـتگوێ بخرێـت، چونکـە ئەگـەری دووبارەبوونـەوەی بـەردەوام لەئـارا دایـە.

یەکێـک لـە لێکۆڵینەوەکانـی سـەدەی بیسـتویەکەم لەسـەر مێـژووی کـورد کـە بەمەبەسـتی دروسـتکردنی ئاگایـی لـە مێـژووی ڕابردوومـان نـووسراوە کتێبـی «عقـل سیاسـی ایرانـی و هویـت خواهـی کردهـا» لـە نووسـینی دکتـۆر زەکەریـا (هێـرش) قادریـە، لـەو کتێبـە کـە نووسـەر یەکێـک لـە هۆکارەکانـی نووسـینی «بـۆ تێگەیشـتن لـە سـەرهەڵدانی هەمیشـەیی کـوردەکان» ناودەبـات، وێـرای شـیکردنەوەی دژایەتـی ئـاوەزی سیاسـی ئێرانـی لەگـەڵ ناسـنامەخوازی کـوردی، هەبوونـی خۆی(ئێـران) لەدژایەتـی و نەبوونـی ناسـنامەی کـوردیدا دەبینێـت. ئـەو لێکۆلینـەوە بـاس لـە ڕابـردووی کـۆن دەکات، بـەڵام دەکـرێ وەک ڕیشـەی پرسـی ئەمـڕۆی کوردیـش ببینیـن. چونکـە لێکچوونـی زۆری ڕووداوەکان بەڵگـەن بـۆ ئـەو ڕاسـتییە. دکتـۆر هێـرش زەکەریـا دەڵـێ «لـە هەمـوو چاخـی کۆنـدا هەرکاتێـک شۆڕشـێک لەلایـەن مـادەکان دەسـتیپێکردبێ و لەهەوڵـی بەدەسـتهێنانەوەی دەسـەڵاتی خـۆی بووبێـت، سـەرەتا لـەڕووی لەشـکریەوە سـەرکوت کـراون و دواتـر کاری فەرهەنگـی و چەواشـەکردنی دەسـتپێکردووە.»[٥]

٣. تواندنەوەی کورد لەنێو نەتەوەی باڵادەستدا

لەسـەردەمی ڕووخاندنـی ئیمپراتـۆری مـادەکان تـا داگیرکردنـی خاکەکەیـان، سیاسـەتی داگیرکـەران تەنیا بەئەوەنـدە نەوەسـتاوە، بەڵکـوو کاری فەرهەنگـیو چەواشـەکردنیش دەسـتی پێکـردووە. بەهەبوونـی

زانیاری لەسەر دۆخی چەواشەکردنی شۆڕش‌و شۆڕشگێران لەلایەن حکوومەتی ئێستای کۆماری ئیسلامی دەردەکەوێ، ئەوە میراتێکە کە ٢٥٠٠ ساڵە بۆ دوژمنەکانمان لە باب‌و باپیرانیان بەجێماوەو بەباشترین شێوەش جێبەجێ دەکەن.

مادەکان بەردەوام دەکەوتنە بەر هێرشی دراوسێکانیان، بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە سەردانەنواندنیان بووە. دوکتۆر» ئەحمەد مەحمود ئەلخەلیل»، لە کتێبی «مەملەکەتی ماددا» لە زمانی «ویل دورانت» مێژوونووسی بەناوبانگدا دەڵێت: «ئاشوورییەکان جارلەدوای‌جار هێرشیان دەبردە سەر مادەکان‌و وایان‌دەزانی شکستێکی ئابرووبەرانەی وایان پێکەوتووە کە جارێکی‌تر سەر بەرز ناکەنەوە، بەڵام دواجار بۆیان دەرکەوت ئەم گەلە بۆ دەستخستنی ئازادی خۆیان لە خەبات و کۆشش کۆڵ نادەن.»[٦]

ئەو چەند ڕستەیەی سەرەوە سەلمێنەری ئەو ڕاستیەن کە ئەو گەلە بەدرێژایی مێژووی چەندهەزار ساڵە لەپێناو ماف و ئازادی کۆڵیان نەداوە، هەربۆیە مێژوو ئاماژە بەوە دەدا کە خەباتی ئەو گەلە پەرەدەستێنی و تا سەرکەوتن پشوو نادات.

هەر لەسەدەکانی پێش زایینەوە زانیارییەکان لەسەر ئازایەتی کورد لە گێڕانەوەکانی مێژووناسان جەخت لەسەر ئەو بابەتە دەکەنەوە کە ئەو گەلە لە ئازایەتیدا بێ‌وێنە بوونە، تەنانەت ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی ماد بەدەستی کوروش تەنیا لەئاکامی شەڕی نێوان ئەم دوو لایەنە نەبووە، چونکە ئەو خاوەن دەسەڵاتانە نەیاندەتوانی ڕاستەوخۆ دژی «ئاژیدهاک» ڕاوەستن، هەربۆیە دەستیان دایە پیلانگێڕانێکی نەهێنی. لە سەرەوەی هەموو ئەو

گـەورە کاربەدەستانەشـدا وەزیـری «ئاژیدهـاگ»، «هارپـاک» بـوو کـە زۆر بەزیرەکـیو نییەتـی خـراپو لەبنـەوە ئـەو پیلانگێڕیانـەی ڕێبـەری دەکـرد.»[٧] ئەنجامـی ئـەو نییەتناپاکییـەو پیلانـی کـوروش، ڕووخانـی بەناوبانگـی مادەکانـی لێکەوتـەوە و لـە ٥٥٠ی پێـش زاییـن بـەدواوە پارسـەکان بەسـەر کوردسـتاندا زاڵ دەبـن.

ڕووخاندنـی ئیمپراتـۆری مـاد بـووە سـەرەتایەک بـۆ هەڵسـوکەوتی داگیرکارانـەی فارسـەکان بەرامبـەر نیشـتمانی کـوردان. هەروەهـا نەهێشـتنی مێـژووو چەواشـەی میـژووی کـوردان کـە لەسـەرەتاوە باسـمان کـرد، وەک چـۆن: «فارسـەکان مەملەکەتـی ئەسـتیاگیان داگیـر کـرد، بـەڵام بەمەشـەوە نەوەسـتان و دڵیـان ئـاوی نەخـواردەوە، هـەر بۆیـە لەسـەردەمی ئەخمینیـەکان و بـەدوای ئەویشـدا بەمەبەسـت، هەوڵـی شـێواندنی ناوبانگـی ئەسـتیاگیان داو ناویـان لێنـا -بەیوەراسـب- و بـە «ئەژدەهاک»یـان بـە خەڵکـی ناسـاند و چیرۆکیکـی سەیریشـیان بـۆ هەڵبەسـت.»[٨]

٤. حکوومەتی ماد رووخا، بەڵام کورد لەناو نەچوو

ڕاسـتە حکوومەتـی مـاد ڕووخـا، بـەڵام گەلـی کـورد لەنـاو نەچـوو، بەڵکـوو دەسـتی بـە سەرفەسـڵێکی نوێـی خەبـاتو سـەرهەڵدان بـۆ بەدەسـتهێنانەوەی دەسـەڵاتی خـۆیو دەرکردنـی بێگانـە لەخاکـی کوردسـتان کـرد.

دوای «کـوروش» کوڕەکـەی «کەمبیـز» بـوو بـە پاشـا، ئەویـش بەنیسـبەت مـادەکان زۆر بەتونـدی دەجووڵایـەوە کـە وایکـرد شۆڕشـی «گئوماتـە» سـەرهەڵبدات. شۆڕشـی «گئۆماتـە»ش بـووە سـەرەتای

سەرهەڵدانو سەرکوتی ماد بەدەستی کەمبیز، ئەوەش بووە سەرەتای سەرکوتو داگیرکاریو دامرکاندنی شۆڕشەکانی کوردو سڕینەوەی مێژووی ٢٥٠٠ ساڵە. بە بۆچوونی دکتۆر «ئەحمەد مەحمود»، دژایەتی کردنی مافەکانی کورد دەگەڕێتەوە بۆ وەسیەتی کەمبیز کە شۆرشی «گئوماتە»ی سەرکوت کرد. وەک چۆن لەبەشێک لە وەسیەتی کەمبیزدا هاتووە؛ «بەهیچ شێوەیەک ڕێگا نەدەن ئارییەکان دەسەڵات بهێننەوە، ئەگەر هاتو لەڕێگەی غەدرو ناپاکییەوە دەسەڵاتیان گرتەوە دەست، ئێوەش بەهەمان چەک لێیانی وەربگرنەوە، خۆ ئەگەر بەهێز وەریان گرتەوە ئێوەش پیاو بن و بەهێز لێیان زەوت بکەنەوە.»[٩]

نووسەری کتێبی «مەملەکەتی ماد» لەبەشێکی شیکردنەوەی بۆ وەسیەتەکەی کەمبیزدا دەڵێت: «بەر لە دووهەزاروپێنسەد ساڵ لەلایەن باڵاترین سەرکردەی دەوڵەتی فارسەوە بڕیارێک دەرچوو، تێیدا داوا لە فارسەکان دەکات کە بەهەموو هێزوتوانای خۆیانەوە تێبکۆشنو ڕێ لە دووبارە دامەزراندنەوەی دەوڵەتی میدی (ماد) بگرن، ئیتر گرنگ نییە ئەو هێزە، هێزی چەک بێت یان هێزی فریودانو لەخشتەبردن؛ بەواتایەکی دیکە بۆئەوەی هەتا هەتایە کورد لەژێر چەپۆکو بندەستی فارسدا بمێنێتەوە، دەبێت فارسەکان ڕێگا بەدامەزراندنی دەوڵەتی کوردی نەدەن. تا لێرەدا هەرکەسێک لەپەیوەندی پانزە سەدەی ڕابردووی نێوان فارسو کورد وردبێتەوە، بەئاشکرا کاریگەری ناوەڕۆکو ڕۆحی وەسییەتەکەی (کەمبیز) و سیاسەتی دەوڵەتی فارس لەمەڕ کوردانەوە بۆی ڕوون دەبێتەوە.»[١٠]

پێم وانیە بەڵگەیەک بۆ ڕەتکردنەوەی ئەو ڕوانگەیەو کردەوەکانی

هەواڵنامەی کتێب

حکوومەتە یەکلەدوای یەکەکانی ئێران بەرامبەر کورد هەبێ؛ هەروەکوو پێشەوا «قازی محەممەد» لە وەسیاتنامەکەیدا ڕوو بەکورد دەڵێت «دڵنیابن ئەگەر دوژمن هەنگوێنتان پێبدا، تێکەڵ بە ژەهرە. فریوی سوێندە درۆزنەکانی مەخۆن. ئەگەر هەزارجار سوێند بخۆن دووبارە هیچ ئامانجێکیان جیا لە لەنێوبردنی ئێوە نیە.» لەم سەردەمەشدا کردەوەکانی ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی لە چواردەیەی ڕابردوو سەبارەت بە کوردی ڕۆژهەڵات نیشاندەری ئەوەن لە هیچ کردەوەیەکی قیزەوەن خۆی نەبواردوە؛ تەنانەت لە دژایەتیکردن و سەرکردنی ڕیفراندۆمی خەڵکی کوردستانی باشووریشدا دەستێکی باڵای بووە.

خاڵێکی دیکەی جێگای سەرنج لە وەسیەتنامەی «کەمبیز» ئەو بەشەیە کە دەڵێت: «ئەگەر هاتو لەڕێگەی غەدرو ناپاکییەوە دەسەڵاتیان گرتەوە دەست»، کورد هیچ کات هەوڵی نەداوە لەڕێگەی ناپاکیو غەدر لە دوژمنانی دەسەڵات بگرێتەوە دەست، بەڵام دەتوانم بەجورئەتەوە بڵێم دەسەڵاتدارانی ئێران بەدرێژایی مێژوو لەو بوارەدا ئەوەی لەدەستیان هاتووە کردوویانە؛ وەک چۆن بەشێکی هەرە زۆری ڕێبەرانی کورد بەغەدرو ناپاکی لەلایەن حکوومەتە یەکلەدوای یەکەکانی ئێرانەوە شەهید کراون. تەنیا لە حیزبی دێموکراتدا کە سێچارەکە سەدەیە خەبات دەکات، سێ ڕێبەری گەورەی وەک پێشەوا «قازی محەممەد»، دکتۆر «عەبدولڕەحمانی قاسملوو» و دکتۆر «سادق شەڕەفکەندی» لەگەڵ دەیان کادر و ڕێبەری ئەو حیزبە بەشێوازی جۆراو جۆر تیرۆرو شەهید کراون.

هەواڵنامەی کتێب

٦. شۆڕشی فەراوەرتیش

دواتـر و لەسـەرەتاکانی دەسـەڵاتی داریووشـی یەکـەمو پـاش (گێۆماتـە یـا بیردیـای درۆزنـە) لـە مـادی ڕۆژئاوا(کوردسـتان)، شۆڕشـێک بـە ڕێبەڕایەتـی (فەراوەرتیـش) کـە خـۆی بـە نـاوی (خەشـتەریتی دووهـەم) و لـە نەوەکانـی هەوخەشـتەر لەقەڵـەم دەدا، سـەریهەڵدا کـە دانیشـتووانی مـاد و پـارت و هەرکاتـە و ئەرمەنستان بـێ یـەکودوو پێـی پەیوەسـت بـوون.»[١١] دوای گەڕانـەوەی داریـووش لـە میسر، لەگـەڵ «فەراوەرتیـش» کەوتـە شـەڕو شکسـتیداو شۆڕشـەکەی سـەرکوت کـرد، هـەروەک خـۆی لەبـەردە نووسراوەکـەی بێسـتووندا دەنووسـێت: «مـن لـووت و گـوێ و زمانیـم بـڕی و چاوەکانیـم دەرهێنـاو دواییـش زنجیریـان کـردو لـە بـارەگای مـن ڕایانگـرت و ... پاشـان فەرمانـم دا لـە (ئاکباتـان) بـە رمیانـەوە کـردو ئـەو کەسانەی لایەنگریشـیان لـی کردبـوو، لـە قـەڵادا لـە دارم دان...»[١٢] ئـەو دیمەنـە کـە چەندسـەدە پێشزاییـن لەگـەڵ شۆڕشـگێرێکی کـورددا کـراوە، دوای هـەزاران سـاڵ بـۆ منـی کـورد نامـۆ نیـە، چونکـە ئەمـڕۆش لـە چاخـی هاوچەرخـی ئێسـتادا کـە مرۆڤەیاتـی تائاسـتی ژیانکـردن لەسـەر هەسـارەکانی دیکـەش پێشـکەوتووە، لەسـەر خاکـی کوردسـتان هـەر شۆڕشـگێرێکی کـورد لەسـەر داکۆکـی لەخـاکو دەسـەڵاتی نیشـتمانی خـۆی کەوتبێتـە بەردەسـتی دەسـەڵاتدارانی حاکمـی ژێردەسـەڵاتی ناوەنـدی چارەنووسـی هـەر بـەو شـێوەیە بـووە.

دوای شۆڕشـی فەراوەرتیـش، سـەرهەڵدانی جیـاواز بەرانبـەر دەسـەڵاتی هەخامەنیشـیش بـەردەوام بـوون، تەنانـەت لەکاتێکـدا هێـزی سـەرەکی پاشـاکانی پـارس بـۆ داگیرکردنـی وڵاتـە دراوسـێکانیان

لـە هێـزو توانـای مـادەکان کەڵکیـان وەرگرتـووە؛ بـەڵام بـەو حاڵـەش لـە سـەرکوتکردنی بەردەوامـی مـادەکان دەسـتیان نەپاراسـتوە. هـەروەک لـە «ئاناباسـیس»ی گەزنەفونـدا لەسـەر کوردانـدا هاتـووەو دەڵێـت: «کـوردوان کـە لەدەڤەرێکـی پـڕ شـاخ و کێـودا دەژیـن، خەڵکێکـی شـەڕکەر و ئـازان کـە تەنانـەت لـە شـاش فەرمـان نابـەن.»[١٣] واتـە کـوردەکان ئەگـەر خـاوەن دەسـەڵاتێکی سـەربەخۆی خۆشـیان نەبـن، سـەر بـۆ حکومڕانـی دیکـە شـۆڕ ناکـەن و هـەر ئـەوەش بۆتـە هـۆی بەردەوامـی شـۆڕشو سـەرهەڵدان لـە هەمـوو سـەردەمەکاندا. «کـوردەکان لـە تـەواوی سـەردەمی دەسـەڵاتی ئەسـکەندەرو سـلووکییەکان دەسـتیان لـە بەرەنگاربوونـەوە هەڵنەگـرت و بەشـێوەی جۆراوجـۆر بـەدژی ئـەوان کـە داگیرکـەری خاکیـان بـوون هەرچـی بۆیـان کـرا کردیـان.» [١٤]

لـە سـەردەمی ئەشـکانیانیش، کوردسـتان ئارامییەکـی ئەوتـۆی بەخـۆوە نەبینیـوە، چونکـە وێـڕای شـەڕی ڕۆمیـەکان بـۆ پاراسـتنی خاکـی خۆیـان و بەرگـری لـە ئێـران بـەردەوام بـوون. «مـادی ڕۆژئـاوا بەتایبەتـی کوردسـتانو خەڵکەکـەی، هەمـووکات بەهێزتریـنو کارامەتریـن هێـزی سـەربازییان خسـتۆتە بەردەسـت حکوومەتـی ئەشـکانی، جگـە لـەو کاتانـەی کـە لەگـەڵ حکوومەتـی ناوەنـدی ناکۆکیـان لـێ پەیـدا دەبـوو».[١٥]

٧. ئۆتۆنۆمی «ساتراپ»

ئـەوەی زیاتـر لەهـەر بابەتێکـی دیکـە لـە مێـژووی کـورددا دووبـارە دەبێتـەوە، ئەوەیـە کـە کـورد هەمیشـە وەک فاکتـەری

بەهێـزی حکوومەتەکانـی ئێـران بـووە، بـەڵام لەهەمـان کاتـدا کەمتریـن مافیـان پـێ ڕەوا نەدیـوونو بەرانبـەر هەرجـۆرە ویسـتێکی ڕەوا بـە سـەرکوتکردن وەڵام دراونەتـەوە.

«لـە تـەواوی سـەردەمی فەرمانڕەوایـی ساسـانییەکاندا، قەومەکانـی (گیـل) و (کورتـی)و (کادۆسـی)و (کاسـی)، واتـە تیـرە جوراوجۆرەکانـی کـورد، بڕبـڕەی پشـتی هێـزی سـەربازی ئێـران لەمەیدانـی شـەڕ لەگـەڵ ڕۆمییـەکان بـوون، بـەڵام بەینبەیـن لەبـەر بێموبالاتـی فەرمانـڕەواکانو لەخۆبایی‌بـوون یـان هەرشـتێکی‌تر، ئـەو قەومانـە بەتایبەتـی مادەکانـی دانیشـتووی چیا(کـوردەکان) بـەدژی حکوومەتـی ناوەنـدی شۆڕشـیان دەکـرد.»[١٦] ئـەو ڕسـتانەی سـەرەوەی «حەبیبـوڵای تابانـی» کـە زنجیـرە لێکۆڵینەوەیەکـی لەسـەر هاونەتەوەبوونـی مـادو کـوردەکان کـردووە بەڵگـەی ئـەو ڕاسـتییەن؛ دەبینیـن وێـڕای وێرانـی کوردسـتان لەئاکامـی شـەڕی ئیمپراتـۆری ڕۆم لەسـەر خاکـی کوردسـتانو بەهێـزی کوردسـتان بـۆ بەرگـری لەئێـران، دیسـان سـتەمی ئێـرانو شـایەکانی ئـەو سـەردەمە کـە بەگوێـرەی هەندێـک سـەرچاوە لـە کوردیـش زۆر نزیـک بوونـە! هـەر بـەردەوام بـووە، بۆیـەش شـۆڕش هەڵگیرسـاوەتەوە.

بەکورتـی لـەو سـەردەمەش، پێکـەوە ژیانێکـی بـەردەوام بـۆ مێژوونوسـان نەسـەلمێندراوە، هەربۆیـە بەرخودانـی بـەردەوام هـەر هەبـووە.

شـایەنی باسـە کوردسـتان لـەو سـەردەمەدا ئۆتۆنۆمییەکـی ناوچەیـی هەبـووە کـە بـە «سـاتراپ» نـاسراوە.

سیاسـەتی داگیرکارانـەی حکوومەتـە یەکلـەدوای یەکەکانـی ئێـران

وایکــرد کــە مەملەکەتــی مــاد یــا هەمــان کوردســتان لەســەردەمە جیاوازەکانــدا نەتوانــێ خــاوەن دەســەڵاتێکی بەهێــزی یەکگرتــوو بێــت، بــەڵام بەهــۆی بەرخۆدانــی بــەردەوام، خەبــات بــۆ دەستخســتنی ئــازادی چ لەڕابــردوو و چ لەئێســتادا لــە ڕەگو خوێــنو مێشــکی تاکەکانــی ئــەو گەلــەدا جێیگرتــووەو ســەربەخۆیی هەرێمــیو ناوەبەناوەیــان هــەر هەبــووە.

٨. لە سەردەمی ئیسلام دا

لەســەردەمی هاتنــی ئیســلامدا کــە دیســان کوردســتان بــووە گۆڕەپانــی ململانێــکان، کــوردەکان توانیــان لەســەردەمی خەلافەتــی عەباســیدا چەنــد حکوومەتێــک دروســت بکــەن، لەوانــە دەتوانیــن ئامــاژە بــە «حەســنەوییەی بەرزەکانــی» لــە هەمــەدان، «ڕەوادییــەکان» لــە ئازەربایجــان، «شــەددادییە» لــە ئــاران (ئازەربایجــان و ئەرمەنســتان)، هەروەهــا «مەروانی»یــا «دۆســتەکی»، «عەنــازی»و «هەزبانیــەکان» لــە هەولێــر بکەیــن. دامەزراندنــی ئــەو دەوڵەتــە کوردییانــە لــە جوگرافیــای بەربــڵاوی ڕۆژهەڵاتــی نێوەڕاســت، بەڵگــەی ســەلمێنەری کوردســتانبوونی زۆر ناوچەیــە، چ لەڕابــڕدوو و چ لەئێســتادا کــە گەلانــی دیکــە داگیریانکــردووەو ئیدعــای کوردســتانی نەبوونیــان دەکــەن؛ ئــەو دەوڵەتانــەش بەهــۆی هێرشــی مەغــولو دواتــر ســەلجوقییەکان ڕووخــان. ئــەوەی شــایانی باســە، ئــەو کوردســتانەی کــە لەژێــر داگیــرکاری ئاشــوورییەکانو فارســەکانو یونانییــەکانو شــەڕەکانی بەئیســلامیکردنی ناوچــە، خاپــورو خەڵکەکــەی قەڵاچــۆ کرابــوون، ئەوجــار کەوتــە ژێردەســتی تــورکو مغولــەکان، ئەوانیــش بەحــەق لەوێرانکردنــی

دەستیان نەپاراست. جێگای سەرنجە دوای هێرشی ئیسلامو مغولو تورکەکان بۆ ناوچە تا سەرهەڵدانی دەوڵەتی سەفەویو عوسمانی ئەوە تەنیا کوردەکان بوون ناوەناوە بەرگریان کردووەو قارەمانێتییان نواندوە، مێژووش ئەوەی تۆمار کردووە. لەکاتی هێرشی خاچ پەرستەکانیش دیسان ئەوە کوردو لەشکری سەلاحەدینی ئەیوبی بووە کە خاچپەرستانی شکستداوە. بەکورتی دەولەتی فارسو حکوومەتە ئیسلامیەکانیش بۆ فراوانکردنی دەسەڵاتی خۆیان کەڵکی زۆریان لە هێزی کورد وەرگرتوە، بەڵام کاتێک کوردستان دەبێتە گۆڕەپانی هێرشی لایەنەکانی دیکە، هەڵوێستێک لەوان بۆ بەرگری لە کوردستان نابینین.

بەدامەزرانی دەوڵەتی سەفەوی لەسەدەی شانزدەو جێگیربوونی عوسمانییەکان، چارەنووسی وڵاتی کوردان دەکەوێتە ژێردەستی ئەم وڵاتانەو کوردستان دەکەوێتە قۆوناغێکی نوێی مەترسیدارەوە، لەڕووی نێوەڕۆکیشەوە سیاسەتی داگیرکاری هەر بەردەوام دەبێ. سیاسەتی شائیسماعیل لە بەرانبەر کوردەکان لەسەر سێ بنەما دانرابوو:

١. «لابردنو لاوازکردنی هێزی میرانی کورد لەناوچەداو دانانی گەورەپیاوانی قزلباش لەجێگای ئەوان.

٢. ناچارکردنی خەڵکی ناوچە داگیرکراوەکانی کوردستان بۆ دەستهەڵگرتن لە مەزهەبی سونەو پەیڕەویکردن لە شیعەی جەعفەری.

٣. بەکارهێنانی توندوتیژیو ترساندنی خەڵکو سەرکوت لەبەرامبەر هەرجۆرە نارەزایەتی و سەرهەڵدانێک.»[١٧]

هەواڵنامەی کتێب

پێموایە ئەو سیاسەتە کە لەسەردەمانی پێشوتریش هەبووە، دەتوانرێ بەچوارچێوەی سیاسەتی ناوەند بەدرێژای چەندسەدە لەلایەن ئێرانییەکانەوە بزانرێ، چونکە لێکچوونی ئەو سیاسەتە و جێبەجێ کردنی بە بێ کەم و کوڕی لە هەموو سەردەمەکان دەبینرێ.

٩. سیاسەتی سەفەوی و عوسمانییەکان بەرانبەر کورد

«ئارشاک سافراستیان» مێژوونووسی ئەرمەنی، بەوشێوەیە لەسەر سیاسەتی عوسمانی بۆ کوردەکان دەنووسێ: «بەم جۆرە تورکەکانیش هەمان کارو ڕەفتاریان کرد کە چەندین سەدە لەوەپێش پیشەی فارسەکان بوو، واتە پەرتو بڵاوەکردن بەخێڵو تیرەکان بۆ بەدیهێنانی ئامانج و مەبەستی سەربازی خۆیان.»[١٨]

ئەوەی جێگای باسە، هەر دوو دەوڵەت، شەڕە گەورەکانیان بە هێزی کوردو لەسەر خاکی کوردستان دەکردو دواتر کە ئاشتی لەنێوانیاندا پێکدەهات، ئەوجار هێرشیان دەکردە سەر میرنیشنە کوردەکان، نەکا بەهێز بنو ببنە مەترسی بۆسەر ئەو دەوڵەتانە.

مێژوونووسان لەو بڕوایە دان، سیاسەتی سەرکوت کە لەلایەن دەوڵەتانی دیکەشەوە بەنیسبەت کورد پەیرەوەی دەکرێ، بەجۆرێک پەیرەوەیکردن لە سیاسەتی ئێرانە. وەک ئەوەی بەشێک لە هۆکاری هەبوونی ئێران ئەو سیاسەتە بێت کە بەدژی کورد پەیڕەوی دەکات. ڕووداوەکانی لەباربردنی گشتپرسی سەربەخۆیی کوردستانی باشوریش نیشان دەدات کە چۆن ئەمڕۆش دەوڵەتی ناوەندی ئێران، فاکتەری سەرەکی دژایەتی کوردو مافەکانییەتی.

گەلێک ڕووداوی لەوچەشنە لەوسەردەمەدا ڕوویداون، بەڵام پێموایە چیرۆکی «ئەمیرخانی لەپ زێڕین»، دەتوانێ وێنەیەکی زۆر ڕوونی سیاسەتی دەوڵەتی فارس کە تورکەکانیش زۆر بەباشی بەرانبەر کورد بەکاریان دەهێنا، بێت.

ئەمیرخان کە خۆی یەکێک لە فەرماندە هەرە بلیمەتەکانی شای سەفەوی بوو، تەنانەت لە شەڕ بۆ ئەودا دەستێکی لەدەست دەدات، دواتر لەلایەن شاوە دەستێکی زێڕی بۆ دروستدەکرێت، دوای ئەوەی کە دەیهەوێ لەسەر «قەڵای دمدم» قەڵایەکی پتەو دروست بکات، شا لێی وەخۆ دەکەوێ، کە دەبینێ خانی کورد ئامادە نیە خۆی بەدەستەوە بداتو بەردەوام دەبێ لەسەر کارەکانی _دەتوانین بە هەوڵ بۆ سەربەخۆیی زیاتر پێناسە بکەین_ بێ لەبەرچاوگرتنو خزمەتی ڕابردووی، دەکەوێتە بەرهێرشی دڕندانەی شاعەباسو گەمارۆدەدرێتو دوای بەربەرەکانیو قارەمانەتییەکی بێوێنە شکست دێنێت. تراژیدییای کوردەکان، دوای چیرۆکی قەڵای دمدمیش کۆتایی نایێ؛ بەڵکوو شاعەباسی سەفەوی بۆ گۆڕینی دێموگرافی ناوچە، هەروەها کەمکردنەوەی شۆڕشو بەرخودان، لەناوچەی ورمێ بە بیانووی جۆراوجۆر بەهەزاران کوردی بۆ ناوچەکانی خوراسان، لە چەند قۆناغدا ڕاگواست. بەو شێوەیە وێڕای کەڵکوەرگرتن لەهێزو توانای مرۆیی کوردەکان بۆ بەرەنگاری لەگەڵ ئۆزبەکەکان کە بەردەوام هێرشیان دەکردە سەر خوراسان، بەو پیلانە دەیهەویست لەلایەکی دیکەشەوە بەجێگیرکردنی هۆزی ئەفشار لە ورمێ، پێش بە شۆڕشو سەرهەڵدانی کوردەکان بگرێت.

بـەڵام دوای ئـەوەی کـە کـوردەکان لـە خوراسـان زۆر ئازایانـە لەبەرانبـەر ئۆزبەکـەکان وەسـتانەوە، دیسـان کەوتنـە بەرهێرشـی نـاڕەوای دەوڵەتـی ناوەنـدی کـە بـە ڕاشـکاوانە دەتوانیـن بڵێیـن هۆیەکـەی تەنیـا بـۆ بەرخـۆدانو سـەردانەنواندنی کـوردەکان دەگەڕێتـەوە، چونکـە ڕاسـتە لەزێـدی بـاوو باپیریـان دوورخراونەتـەوە، بـەڵام خەسـڵەتی سـەردانەنواندن لـە کـورددا هەرگیـز لەناوناچێـتو بـەردەوام بـووە لەپێنـاو بەدەسـتهێنانی مـاف وئـازادی.

١٠. کوردانی خوراسان

«کەلیموڵـلا تەوەحـودی» نووسـەرو لێکۆڵـەری کـوردی کورمانـج لـە خوراسـان کـە هەوڵێکـی زۆری لەپێنـاو زیندووڕاگرتنـی مێـژووی کوردەکانـی خۆراسـان بـۆ پاراسـتنی ناسـنامەی کوردانەیـان داوە. لەچەنـد ڕسـتەیەکدا ئـەو تراژیدییـە بەوشـێوە بـاسدەکات: «کوردەکانـی خوراسـان سـەدان سـاڵ سـنورو ئـەو ناوچانەیـان لەبەرانبـەر هێرشـی گەلـە بیانیەکانـدا پاراسـتووەو لەنامـوسو شـەڕەفی خەڵکـی خوراسـانو ئێـران گیانفیدایانـە بەرگریـان کـردووە، بێگومـان دەبـێ بڵێـم هەروەکـوو ڕۆژهەڵاتناسـەکانو مێژوونووسـانیش جەختیـان لەسـەر کردۆتـەوە، ئەگـەر کـوردەکان نەدەهاتنـە خوراسـان، ئەمـڕۆ پارێزگایـەک بەنـاوی خوراسـان لەباوەشـی ئێرانمـان نەبـووو لەهەمـوو گرنگـتر، مەکتـەبو مەزهەبـی شـیعە لەژێـر سـێبەری شەمشـێری کوردەکانـی خوراسـان کەوتـە سـەرپێو جێگیربـوو. سـەڕەرای هەمـوو ئـەو خزمەتانـە ڕێژیمـی شاهەنشـای گەنـدەڵو خوێنمـژ بەتایبەتـی قاجـارەکانو پەهلەوییـەکان هەمـوو جـۆرە جنایەتیکیـان بـۆ سـەرکوتو لەنێـو بردنیـان ئەنجـامداوە.

چونکە ئەوانی بە ڕێگر لەبەردەم ئامانجە پەستەکانیان بۆ فرۆشتنی خاکی ئێران دەزانی.»[١٩]

ئەمە تابلۆی ژیانی کورد لەژێر دەستی حکوومەتەکانی ئێرانی بووە، لەئێستاشدا هەمووو ڕۆژێک هەواڵی گرتنی چالاکوانێکی سیاسی، ئەدەبی یا کەلتووری خوراسان دەبینین. واتە گرنگ نیە چەندە خزمەت بە ڕیژیمەکانی ناوەندی فارس بکەی، ئەگەر کورد بی، دەبێ لاوازو ژێردەستە بیو نەتوانی ئازادی خۆت بەدەستبێنێ. بەو ڕوانین و بیرکردنەوەیە سەبارەت بە کورد، کلتووری پێکەوە ژیانێکی ئاشتیانە چۆن دابین و دەستەبەر دەکرێت؟

بۆیە دوای هەزاران ساڵ، ئەمڕۆش ئەم جۆرە تێڕوانینە بۆ کورد بەردەوامە؛ هەربۆیەش یەکێک لە فاکتەرە سەرەکییەکانی دانانی بەرنامەی داهاتووی کورد، وێڕای ئاگایی، دەبێ لەبەرچاوگرتنی مێژووی ڕابردوو بێت تا بەزانیاری تەواوەوە هەنگاوی بۆ هەڵێنێتەوە. نابێ لەبیرمان بچێت، هیچکات ئێرانییەکان بۆ یەک چرکەش لەفریوو کوشتنی بەغەدرو ناجوامێری دەستیان هەڵنەگرتوە.

١١. لە داوخستنی ڕێبەرانی کورد

لێرەدا بە پێویست دەزانم، ئاماژە بەکوشتنی بەفێڵی سەرانی عەشیرەتی بڵباس بدەم کە دوای عەشیرەتی برادۆست، توانیبوویان بەهێز بن و لەبەرانبەر ستەمی حاکمانی ئێران بەردەوام سەرهەڵبدەن.

«ئەحمەد ئاغا»، حاکمی مەراغە، لەسەر ڕاسپاردەی دەرباری

ئێـران، بەپیـلان سـەری دۆسـتایەتی و پەیوەنـدی لەگـەڵ «باپیرئاغـای مەنگـور»، سـەرۆک عەشـیرەتی بڵبـاس دروسـت کـرد، دۆسـتی نێوانیـان بەڕادەیـەک پتـەو بـوو کـە داوای هـاوکاری لـە باپیرئاغـا و هـەزار سـواری چەکـداری عەشـیرەتی بڵبـاس بـۆ تۆڵەسـەندنەوە لـە حاکمـی تەورێـز ـکـە پێشـتر بابـی ئەحمـەد ئاغـای کوشـتبوو ـ کـرد. باپیرئاغـاش بەهەزارسـواری بـژاردەوە بـۆ مەراغـە چـوو، ئەحمەدئاغـا لەسـەر نەریتـی میوانـداری، هەرچەنـد لەوانـی لەماڵێکـدا دانـاو لـە نیوەشـەودا هـەر هەموویانـی کوشـت»[٢٠]

ئـەم جـۆرە ڕووداوانـە کەهـەر یەکێکیـان لەمێشـکی نەتەوەیـەک بـۆ سـەدان سـاڵ دەمێننـەوە، لەهـەر سـەدەیەکدا چەندین‌جـار لەبەرانبـەر ویسـتی مرۆڤانـەو ئاشـتیخوازانەی کـورد دووبـارە بوونەتـەوە. ئـەو ڕووداوە نـاخ هەژێنانـە کـە ئەمـڕۆش بەردەوامـن، ئەگـەری دووبـارە بوونیـان لـە سبەشـدا هەیـە، بۆیـە نابـێ بێبیرکردنـەوە لەڕابـردوو هەنـگاو بـۆ داهاتـوو هەڵگیریـن.

«میـر جـەلادەت بەدرخـان» لەسـەر پەیوەنـدی دەوڵەتـی ئێـران بـە میرنیشـینی «ئـەردەڵان» دەڵـێ: «حکوومەتـی ئێـران تاکـوو ئـەم سـاڵانەی دواییـش، توانـاو هێـزی سـەرکوت‌کردنی سـەرهەڵدانی میرەکوردەکانـی نەبـووو نەیدەتوانـی دەسـەڵاتی خـۆی بەسـەریاندا بسـەپێنێ؛ بەپێچەوانـەوە میرەکانـی ئـەردەڵان بـۆ چەندین‌جـار هەڕەشـەی لەناوبردنـی تەختـی دەسـەڵاتی پادشـاکانی تارانیـان کردبـوو، لـە دواییـدا، حکوومەتـی تـاران تەنیـا بەڕێگـەی فێڵوتەڵەکـە توانـی ئـەو میرنشـینە بڕووخێنـێ. پادشـاکانی تـاران بـۆ گەیشـتن بـەم ئامانجەیـان، تائاسـتی تێکەڵـی بنەماڵەیـی، هەوڵـی دروسـتکردنی

پەیمانی هەمەجۆریان لەگەڵ میرەکانی ئەردەڵان دابوو.»[٢١] تەنانەت دەبووایە هەمیشە میرزادەکانی میرەکوردەکان لە دەرباری شا لەئێراندا گەورە ببان، تێکەڵی بنەماڵەیی بەمەبەستی فێڵوفریو و بە بارمتەکردنی منداڵ و پەروەردەی بەشێوەیەک کە مەترسی بۆ سەر حکوومەتی فارس نەبێ و لە کوردستان داوای ماف نەکات؛ واتە داگیرکردنی کوردستان بەهەموو شێوەیەک و نەهێشتنی هیچ سنورێک لەرێگەی فێڵوفریو لە ئەرکە سەرەکییەکانی حکوومەتی فارس بووە.

لەدوای نەمانی میرنیشنەکان لە کوردستان، شۆڕشی «شێخ عوبەیدوڵلای نەهری» وەک سەرەتایەک بۆ هەوڵو تێکۆشان لەپێناو دابینکردنی مافی نەتەوەیی لەچوارچێوەی قەوارەیەکی سەربەخۆ دەستیپێکرد. « ئەوە یەکەمین شۆڕشی کوردی بوو کە بەئامانجی ئازادکردنی هەموو ناوچەکانی کوردستان سەری هەڵدابوو، ئەو شۆڕشەش بەپیلانو یەکێتی لەشکری تورکو فارس شکستی خوارد.»[٢٢]

شۆڕشی سمکۆش ڕەگی لە دڵی کورد داکۆتاوەو شەهیدبوونی لە هزرو مێشکی تاکی کورددا هەرگیز لەبیر ناکرێ، هۆکارەکەشی زیاتر دەگەرێتەوە بۆ بیرکردنەوەی شۆڕشگێڕانەی سمکۆ لەمێژووی هاوچەرخدا، هەروەها چۆنیەتی شەهیدکردنی خۆیو بابو باپیرانی، وەک «جەوەرئاغای» برای، «محەممەد پاشا»ی باوکیو چەند کەسی دیکە لە بنەماڵەکەی بە ناجوامێری و بەپیلانو دەستی غەدری ئێرانییەکان شەهید کران. ئەوەش سەلمێنەری ئەوەیە، وەسییەتی «کامبیز» لەمێشکی زۆربەی حاکمانی دەسەڵاتداری ئێران بەباشی

چەسپاوە کە ٢٥٠٠ ساڵە، جیل لەدوای جیل، بەرانبەر کوردەکان بێ کەموکوڕی جێبەجێ دەکرێ.

«نەوشیروان مستەفا»، لە کتێبی «کورد و عەجەم»دا، تێڕوانینی شا و مێژوونووسانی دەوڵەتی سەفەوی بەگشتیو عەجەم بەنیسبەت کورد لەچەند خاڵدا دەخاتەڕوو و لەخاڵێکدا دەڵێت: «پەیمانشکێنیو بێبەڵێنیو پیلانی ناجوامێرانە بۆ لەناوبردنی مەزنەکانی کورد بەشانازییەوە بە لطائف الحیل، تدبیراتی صائبە، کەمەندی تدبیر، وسائل و رسائل ، زیرەکی و زۆرزانی کاربەدەستانی خۆیان ئەژمێرن»[٢٣]

نووسەری کتێبی «کورد و عەجەم»، ئاماژە بە نۆزدە نموونە لەو شێوازە دەکات کە بەپیلان و ناجوانمێرانە، مەزنەکانی کوردیان لەناوبردووەو دەڵێت ئەو نۆزدە نموونەیە لەنێو ژمارەیەکی زۆردا هەڵبژێردراون. ئەوەش نیشاندەری مێژووی ٢٥٠٠ ساڵەی پیلانو غەدری دوژمنان بووە، ئەوان هیچکات بەهیچ شێوەیەک ئامادەی دەستهەڵگرتن لە داگیرکاری خاکی کوردستانو قبووڵی کوردی ئازاد لەسەر خاکی خۆیان نین؛ تەنانەت لە ناولێنانیشدا، شێوەی ئەو سیاسەتە دەبینرێ کە شانازیشی پێوە دەکەن. «ئەم ڕووداوانە ناکرێ تەنیا وەک رەوشتی حوکمڕانێک یان ڕەفتاری تایبەتی دەسەڵاتدارێک بۆ لەناوبردنی دوژمنەکەی سەیر بکرێ، بەڵکوو ئەمە نەریتێکی حوکومڕانی بووەو لەسەردەمی جیاوازدا پەیڕەو کراوە، وەک بەشێک لە بۆچوونی دەسەڵاتداران بۆ شێوەی حوکمڕانیو بەڕیوەبردنی گەلانی ژێردەست، بە درێژایی زەمانیش جێگیرو دووبارە بۆتەوە»[٢٤]

لـە وەڵامـی پرسـیاری هـۆکاری هەمـوو چەوسـاندنەوەکانی کـورد، دەتوانیـن ئامـاژە بـە وەڵامـی مێژوونـوس، «ئارشـاک ئافراسـیان» بکەیـن کـە دەڵێـت: «وەک دەردەکـەوێ، گوناحـی گەلـی کـورد ئەوەیـە، ناتوانـێ بـە ژێردەسـتەیی بـژی، جـا ئـەم ژێردەسـتەییە بـۆ داگیرکـەر بـێ یـان بـۆ هێزێکـی سـەربەخۆی حوکمـڕان یـان بـۆ ئیمپراتۆرییەتێکـی دراوسـێ.»[٢٥] کەواتـە چاوەڕوانـی ئاکارێکـی جیـاواز لەمێـژووی ٢٥٠٠ سـاڵە بـۆ پێکەوەژیانـی ئاشـتیانەی ئـەم دوو نەتەوەیـە بـە مومکیـن نابینرێـت.

لێـرەدا پرسـیار ئەوەیـە، ئایـا هەمـان ڕەوتـی مێـژوو لـەرۆژگاری ئەمـڕۆ، بـەو هەمـوو پێشـکەوتنانەی کـە مرۆڤایەتـی بەخۆیـەوە بینـوە هـەر بەردەوامـە یـان دۆخیکـی دیکـە هاتۆتـە ئـاراوە؟

بێ‌گومـان لـە یەکـەم چرکـەدا لەمێشـکی ئێمـە، وەڵام ئەوەیـە کـە گۆڕانێکـی ئەوتـۆ نەهاتۆتـە ئـاراوە. لەبەشـەکانی دیکـەدا بـە شـیکردنەوەی هەوڵەکانـی حیزبـی دێموکـرات بـۆ ئاشـتی و ئـازادی لـە ٧٥ سـاڵی ڕابـردوودا، بـە دوای وەڵامێکـی عەقڵانـی لەمـەڕ داهاتـوو دەگەڕێیـن.

سەرچاوەکانی بەشی یەکەم

١. مێــژووی ڕەگ و ڕەچەڵەکــی کــورد، ئیحســان نــووری پاشــا، وەرگێڕانــی حەمــە کەریــم عــارف.
٢. کــورد و کوردســتان، ئارشــاک سافراســتیان، وەرگێرانــی لــە ئینگلیزییــەوە ئەمیــن شــوان.
٣. مەملەکەتــی مــاد، دوکتــۆر ئەحمــەد مەحمــوود ئەلخەلیــل، وەرگێڕانــی حەمــە ســەعید کــەلاری.
٤. شــەرەفنامە مێــژووی ماڵــە میرانــی کوردســتان، میرشــەرەفخانی بدلیســی، وەرگێڕانــی مامۆســتا هــەژار.
٥. عقل سیاسی ایرانی و هویت‌خواهی کردها، دکتر ذکریا (هیرش) قادری.
٦. مەملەکەتــی مــاد، دوکتــۆر ئەحمــەد مەحمــوود ئەلخەلیــل، وەرگێڕانــی حەمــە ســەعید کــەلاری.
٧. زنجیــرە لێکۆڵینەوەکانــی مێــژووی هاونەتەوەیــی کــورد مــاد چاوگــە ڕەگــەز مێــژووی شارســتانیی کوردســتان، حەبیبوڵــڵای تابانــی، وەرگێڕانــی جەلیــل گادانــی.
٨. مەملەکەتــی مــاد، دوکتــۆر ئەحمــەد مەحمــوود ئەلخەلیــل، وەرگێڕانــی حەمــە ســەعید کــەلاری.
٩. مەملەکەتــی مــاد، دوکتــۆر ئەحمــەد مەحمــوود ئەلخەلیــل، وەرگێڕانــی حەمــە ســەعید کــەلاری.
١٠. مەملەکەتــی مــاد، دوکتــۆر ئەحمــەد مەحمــوود ئەلخەلیــل، وەرگێڕانــی حەمــە ســەعید کــەلاری.
١١. زنجیــرە لێکۆڵینەوەکانــی مێــژوو هاونەتەوەیــی کــورد و مــاد چاوگــە ڕەگــەز مێــژووی شارســتانیی کوردســتان، حەبیبوڵــڵای تابانــی، وەرگێڕانــی جەلیــل گادانــی.
١٢. زنجیــرە لێکۆڵینەوەکانــی مێــژوو هاونەتەوەیــی کــورد و مــاد چاوگــە ڕەگــەز مێــژووی شارســتانیی کوردســتان، حەبیبوڵــڵای تابانــی، وەرگێڕانــی جەلیــل گادانــی.
١٣. زنجیــرە لێکۆڵینەوەکانــی مێــژوو هاونەتەوەیــی کــورد و مــاد چاوگــە ڕەگــەز

مێــژووی شارســتانیی کوردســتان، حەبیبوڵــڵای تابانــی، وەرگێڕانــی جەلیـل گادانــی.
١٤. زنجیــرە لێکۆڵینەوەکانــی مێــژوو هاونەتەوەیــی کــورد و مــاد چاوگــە ڕەگــەز مێــژووی شارســتانیی کوردســتان، حەبیبوڵــڵای تابانــی، وەرگێڕانــی جەلیـل گادانــی.
١٥. زنجیــرە لێکۆڵینەوەکانــی مێــژوو هاونەتەوەیــی کــورد و مــاد چاوگــە ڕەگــەز مێــژووی شارســتانیی کوردســتان، حەبیبوڵــڵای تابانــی، وەرگێڕانــی جەلیـل گادانــی.
١٦. زنجیــرە لێکۆڵینەوەکانــی مێــژوو هاونەتەوەیــی کــورد و مــاد چاوگــە ڕەگــەز مێــژووی شارســتانیی کوردســتان، حەبیبوڵــڵای تابانــی، وەرگێڕانــی جەلیـل گادانــی.
١٧. تاریخ سیاسی کردها، نوشیروان مصطفی امین، ترجمه اسماعیل بختیاری.
١٨. کــورد و کوردســتان، ئارشــاک سافراســتیان، وەرگێڕانــی لــە ئینگلیزیــەوە ئەمیــن شــوان.
١٩. حرکت تاریخی کرد بە خراسان، کلیم‌الله توحدی (کانیمال).
٢٠. تاریخ سیاسی کردها، نوشیروان مصطفی امین، ترجمە اسماعیل بختیاری.
٢١. لەبــارەی کێشــەی کــوردەوە، جــەلادەت عالــی بەدرخــان، وەرگێــڕان زریــان ڕۆژهەڵاتــی.
٢٢. ملتــی پژمــردە و سرزمینــی پــارە پــارە، دکــتر عبدالرحمــن قاســملو مصطفــی، نــازدار کەنــدال نــەزان آرچیبالــد روزولــت.
٢٣. کورد و عەجەم، نەوشیروان مستەفا.
٢٤. کورد و عەجەم، نەوشیروان مستەفا.
٢٥. کــورد و کوردســتان، ئارشــاک سافراســتیان، وەرگێڕانــی لــە ئینگلیزیــەوە ئەمیــن شــوان.

بەشی دووەم

ویستی ئاشتیانەی حیزبی دێموکرات و وەڵامی دیکتاتۆران

١. کۆمەڵەی ژێکاف‌و گرنگی بوونی

کوردستان بەهۆی ستەمی بەردەوامی داگیرکەران، بەدرێژایی مێژووەکەی، زۆرکەم ئارامی بەخۆوە بینیوە، لەبەرامبەریشدا، خەبات دژی ئەو ستەمکارییە درێژەی هەبووە؛ تەنانەت ئەگەرسەرهەڵدانە گەورەکانیش شکستیان هێنابێت، سەرهەڵدانی ناوچەیی‌و بچووک بەردەوام بوونی هەبووە. لەچاخی نوێدا بەهۆی گۆڕانکارییەکان، چۆنیەتی بەڕێوەبردنی شۆڕشیش لەناو کورددا گۆڕانی بەسەردا هاتووە. دوای شۆڕشە نەتەوەییەکانی کورد لەرۆژهەڵات بەدامەزرانی «کۆمەڵەی ژێکاف»، قۆناغێکی نوێ لەخەباتی ڕزگاریخوازانە دەست پێ‌دەکات؛ چونکە ئورگانیزاسیۆنی شۆڕش گۆڕانی بەسەردا دێت‌و بەشێوەی ڕێکخراو بەمانا مودێرنەکەی دروست دەبێت. لایەنێکی دیکەی ئەو گۆڕانکارییە بەتایبەتی دوای کۆماری کوردستان، گۆڕانکاری لەئاستی داخوازییەکان‌و هەوڵدان بۆ چارەسەری پرسی کورد لەچوارچێوەی دەوڵەتە داگیرکەرەکان دایە.

بە شیکردنەوەی قۆناغە جیاوازەکانی ئەو داخوازیانەو و کاردانەوەی حکوومەتی ناوەندی لەبەرامبەر ئەو داخوازییانە، دەتوانین تابلۆی دوو عەقڵی کوردی‌و ئێرانی بۆ پرسی کورد لە سێ چارەکە سەدەی ڕابردوودا وێنا بکەین، تاکوو شیکردنەوەیەک بەنیسبەت ئەوەی، ئایا سیاسەتی داگیرکەر بەگۆڕینی ئاستی داخوازی یا هەوڵی ئاشتیانە دەگۆڕێ؟ بخەینە ڕوو.

کۆمەڵەی ژێکاف ڕۆڵیکی گرنگی لەمێژووی ٧٥ ساڵەی حیزبی دێموکراتدا هەیە، چونکە دامەزرانی حیزبی دێموکرات لەسەر بنەمای تەشکیلاتی کۆمەڵەی ژێکاف، تەنیا بەمانای

بەمیراتمانـــەوەی هێــزی مرۆیـــی کۆمەڵــەی ژێــکاف بــۆ دێموکــرات نیــە، بەڵکــوو ناوەڕۆکــی ناسیۆنالیســتی کۆمەڵــەی ژێکافــە کــە بــووە بەبەشـێکی دانەبـڕاوی حیزبـی دێموکـرات. چونکـە حیزبـی دێموکـرات، ئەگــەر گوتــاری ناسیۆنالیســتیی لــە فۆڕمــی جیاوازیشــدا داوا کردبــێ، بــەڵام گەوهــەرو ســتراتژی خواســتەکەی بــۆ بەدەســتهێنانی مافــی بڕیاردانـــی چارەنـــووس بـــووە.

هەروەهـا کۆمەڵـەی ژێـکاف بەهـۆی داخـراوی زیاتـر، پێویسـتی بـە بوونـی حیزبـی دێموکـرات هەبـوو تـا ببـێ بـە حیزبێکـی جەمـاوەری، لەهەمـان کاتـدا شـوێندانەری حیـزب بەئەرێنـی، قـەرزداری بنەمـای ناسیۆنالیسـتی کۆمەڵـەی ژێکافـە.

نووســەری نــاودار «جەمــال نەبــەز» لــە کتێبەکەیــدا، لەســەر «گۆڤـاری نیشـتمان» کـە زمـان حاڵـی کۆمەڵـەی ژێـکاف بـووە، بـەو شـێوەیە ئامــاژە بەئامانجــی کۆمەڵــەی ژێــکاف دەکات: «بــە کورتــی، ئامانجـی (کۆمەڵـەی ژێـکاف) دامەزراندنـی کوردسـتانێکی سـەربەخۆ بــوو، بەیارمەتــی دەوڵەتــە گەورەکانــی ڕۆژئاوایــیو ڕۆژهەڵاتــی، بێجیـاوازیو گوێدانـە ئیدۆلـۆژی ڕێژیمـی ئـەو دەوڵەتـە گەورەیـەی دایدەمەزرینــێ، بەتــەواوی وەک ســەرکردەیەتی کلاســیکی کــورد»[١]

وێـڕای هەبوونـی ئامانجـی سـەربەخۆیی بـۆ کوردسـتان، «شـایانی باســە کــە ژێــکاف زۆر هەوڵیــداوە کــە بکەوێتــەوە وتوویــژ لەگــەڵ کاربەدەسـتانی تورکیـاو ئێـرانو عێـراق، بۆیـە لەهەمـوو بەیاننامەیەکیـدا داوای لــە کاربەدەســتانی ئــەم ســێ دەوڵەتــە کــردووە کــە بەرادیــۆو ڕۆژنامــە وەلامــی بدەنــەوە، بــەڵام ئــەم ســێ دەوڵەتــە هەمــوو کاتێــک قوڕوقەپیـان کـردوە لـە وەڵامدانـەوە. تەنانـەت کـە فەهیمولمولک(فهیم

الملـک) چـوو بـۆ کوردسـتان (ژێـکاف)، بیرخەرەوەیەکیـان دایەدەسـتو داوای چەنـد شـتێکی تێدابـوو. فهیـم الملـک، داخوازییەکانـی رادەسـتی کابینـەی تـاران کـرد، بـەڵام کابینـەی تـاران خـۆی کـەڕ کـرد لێـی»[٢].

ئـەو بابەتـە ئـەو ڕاسـتییە دەردەخـات کـە دەوڵەتـی ناوەنـدی بـە هیـچ شـێوەیەک ئامـادە نیـە بـاس و گفتگـۆ لەسـەر پرسـی کـورد بـکات، واتـە سیاسـەتێک کـە هـەزاران سـاڵە بناغـەی دانـراوە بـە هەمـان شـێوەیە بەردەوامـە.

لەکتێبـی «کۆمـاری میللـی دێموکراتیکـی کوردسـتان»، لـە نووسـینی دکتـۆر «یاسـین سەردەشـتی»، زیاتـر باسـی ئـەو بابەتـە کـراوە، تەنانـەت وەکـوو یەکێـک لـە هەڵوێسـتەکانی کۆمەڵـەی ژێـکاف باسـی لێـوەدەکات. دوای هاتنـی ئاغـای فەهیمـی، وەزیـری ڕاوێـژکاری حکوومـەت بـۆ لێکۆڵینـەوە لەدۆخـی کوردسـتان لەسـەرەتاکانی سـاڵی ١٩٤٥ میـلادی، نووسراوەیەکـی حـەوت مادەیـی، ئامـادە دەکـرێو دەدرێـت بـە ئاغـای فەهیمـی تاکـوو لەتـاران باسـی لەسـەر بکـرێ. بەیاننامەکـەش بـەو شـێوەی خـوارەوە بـووە:

«١ـ پێویسـتە دەوڵەتـی ئێـران دان بـە زمانـی کوردی دابنێـت، وەک زمانـی ڕەسـمی بـۆ سـێ ملیـۆن کـوردی ناوچـە کوردنشـینەکان.

٢ـ زمانـی کـوردی بکرێتـە زمانـی ڕەسـمی خوێنـدنو بەڕێوەبـردنو دادگاکانـی کوردسـتان.

٣ـ هەمـوو ئـەو بـاجو دەرامەتانـەی لـەکوردسـتان کـۆدەکرێنـەوە، پێویسـتە لـە بنیاتنانـی خوێندنـگاو نەخۆشـخانەو ئاوەدانکردنـەوەی خـودی کوردسـتاندا خـەرج بکـرێ.

٤ـ دەبێ کارمەندانی دەوڵەتی لە کوردستاندا کورد بن.

٥ـ پێویســتە ئــەم داواکارییانــە لــەمەجلیســدا بــاسبکرێــنو بڕیــاری باشــیان لــەبەرانبــەردا بــۆ وەربگیرێــت.

٦ـ لــە هەلومەرجــی ئێســتادا ئەوانــە داواکاریەکانمانــن، بــەڵام ئامانجــی دواییمـــان خودموختارییــە کــە پشــت بــەمافــی یاســایی گەلــی کــورد دەبەســتێت. لــە خۆبەڕێوەبردنــدا گفتوگــۆ کــردن لــەم بارەیــەوە پێویســتە لـــەدوای جەنـــگ دەســت پــێ بــکات، چونکــە گومـــان لــەوەدا نییــە کــە کــورد بڕیـــار لــە چارەنوســی خــۆی دەدات.

٧ـ گــەر هاتــوو کــورد بڕیــاری چارەنووســی خــۆی دا، ئەوســا ئێــران وەک هاوسێیەک مامەڵــەی لەگــەڵ دەکرێــت.»[٣]

ئــەو خواســتانە لەچەنــد ڕووەوە گرنگــی زۆری هەیــە، چونکــە داوای ڕاســتەقینەی کــوردن؛ بــەڵام شــیکردنەوەی وەڵامــی دەوڵەتــی ئەوکاتیــش بــۆ ئــەو داوا ڕەوایانــە گرنگــە، چونکــە داهاتــووی خەبــات دەبــێ لەســەر ئــەو بنەمایــە دابڕێــژرێ.

نووســەر بــەو شــێوەیە بــاس لەئاکامــی ئــەو نوسراوەیــە دەکات: «شــایەنی باســە، ئــەم داواکارییانــەی کۆمەڵــەو خەڵکــی مەهابــاد لەلایــەن قــازی محەممــەدەوە کــە بانگهێشــتی تــاران کرابــوو، پشــتگیری لێکــراوو ناوبــراو لــە چاوپێکەوتنــی لەگــەڵ محەممەدرەزاشــادا، مافــە نەتەوایەتییەکانــی گەلــی کــوردی دووپاتکــردەووە و وتــی: «بــا شاهەنشــا لەجیاتــی ناردنــی تۆپوتانــک دژی کــورد، بایــەخ بــە بارودۆخــی نالەبــاری فەرهەنگــی و تەندروســتی کوردســتان بــدات»؛ بــەڵام ئاغــای فهیمــی کاتێــک گەڕایــەوە تــارانو لەدانیشــتنی مەجلیســدا ئامادەبــوو، یەکســەر باســی خراپــەکاری لێپــرسراوە ســەربازییە ئێرانییەکانــی لــە کوردســتان کــردو گوێڕایەڵــی خەڵکــی بۆ(اعــلا حــضرت شاهنشــاهی)

دووپاتکـردەوە، بێئـەوەی باسـێک لـەو یادداشـت و داواکارییەکانـی خەڵـك بـکات.»[٤] واتـە بێئـەوەی هیـچ شرۆڤەیـەک بـۆ خواسـتەکانی نەتـەوەی کـورد بکـرێ، لەهاتنـە بەرباسـی پرسـی کوردیـش پێشـگیری دەکرێـت. ئەمـەش دەتوانـرێ بـە تێڕوانینـی داگیرکارانـەی دەوڵەتێـک بـۆ خاکـی نەتەوەیەکـی دیکـە پێناسـەبکرێت.

٢. دامەزراندی کۆماری کوردستانو هەوڵی پێشەوا

دوای دامەزرانـی حیزبـی دێموکـرات لەسـەر بنەمـای تەشـکیلاتی کۆمەڵـەی ژێـکافو دامەزرانـی کۆمـاری کوردسـتان، بەهـۆی بوونـی دەوڵەتێکـی کـوردی، ئەگـەر بـۆ ماوەیەکـی کـەمو لـە ڕووبەرێکـی کەمـی کوردسـتانیش بووبێـت، کـورد بەمافەکانـی گەیشـت. هەرچەنـد لـە بەیاننامـەی دامەزراندنـی حیزبـی دێموکـرات کـەم تـا زۆر داواکارییـەکان لەگـەڵ داواکارییەکانـی کۆمەڵـەی ژێکاف کـە بەنـووسراوە درابـوون بـە ئاغـای فهیمـی وەک یەکـن؛ بـەڵام دو مـادەی ٦ و ٧ کـە بـە ڕوونـی بـاس لـە مافـی بڕیـاردان لـە چـارەی خۆنووسـینو سـەربەخۆییو تەنانـەت دراوسـێتی دەوڵەتـی ئێـران لەگـەڵ کوردسـتان دەکات، لـە بەیاننامـەی حیزبـی دێموکراتـدا بـەو شـێوەیە بـەدی ناکرێـت. نـەک ئـەوەی حیزبـی دێموکـڕات لـەو ئەسـڵە دوور کەوتبێتـەوە، چونکـە دوای دامەزرانـی حیزبـی دێموکـرات، لەماوەیەکـی کەمـدا ئەسـتێرەی درەوەشـاوەی مێـژووی کـورد واتـە کۆمـاری کوردسـتانی دامەزرانـد. بـەڵام دەکـرێ ئـەو بابەتـە بەدەسـتپێکی داواکردنـی چارەسـەری لەچوارچێـوەی ئێرانـدا وەک تاکتیـک یـا خوێندنـەوەی دۆخـی کـورد دوای شـەڕی دووەمـی جیهانـی هەژمـار بکرێـت. ئـەم هەوڵـەش بـۆ

چارسەری پرسی کورد بەدرێژایی ٧٥ ساڵی ڕابردوو بەم شێوەیە بەردەوام بوو، بەڵام ئاکامەکەی هەر وەک ٢٥٠٠ ساڵی ڕابردوو بەسەرکوتی بێکۆتایی وەڵام دراوەتەوە. واتە هەر داواکارییەکو چارەسەری گرفتەکان لەچوارچیوەی دەوڵەتی ناوەندی، ئاکامەکەی یان مەرگە یان ژیانێک کە کوردبوونی تێدا سڕاوەتەوە.

بەلەبەرچاوگرتنی بارودۆخی کۆمەڵایتی_سیاسی_ئابوری ناوخۆی کوردستانو بارودۆخی سیاسی ناوچە، دەکرێ هەوڵی چارەسەری پرسی کورد لەچوارچێوەی ئێراندا ببێت بە ستراتژی، بۆ ئەوەی پێگەی کورد لە قوناغێکەوە بۆ قۆناغەکانی دیکە بەهێزتر بکرێتو بنرخێندرێت؛ وەکوو هەوڵەکانی نەمر دکتۆر قاسملوو لە قۆناغە جیاوازکاندا، تاکوو لە کۆتاییدا ئەو پێگەیە بەرەو بەدەستهێنانی ئامانجی ڕەوای سەربەستیو ئازادی بۆ نەتەوەی کورد لە کوردستانمان ببات، هەرچەندە ئاکامەکشی بەڕوونی دەبینین کە چۆن بە تیرۆرو کوشتن وەڵام دەدرێتەوە.

دوای دامەزراندنی کۆماری کوردستانو حکومەتی میللی ئازەربایجان، ڕێژیم بۆ سەرکوتی ئەو کۆمارانە کە لەسەر بنەمای ویستی خەڵکی ناوچە دامەزرابوون، سەرەتا کەوتە دانوستاندن لەگەڵ شووڕەوی، تەنانەت ئامادەبوو بە پێدانی ئیمتیازی زیاتر بەو دەوڵەتە، بەستێنی هێرش بۆ سەر ئەو کۆمارانە ئامادە بکات. پێدانی هەر ئیمتیازێک بە بێگانە لەپێناو چەوساندنەوەو سەرکوت‌کردنی نەتەوە بندەستەکان و ڕێگری لەگەیشتن بە ئامانجیان کە ئازادییە؛ وەک بەشێك لە سیاسەتی داگیرکەرانەی حکوومەتەکانی ئێران هەژماردەکرێ. بۆ وەبیرهێنانەوەی

سیاسەتی ئێرانی، ئاماژە بە بەیاننامەی دەوڵەت بەر لەهێرش بۆسەر ئازەربایجان دەکەین، لە بەیاننامەکەی دەوڵەتدا هاتبوو «باوەشمان بۆ هاونیشتمانیانی ئازیزی ئازەربایجانی کردۆتەوەو بۆ یەکگرتوویی‌و برایەتی بانگیان دەکەین»[٥]، بەڵام دەوڵەتی قەوام‌و ڕێژیمی شاهەنشایی بەکوشتنی هەزاران ئازەربایجانی باوەشی برایەتی کردەوە، باوەشی برایەتی بەو شێوە خوێناویە تەنیا لای دەسەڵاتدارە ئێرانییەکان دەبنیدرێ.

دوای دەستپێکردنەوەی دەرگای وتووێژ لەنێوان ئێران‌و کۆماری کوردستان‌و ئازەربایجان، دیسان سیاسەتی درۆو فێڵ بۆ خۆئامادەکردن‌و هێرشکردنە سەر ئەو کۆمارانە بەباشی کەڵکی لێ وەرگیرا. پیشەوا قازی محەممەد سەبارەت بە چارەسەری ئاشتییانە لە وتەیەکدا دەفەرموێ: «ئێمە گەلی کوردی هەژار، هەرگیز شەڕمان نەویستووەو هەمیشە شەڕمان پێ فرۆشراوە لەلایەن داگیرکەرانەوە، ئێستەش کەوا حکوومەتی تاران هاتۆتە سەر ئەو ڕایە کەوا داواو کێشەکەمان بەشێوەیەکی ئاشتیخوازانە چارەسەر بکات، ئیمە نەک هەر ڕازین، بەڵکوو سوپاسیشی ئەکەین. ئێمە لەگەڵ وەفدی (فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان)دا ئەچینە تاران و داوای ئێمە هەر تەنیا خودموختارییە».[٦]

٣. بەڵێنی بێ بنەما و لە سێدارەدانی پێشەوا

وێڕای هەوڵەکانی کۆمارو نەمر پێشەوا بۆ چارەسەری ئاشتییانە لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی‌و هەروەها سەردانی چەندین جارەی

وەفدەکانو پێشەوای نەمر خۆی بۆ تاران، دواى کەمتر لە ساڵێک پێشەوای نەمرو زانا، ناچاربوو لەپای سێدارەی ئەو وڵاتەی کە ئەو بەوشێوەیە بۆ گفتوگۆ لەگەڵی دەڕۆیشت، لە وەسیەتنامەکەی بنووسێت: «براکانم! چیتر فریوی دوژمن مەخۆن؛ دوژمنی کورد لە هەر رەنگو دەستەو قەومێك بێت، هەر دوژمنە، بێروحمە، بێویژدانە؛ رەحمتان پێناکا، بەیەکترتان بەکوشت دەدا، تەماحو وەبەر دەنێ، بە درۆو فڕوفێڵ بەگژ یەکتردا دەکا؛ لەناو هەموو دوژمنەکانی گەلی کورد، دوژمنی عەجەم لەهەموویان زاڵمترو مەلعوونترو خوانەناسترو بێبەزەییترە، لەهیچ تاوانێك بەرانبەر بە گەلی کورد دەستناگێڕێتەوەو هەر بەدرێژایی مێژوو لەگەڵ گەلی کورد، غەرەزو کینەی ریشەداری هەبووەو هەیەتی.»[٧]

لەدوای کۆماری کوردستان، دیسان سەرکوتی گەلی کورد لەلایەن رێژیمی شاهەنشایەوە دەستی پێکرد؛ لەهەمووی ئەو ساڵانە بەبەردەوامیو دڕندانەترین شێوە هەرجۆرە چالاکییەکی نەتەوەی کورد بە گوللەو سێدارەو زیندانو ئەشکەنجە وەڵام دراوەتەوە. بەڵام خەباتی حیزبی دێموکرات بۆ بەدەستهێنانی مافی گەلی کورد هەر بەردەوام بووە، تەنانەت بۆ دەسپێکردنەوەی وتووێژیش؛ وەک چۆن لەکۆنگرەی دووەمی حیزبدا «باسی خودموختاری لە کوردستانی ئێرانو ئامادەیی وتووێژ لەگەڵ ڕێژیمی شا بۆ چارەسەری ئەم مەسەلە هاتۆتە گۆڕێ»[٨]. ئەمەش نیشان دەدات، ڕووداوێکی وەک رووخاندنی کۆماری کوردستانو لە سێدارەدانی پێشەواو و هاوڕێکانیو دڕندەیی رێژیمی شا بەدرێژایی ئەو ساڵانە،

نەبووتــە ڕێگــری ئامادەیــی بــۆ وتویــژو داوای خودموختــاری لەگوتــاری حیــزبو شۆرشــی کــورد.

٤. جووڵانەوەی ساڵانی ٤٦ و ٤٧

خەباتــی ســاڵانی ٤٦-٤٧، جووڵانەوەیەکــی قارەمانانــەی ڕۆڵەکانــی کــورد بــوو کــە لەبەرانبــەر ســەرکوتی ڕێژیــم دەســتی پێکــرد. ئــەو جووڵانەوەیــە لەگــەڵ ئــەوەی نرخــی قورســی بــۆ درا، بــەڵام بــەڕادەی ئــەو نرخــەش دەنگدانــەوەی هەبــوو کــە توانــی بۆمــاوەی هەژدەمانــگ دوورگــەی ئارامــی ڕۆژهەڵاتــی ناوەڕاســت، واتــە ئێــران بهەژێنــێو شــکۆی ڕێژیمــی پاشــایەتی محەممەدڕەزاشــا خەوشــداربکات. ڕاســتە ژمارەیەکــی زۆری خەباتکارانــی حیزبــی دێموکــرات لەئاســتی ڕێبــەری حیــزبدا شــەهیدبوون، بــەڵام ســەلماندیان کــە حیزبــی دێموکــرات نەمــردووەو خەبــات بــۆ ئــازادی هــەر بەردەوامــە.

لــەدوای کۆنفڕانســی دووەمــی حیــزب لەســاڵی ١٣٤٩هەتــاوی، جارێکــی دیکــە کــە ڕۆژنامــەی کوردســتان چــاپ دەکرێتــەوە، «دروشــمی ســەرەکی حیــزب کــە لــەدوو بــەش پێکهاتبــوو و هەمــوو جارێــک لەیەکــەم لاپــەڕەی ڕۆژنامــەی (کوردســتان)دا چــاپ دەکــرا بریتیبــوو لــە؛ بەشــی یەکــەم، ڕووخانــی ڕێژیمــی کۆنەپەرســتی پاشــایەتی بــۆ ڕزگاری ئێــرانو خەباتــی خۆمــان پــەرە پێددەیــن. بەشــی دووەم، بــۆ پێکهێنانــی خودموختــاری لــە کوردســتانی ئێــران لەچوارچێــوەی ئێرانێکــی دیموکــڕاتدا تێبکۆشــین. هەروەهــا، (ســەرکەوێ خەباتــی یەکگرتووانــەی گەلانــی ئێــران)، دروشــمێکی دیکــەی ڕۆژنامــەی «کوردســتان» بــوو.»[٩]

ئــەو دروشــمانە کــە مەودایەکــی کــەم دوای کۆمــار کوردســتانو

سـەرکوتی دڕندانـەی خەباتـی ٤٦-٤٧، لـە زمـان حاڵـی ڕەسـمی بـڵاو دەبنـەوە، پێداگـری حیـزب بـۆ چارەسـەری ئاشـتیانە نیشـان‌دەدات؛ لەهەمـان کاتـدا ڕەنگدانـەوەی ناوەڕۆکـی سیاسـەتی شـۆڕش بـوون. دکتـۆر قاسـملوو، کارکتـەری سـەرەکی پشـت ئـەم سیاسـەتە کـە لەکۆنگرەی سـێیەمدا دەبێتـە سـکرتێری حیـزب، ئـەو هێڵـە سـەرەکییانەی لەسـەر بنەمـای بارودۆخـی ئابـووری، سیاسـی‌و کەلتـووری ئەوکاتـی کـوردو هەروەهـا ڕێئالیتـەی دابەش‌بوونـی کـورد بەسـەر چـوار وڵات لـەدوای ڕووخانـی ئیمپراتـۆری عوسـمانی‌و ژئۆپۆلیتیکـی ناوچـە، داڕشـتبوو. دکتـۆر قاسـملوو، ویـڕای بـاوەڕ بـە کێشـەی کـورد، بـاوەڕی زۆریشـی بـە مافـی دیاری‌کردنـی چـارەی خۆنووسـین‌و دەوڵەتـی سـەربەخۆی کوردسـتان هەبـوو، وەک چـۆن لەکتێبـی «کوردسـتان و کـورد»دا کـە لـە دەیـەی شەسـتی زایینـی نووسرابـوو، لـەو بـوارەدا دەڵێـت:» کوردیـش وەک هەمـوو نەتەوەیـەک مافـی دیاری‌کردنـی چارەنـووس‌و دامەزراندنـی دەوڵەتێکـی سـەربەخۆی هەیـە.»[١٠] بـەڵام بـۆ چۆنییەتـی گەیشـتن بـەو مافـە لەسـەردەمی جیـاوازدا بەشـێوەی جیـاواز بیـری لێ‌دەکـردەوە.

٥. بیرۆکەی ستراتژی دروشمی حیزب

لەکاتـی نووسـینی کتێبـی «کوردسـتان‌و کـورد» کـە تەوژمـی بیـری چەپـی دژە ئیمپریالیسـتی لەسـەر بەشـێکی زۆری دونیـاو بەتایبەتـی چکوسـلواکی حاکـم بـوو و دکتـۆر قاسـملوو کـە لـەوێ دەژیـا، دەیگـوت: «چارەسـەرکردنی مەسـەلەی کـورد بەسـتراوەتەوە بـە پێشـکەوتنی دێموکڕاتـی‌و سۆسـیالیزم لـە ڕۆژهەڵاتـی نیوەڕاسـت.»[١١]

بـەڵام بەلێکدانـەوەی دکتـۆر قاسـملوو، دروشـمی سـەربەخۆیی لـەو کاتـدا لـەڕووی تیـۆری زیـان بەگەلـی کـورد دەگەینـێ، لـەو بـوارەشدا دەلێـت: « زۆر وێدەچـێ لەسـەرەتاوە ل هەمـوو ئـەو وڵاتانـەی کـە کوردیـان تێدایـە، مافـی خودموختـاری لەچوارچیـوەی ئـەو وڵاتانـەدا بـۆ کـورد دابینبکـرێ، دیـارە لەقۆناغـی ئێسـتادا، دروشـمی خودموختـاری بـۆ کـورد لەچوارچێـوەی هـەر کام لـەو وڵاتانـەدا لەهەمـوو دروشـمێک راسـتتره»[١٢]

لەسـاڵی ١٩٨٥ زایینـی، واتـە چەنـد دەیـە دوای نووسـینی کتێبـی «کوردسـتان و کـورد» کـە دروشـمی حیزبـی دێموکڕاتـی کوردسـتانی ئێـران ببـووە «دێموکڕاسـی بـۆ ئێـرانو خودموختـاری بـۆ کوردسـتان»، دوای شـیکردنەوەیەکی تێروتەسـەل لـە ناميلكەيـەکدا لەژێـر نـاوی (باسـێک سـەبارەت بـە دروشـمی بنەڕەتـی حیزبەکەمـان «دێموکراسـی بـۆ ئێـرانو خودموختـاری بـۆ کوردسـتان»)، هۆکارەکانـی هەڵبژاردنـی شـێوازی خودموختـاری لەچوارچیـوەی مافـی دیاریکردنـی چارەنووسـدا شـیکرابووەوە. لەبەشـێک لـەو ناميلكەيـەدا، بـەو شـێوەیە بـاس لەهـۆکاری هەڵنەبژاردنـی سـەربەخۆیی دەکـرێ؛ «کەوابـوو ئێمـە بـا کورتـی کەینـەوە، لەبـاری نێوخۆییـەوە، ئـەو هێزەمـان نیـە تـا داوای سـەربەخۆیی بکەیـن. لەبـاری ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـتیش، کۆسـپ هێنـدە زۆرن کـە وەزعەکـە بەئێمـە ئیجـازە نـاداتو لەبـاری نێونەتەوەییـەوەش هیـچ پشـتیوانییەکی ئەوتۆمـان نیـە.»[١٣]

ئـەوەی لای قاسـملوو گرنـگ بـوو، ئـازادی بـۆ دیاریکردنـی مافـی چارەنـووس بـوو، هـەر بـۆ ئـەو مەبەسـتەش خەباتـی دەکـرد. بـەڵام لەبـەر هۆکارگەلێـک کـە بەشـێکی زۆریـان ئەمـڕۆ گۆڕانیـان بەسـەردا

هاتــووەو لــە بەشــەکانی دیکــەی ئــەم کتێبــە زیاتــر باســیان دەکەیــن، بــەڵام ئــەو کات وەک ڕاســتیەک وجودیــان هەبــوو شــێوازی خودموختــاری بەبــاش دەزانــی. ئــەوەی پەیوەنــدی بــە باســی ئــەم بەشــەوە هەیــە، کاردانــەوەی ڕێژیمــی شــاو کۆمــاری ئیســلامی بەرامبــەر ئــەو داخوازییــە ڕەواو پێشــکەوتوو و مرۆڤانەیــە، ئەویــش وەک مێــژووی هــەزاران ســاڵەی ڕابــردوو تەنیــا وەڵامێــک کــە لــە بەرانبــەر ئــەو ئاشــتیخوازیە درایــەوە دیســان ســەرکوت و تیــرۆر و کورشــتن و زینــدان بــوو.

شــایانی باســە، ســەرەڕای ڕوانگــەی ئاشــتیخوازانەی خەباتــی گەلــی کــوردو حیزبــی دێموکــڕات، کاردانــەوەی ڕیژیمــی شــا بەتووندتریــن شــێوەو نواندنــی هەرجــۆرە توندوتیژییــەک بــوو؛ تەنانــەت لەڕۆژانــی کۆتایــی تەمەنــی ڕێژیمــی شــا کــە خۆشــی لــە وڵاتــدا نەمابــوو، «شــاپور بەختیار»ســەرۆک وەزیرانــی ئــەوکات وڵاتــی بەرێــوە دەبــرد، هەندێــک هەنــگاوی دێموکڕاتیکــی بــۆ ڕزگاری ڕیژیمــی شــا هەڵگــرت، بــەڵام هیچــکات بــاس لــە مافــی نەتــەوەی کــورد نەکــراو خەباتکارانــی ئازادیخــوازی کــورد هــەر دەکەوتنەبــەر هێرشــی گرتــنو کوشــتنی ســاواک.

٦. خەباتی کوردو شۆڕشی گەلانی ئێران

شۆڕشــی گەلانــی ئێــڕان، دەرەتانێــک بــوو تــا کــورد چالاکییەکانــی بــۆ بەدەســتهێنانی مافەکانــی گروتینێــک پــێ ببەخشــێ، هەربۆیــە چالاکانــە شانبەشــانی هێزەکانــی دیکــەی ئێرانــی، بەشــداری لــە ڕووخاندنــی ڕێژیمــی شــادا کــرد. لەکاتێکــدا شــۆڕش کــرا تــا دیکتاتۆرییــەت بــە دێموکراســییەت بگۆڕدرێتــەوە، بــەڵام هــەر زوو خومەینــیو لایەنگرانــی،

دیکتاتــۆری مەزهەبیــان دامەزرانــد کــە زۆر لــە دیکتاتــۆری پاشــایەتی ڕەشــتر بــوو. هەرچەنــد لەســەرەتادا بەهــۆی جێگیرنەبوونــی دەســەڵاتی خومەینــی، وتووێژیــان لەگــەڵ کــورد کــە ناوچــەی ئازادیــان بەدەســتەوە بــوو، کــرد. لــەو وتووێژانەشــدا، ویســتی ئاشــتییانەی نەتــەوەی کــورد، گەلاڵــەی خودموختــاری لەچوارچێــوەی ئێــران دابــوو، بــەڵام زۆری نەکێشــا کــە خومەینــی حوکمــی جیهــادی دژی گەلــی کــورد داو ڕێژیمەکــەی بێئەملاوئــەولا هێرشــیان کــردە ســەر کوردســتانو بــەو پــەڕی دڕەندەیــی خەڵکیــان کوشــتوبڕ کــردو کوردســتانیان داگیــر کــردەوە.

بــە پێویســتی دەزانیــن ئامــاژە بــەوەش بکەیــن کــە هەڵوێســتی تووودەییــەکانو مجاهیدینــی خەڵــق و تەنانــەت ســکۆلار دێموکراتــەکان بەنیســبەت کــورد جیاوازیەکــی ئەوتــۆی نەبــوو، بۆئــەوەی تەواویەتــی ئــەرزی ئێــران خەوشــدار نەبــێ کــە ئامانجــی خەباتــی گەلــی کوردیــش نەبــوو؛ هــەر وەک چــۆن لەبەرامبــەر کەمتریــن داخوازییەکانــی کــورد هەڵوێســتیان نەبــوو، یــان پیلانەکانــی خومەینیــان جیبەجــێ دەکــرد یــان بێدەنگیــان دەنوانــد.

هەروەهــا لەدرێــژەی سیاســەتی ٢٥٠٠ ســاڵەی غــەدرو فیــڵو درۆو چەواشــەکاری ســەرانی ئێــراندا، ڕێبەرانــی حیزبــی دیموکڕاتــی کوردســتانی ئێــران کــە شــوێندانەرییەکی زۆریــان لەســەر خەبــاتو شــۆڕش لــەو قۆناغــەدا هەبــوو، وێــڕای درێــژەدان بەخەبــات بەهــۆی ســەپاندنی شــەڕی چەکــداری بەبڕیــاری دەســەڵاتی ناوەنــدی، چارەســەری پرســی کوردیــان لەڕێگــەی وتوێــژ درێژەپێــدا، بــەڵام وەڵامەکــەی بــە تێــرۆری ڕێبــەران درایــەوە.

٧. وتوویژ یان تیرۆر

«ژێرار شالیان» لە کتێبی «تراژیدیای کورد»دا لەسەر تیرۆری دکتۆر قاسملوو دەڵێت: «قاسملوو، بوو بە قوربانی ئەو بیرۆکەیەی کە دەیتوانی لەڕێگەی وتوویژ لەگەڵ دەوڵەتی ئێران، ئەنجامی باش بۆ کوردەکان بەدەست بخات».[١٤] ئەم وتەی «ژێرار شالیان» دەتوانرێ لەسەر هەموو دۆزی کورد بەڕاست بزانرێت.

بیرۆکەی چارەسەری لەڕێگەی وتوویژ هیچ ئاکامێکی دیکەی جیا لە نسکۆو شەهیدبوون بۆ کورد نەبووە. ئەو تیرۆرو توقاندنەش بەهەزاران ئەندامی ئەو حیزبەی لەسەرتاسەری جیهاندا گرتەوەو وێڕای وێرانکردنی کوردستان، گەلی کوردی بە دڕندەترین شێوە چەوساندەوە.

دوای شەهیدبوونی ڕێبەرانی بەو شێوە ناجوامێرانە، لەگەڵ ئەوەی حیزبی دێموکڕات بەگۆڕینی دروشمی خودموختاری بە فیدڕاڵی هیچکات لە ئەسڵی وتوویژو داخوازی ئاشتیانە لەچوارچێوەی ئێراندا دوورنەکەوتەوە، بەڵام حکوومەتی ناوەندی جیا لە سەرکوت، ئامادەنەبوو یەک هەنگاو بۆ چارەسەری پرسی کورد هەڵبگرێت. شایانی باسە، هەرئێستا کە بە نووسینی ئەو دێڕانە سەرقاڵم، ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی بەشێوەیەکی سیستماتیک چەوساندنەوەی نەتەوەی کورد درێژە پێ دەدات.

لەبەر ڕۆشنایی ئەو مێژووە خوێناوییە، دەردەکەوێ کە دەوڵەتی ناوەندی ئامادە نەبووە دان بەکەمترین مافی کورد دابنێت و بە هەرشێوەیەکیش بۆی کرابێت بەدژی وەستاوەتەوە. بۆ دەوڵەتە یەکلەدوای یەکەکانی ئێران گرنگ نیە کورد تا چ ڕادەیەک داوای

مافـی خـۆی دەکات، یـا چەنـدە خزمـەت بـە دەوڵەتـی ناوەنـدیو گەلـی فـارس دەکـەن، بەڵکـوو گرنـگ ئەوەیـە کـورد بەهێـز نەبـێ و نەتوانـێ داوای مافـی خـۆی بـکات، بـۆ ئـەو مەبەسـتەش لەهیـچ چەوسـانەوەیەک سـڵ ناکاتـەوە.

لـە بەشـەکانی دواتـر، بـە خوێندنەوەیـەک بـۆ بیرکردنـەوەی هێـزو لایەنـە سیاسـیەکانی ئێرانـی کـە ئەمـڕۆ لەگۆڕەپانـی سیاسـەت دان، ئەگـەری گۆڕینـی ئـەو تێڕوانینـەی دەوڵەتـی ناوەنـدی لەداهاتـوودا دەخەینـە بەربـاسو شرۆڤـە تـا بتوانیـن بـەو ئاگاییـەی کـە لەمێـژوو و هـزری نەوەکانـی داهاتـوو بەدەسـتی دێنیـن، بەرنامەیەکـی تۆکمـە بـۆ ئـازادی گەلـی کـورد دابڕێژیـن.

سەرچاوەکانی بەشی دووەم

١. گۆڤاری نیشتمان، جەماڵ نەبەز.
٢. گۆڤاری نیشتمان، جەماڵ نەبەز.
٣. کۆمـــاری میللـــی دێموکڕاتـــی کوردســـتان، نووســـینی پرۆفیســـۆری یاریـــدەدەر دکتـــۆر یاســـین سەردەشـــتی.
٤. کۆمـــاری میللـــی دێموکڕاتـــی کوردســـتان، نووســـینی پرۆفیســـۆری یاریـــدەدەر دکتـــۆر یاســـین سەردەشـــتی.
٥. کۆمـــاری میللـــی دێموکڕاتـــی کوردســـتان، نووســـینی پرۆفیســـۆری یاریـــدەدەر دکتـــۆر یاســـین سەردەشـــتی.
٦. کۆمـــاری میللـــی دێموکڕاتـــی کوردســـتان، نووســـینی پرۆفیســـۆری یاریـــدەدەر دکتـــۆر یاســـین سەردەشـــتی.
٧. http://sorankarbasian.blogspot.com/p/blog-page_17.html
٨. ٥٠ ســاڵ خەبــات، بەرگــی یەکــەمو دووەم، کورتــە مێژوویەکــی حیزبــی دیموکڕاتــی کوردســتانی ئێــران، جلیــل گادانــی.
٩. ٥٠ ســاڵ خەبــات، بەرگــی یەکــەمو دووەم، کورتــە مێژوویەکــی حیزبــی دیموکڕاتــی کوردســتانی ئێــران، جلیــل گادانــی.
١٠. کوردســـتانو کـــورد، دوکتـــۆر عەبدولرەحـــمان قاســـملوو، وەرگێـــڕان عەبدوڵـــڵا حەســـەنزادە.
١١. کوردســـتانو کـــورد، دوکتـــۆر عەبدولرەحـــمان قاســـملوو، وەرگێـــڕان عەبدوڵـــڵا حەســـەنزادە.
١٢. کوردســـتانو کـــورد، دوکتـــۆر عەبدولرەحـــمان قاســـملوو، وەرگێـــڕان عەبدوڵـــڵا حەســـەنزادە.
١٣. تاڤگـــەی هەقیقـــەت، بەرگـــی یەکـــەم (بەشـــێک لـــە بەرهەمەکانـــی دوکتـــۆر قاســـملوو)، کۆکردنـــەوەی کاوە بەهرامـــی.
١٤. تراژێدیای کورد، ژێرار شالیان، وەرگێڕان وریا ڕەحمانی.

بەشی سێیەم

ئایا تێڕوانینی حکوومەتی داهاتووی ئێران

بۆ کورد دەگۆڕێت؟!

١. گۆڕینی عەقڵییەت یان دەسەڵات

هەرچەند پێشبینیکردن لەسیاسەتدا بەتایبەتی لە ڕۆژهەڵاتی ناڤینی ئاڵۆزدا، پڕزەحمەتەو زۆرجار خۆی ئەستەم دەنوێنێ؛ بەڵام خوێندنەوەی سناریۆکانی بەردەم بۆ دوای ڕووخانی کۆماری ئیسلامی لەسەر بنەمای هێزەکانی گۆڕەپانی خەبات زۆر ئەستەم نیە، چونکە دەتوانین بەلێکدانەوەی سیاسەتی ئەو هێزانەی کە ئەمڕۆ لەگۆڕەپانی سیاسەتدا چالاکن، گریمانەکانی داهاتووی ئێران شرۆڤە بکەین. من پێم وایە ڕێژەی دەستەبەرکردنی مافە نەتەوەییەکانمان، بەڕێژەی ئامادەیی‌و پلانەکانمان بۆ داهاتوو دەبەسرێتەوە؛ نەک چاوەڕوانی ئەوە بین کەی حکوومەتێکی دێموکڕاتیک لە ئێران دێتە ئاراوە. هەربۆیەش ئامادەکاری لەهەر ئاستێکدا بەگرنگ دەزانم، بەڵام نابێ لەبیرمان بچێ ناسینی دوژمنی هەمیشەیی کە خاوەنی عەقلییەتێکی نەگۆڕە، دەتوانێ سەرکەوتن ئاسانتر بکات، چونکە دەمانخاتە نێو بیرکردنەوەیەکی ژیرانە. لەلایەکی دیکەوە، کاتێک تەواویەتی خاکی ئێران بۆ بەشیکی زۆری ئەو هێزانە هێڵی سورە، ئەو روانگەیە، ئەگەری پێکهاتنی ئێرانێکی دێموکڕاتیک زۆر لاواز دەکات، بۆچی؟ چونکە هەرجۆرە ئازادییەک یان دابینکردنی مافێکی نەتەوایەتی، دەبێتە مایەی ترسیان لەوەی نەکا کورد زیاتری دەست کەوێ یا بخوازێ‌و تەواوییەتی ئێرانی ئەمڕۆیی بکەوێتە مەترسییەوە؛ ئەوان هەبوونی حکوومەتێکی بەهێزی ناوەندی کە کەمتر دێموکڕاتیک بێت، لەهەبوونی مەترسی بۆسەر یەکپارچەیی خاکی ئێران بە باشتر دەزانن.

ئەو تێڕوانینە بەرچاوڕوونی زیاتر دەدات، کاتێک سەیری

دەوڵەتـی تورکیـا دەکەیـن کـە تاڕادەیـەک بەنیسـبەت ڕیژیمـی کۆمـاری ئیسـلامی دێموکڕاتـترە، بـەڵام دێموکڕاسـییەتی ئەوانیـش تاشـوێنێک بـڕدەکات کـە کـورد ببێتـە تـورک‌و وەک تورکێـک بژیـت، خـۆ ئەگـەر هـاواری کوردبوونیشـی هەسـتا، ڕێژیمـی تورکیـا بـە هەرشـێوەیەک‌و ئایدیایـەک بێـت لـە چەپـەوە بـۆ ڕاسـت، ڕووخسـاری فاشیسـتی خـۆی تەنانـەت زیاتـر بـۆ ڕای گشـتی دەردەخـات.

سـەرەڕای هەنـگاوە ئەرێنییەکانـی سـەردەمی لەسـەر حوکم‌بوونـی پارتـی «داد و گەشـە پێـدان» بـە سـەرۆکایەتی «ڕەجـەب تەیـب ئەردوغـان» کـە لـە سـاڵی ٢٠٠٢ هاتـە سـەرکار، بـەڵام بینیـمان لەسـاڵەکانی دواییـدا بـۆ خاڵـی سـیفر گەڕایـەوە.

ئـەم بابەتـە لەمـەڕ کوردسـتانی باشـوریش وێناکـراو بینیـمان کاتێـک کـورد لـە عێراقـی فیدڕاڵیـدا داوای مافـی ڕەوای خـۆی کـرد کـە لـە دەسـتووری وڵاتـدا چەسـپاو، ئـەو حکوومەتـە فیـدراڵ‌و دێموکڕاتیکـە کـە بەهەڵبـژاردن هاتبـووە سـەرکار بەبیانـووی گشتپرسـی هێرشـێکی بەرفراوانـی بـۆ لەناوبردنـی ئـەو ئەزموونـە حکوومەتـە خۆجێی‌یـە دەسـتپێکرد. سـەیر لەوەدایـە ئـەو کەسـانەی فەرمانـی هێرشـیان بۆسـەر کوردسـتان دا، ماوەیەکـی زۆر لـە کوردسـتان داڵدەدرابـوون‌و بەڕێـزو حورمەتـەوە هەڵسـووکەوتیان لەگـەڵ کرابـوو. جـا ئەمـە تراژیـدی یـان بەختـی کـوردە، نازانـم، بـەڵام جارێکـی دیکـە سـەلمێنرا، هاتنـە سـەرکاری ڕێژیمێکـی تەنانـەت دێموکڕاتیکیـش بەمانـای ئۆمێـدی چارەسـەری پرسـی کـورد نیـە، تـا ئـەو کاتـەی ئـەو عەقڵییـەت‌و بیرکردنـەوە چەوتـە ئاڵوگـۆڕی بەسـەردا نەیـەت.

بـۆ داهاتـووی ئێرانیـش، بـە لەبەرچاوگرتنـی ئـەو عەقڵییەتـەو

هەبوونـــی ســـەڵتەنەتخوازەکانو هێزگەلـــی وەک موجاهیدینـــی خەڵـــق و... جێگـەی پرسـیارە ئـەو ڕێژیمـەی کـە دەسـەڵات دەگرێتـە دەسـت چەنــد دێموکڕاتیــک دەبێــت. هەربۆیــە کــورد دەبــێ دابینکردنــی مافـە نەتەوایەتییەکانـی، ئەولەوییەتـی بەرنامـەی کاری بێـت کـە زامنـی دابینبوونـــی دێموکراسیشـــە.

٢. سناریۆکانی داهاتووی ئێران

یەکێـک لـە سـناریۆکانی ئێرانـی داهاتـوو، گرتنەدەسـتی دەسـەڵات لەلایـــەن موجاهیدینـــی خەڵقـــە، ئـــەو هێـــزە لەڕابـــردوودا خـــاوەن پێگەیەکـــی گـــەورەی جەمـــاوەری بـــوو، وێـــرای ئـــەوەی ئەمـــڕۆ بـــەو شـێوەیە بەهێـز نیـە، بـەڵام خـاوەن تەشـکیلاتێکی ڕێکوپێکـە. لەگـەڵ ئەوەشـدا دەرکـەوت کـە هێزێکـی پاوانخـوازی سکتاریسـتەو خـاوەن ئیدۆلۆژییەکـــی مەزهەبـــیو دیســـیپلینێکی ئیشـــکو دیکتاتۆرییەتێکـــی ڕەشـی مەزهەبیيـە کـە لەگـەڵ ڕێژیمـی ئاخونـدیو تەنانـەت کۆمـاری ئیســـلامیش جیاوازییەکـــی ئەوتـــۆی نیـــە؛ هەربۆیـــەش بۆتـــە جێـــی نیگەرانـــی ڕۆژئاواییـــەکان بەگشـــتی و ئەمریـــکا بەتایبەتـــی؛ لەلایەکـــی دیکەشـــەوە ئیدۆلۆژیکبـــوونو دیکتاتۆریەتـــی نێوڕێکخراوەیـــی، پێگـــەی جەمـــاوەری لاواز کـــردوون. هەروەهـــا ئـــەو ئیدۆلۆژییـــەی کـــە موجاهیدیـــن هەیەتـــی، تێکەڵێکـــە لـــە دوو ئیدۆلـــۆژی ئیســـلامیو مارکسیســـتی بەشـــێوەی ڕادیـــکاڵ کـــە تێیـــدا مەریـــەم ڕەجـــەوی، ســـەرۆکی موجاهیدیـــن کـــە لەلایـــەن ئەوانـــەوە بـــە ســـەرۆککۆماری ئێرانـــی داهاتـــوو هەڵبژێـــردراوە، خاوەنـــی هەمـــوو بڕیارێکـــەو قســـەی یەکـــەم و کۆتایـــی دەکات؛ حکوومەتێکـــی لـــەو شـــێوەش بـــۆ بەڕێوەبردنـــی وڵاتـــی

ئێــران لــە داهاتــوودا زۆر مەترســیدارە.

بــە وردبوونــەوە لەمێــژووی موجاهیدیــن ســەلماندنی ئــەو ڕاســتیانە زۆر ئاســانن، بەتایبەتــی ئەگــەر ســەیری چۆنیەتــی بــە ســەرۆک بوونــی مەریــەم بکەیــن.

لــە بڵاڤۆکێکــی ١٠ مادەیــدا کــە مەریەمــی ڕەجــەوی بــۆ ئێرانــی ســبەی بــڵاوی کردۆتــەوە، ڕوانگــەی خــۆی بەرامبــەر ئێــران دەخاتــە ڕوو، لەمــادەی ٧ی ئــەو بڵاڤۆکــەدا باســی پشــتیوانی لــە خودموختــاری کوردســتان دەکات کــە لــە ســاڵی ١٣٦٢ هەتــاوی «شــورای ملــی مقاومــت» پەســەندی کــردوە.

هەرچەنــد پەســندکردنی گەڵاڵــەی ئــەو خودموختارییــە دەکــرێ بەخاڵێکــی درەوشــاوەی موجاهیدینــی خەڵــق لەقەڵــەم بدرێــت کــە لەچــاو زۆر هێــزو لایەنــی دیکــە تێڕوانینێکــی ئەرێنییــان بــۆ کــورد هەیــە، بــەڵام تاچەنــدە دەتوانــرێ حیســاب لەســەر هێزێــک بکــرێ کــە ســەرۆکەکەی بــە بێهەڵبــژاردن خــۆی بــە ســەرۆککۆماری ئێــران دەزانــێو بەهــۆی ئیدۆلۆژیەکــی تایبــەت هەڵگــری هیــچ جــۆرە دێموکڕاســییەکی نێوخــۆی نیــە. بۆیــە پرســیار ئەوەیــە، ئەگــەر ئــەو هێــزە لەداهاتــوودا هاتەســەر حوکــم، چەنــدە پابەنــدی جێبەجێکردنــی ئــەو گەڵاڵەیەیــە، هەربۆیــە ئــەوەی دەبــێ لامــان گرنــگ بێــت، یەکگرتوویــی و بەهێزکردنــی توانــای خۆمانــە کــە ئــەوان و هێزەکانــی دیکــە پابەنــد دەکات بــەو بەڵێنانــە.

لەراســتیدا، پەســەندکردنی ئــەو گەڵاڵەیــە _کاتــی خــۆی_ لەلایــەن ڕێکخــراوی موجاهیدنــی خەڵــق، دەگەڕێتــەوە بــۆ هێــزو توانــاو پێگــەی جەمــاوەری حیزبــی دێموکڕاتــی کوردســتانی ئێران لەگۆڕەپانــی خەباتێکــی

سـەختی چەکـداری‌دا کـە تەنگـی بـە ڕێژیمـی ئاخونـدی هەڵچنیبـوو، بۆیـە موجاهیدیـن چ بـەدڵ بـێ چ بەتاکتیـک، ئـەو بەڵگـە یاسـاییەی پەسـەندکرد کـە دەتوانـرێ لـە رووبەڕبوونـەوە موجاهیدیـن لەگـەڵ پرسـی کـورد، ئـەم گەڵاڵەیـە ببێتـە بنەمایـەک، بـە لەبەرچاوگرتنـی ئـەو ڕاسـتییانەی کـە لەسـەرەوە ئامـاژەی پێکـرا.

٣. ئەزموونکردنەوەی ڕێژیمی پاشایەتی

هێزێکـی دیکـەی گۆڕەپانـی ئەمـڕۆ بـۆ ئێرانـی داهاتـوو، سـەڵتەنەتخوازەکانن، کـە لـەدەرەوە خـاوەن هێـزی میدیایـی‌و پڕوپاگەنـدەی بەهێـزن؛ ڕەزا پەهلـەوی، کـوڕی محەممەدڕەزاشـای پێشـوو، وەک کاراکتـەری سـەرەکی ئـەو هێـزە هەژماردەکرێـت. لـەڕووی جەماوەرییـەوە، پێگەییەکـی بەهێزیـان نیـەو خـاوەن تەشـکیلاتێکی ڕێکخـراو نیـن، بـەڵام ڕوخسـارێکی دێموکراسـییانەو ڕۆژئاوایی‌پەسـند کـە لەگـەڵ سـەردەمی ئەمـڕۆش یەکدەگرێتـەوە لەخۆیـان نیشـان دەدەن. بەپێـی وتارەکانـی ڕەزا پەهلـەوی لـە ڕاگەیاندنـەکان‌و پەیامەکانـی، وانیشـان دەدات کـە بـڕوای بەدێموکراسـی هەیـەو دەڵێـت بڕیـاری کۆتایـی بەدەسـتی خەڵکـە، واتـە بەمانایەکی‌تـر داوای ڕێفرانـدۆم دەکات؛ بـەڵام ئـەوە بـەو مانایـە نیـە کـە ئـەو مۆدێلـی تایبـەت بەخـۆی نەبێـت، بەڵکـوو بەگوێـرەی ئـەو بانگەشـانەی کـە لـە میدیـاکان دەکـرێ و هەروەهـا هەندێـک جووڵـەی لایەنی‌تـر، دەتوانیـن بڵێیـن ئـەو مۆدێلـە جورێکـە لەپاشـایەتی مەشروتـە کەتێیـدا ڕەزا پەهلـەوی دەبێتـە شـاو هەندێـک پێشـکەوتنی دێموکڕاسـی بەنیسـبەت کۆمـاری ئیسـلامی دەبێـت‌و دەسـەڵات لەنێـوان شـاو حکوومەتـدا

دابــەش دەبێــت.

هەروەهـا دەیانهـەوێ ئـەو مۆدێلـە بـە ڕێفراندۆمێـک بێننـە سـەرکار، هــەر ئــەو تاکتیکــەی کــە کۆمــاری ئیســلامی لــە ڕیفراندۆمــی ســاڵی ١٣٥٨ ی هەتــاوی کەڵکیــان لــێ وەرگــرت، واتــە لــە لایــەک کۆمــاری ئیســلامی و لــە لایەکــی دیکــە ڕێژیمــی ڕووخــاوی شــا کــە خەڵــک بەڵێیــان بــە کۆمــاری ئیســلامی گــووت. رزا پەهەلەویــش دەیهــەوێ لــە لایــەک ئــەو ڕێژیمــە دابنــێ کــە خــۆی دەیهەوێــت و لــە لایەکــی دیکــە کۆمــاری ئیســلامی بــێ گومــان ڕوونــە کــە کــەس کۆمــاری ئیســلامی نــاوێ واتــە بەڵــێ بــۆ رزا پەهلــەوی. بەوشــێوەیەش بــە دونیــای دەرەوە نیشــان بــدەن پاشــایەتییەکە بــۆ پێشــگرتن بــە دروســتبوونەوەی کۆمــاری ئیســلامیە و لەناوخۆشــدا، بڵێــن ئەمــە بــۆ پێشــگرتن بەمەترســی جیابوونــەوەو پاراســتنی یەکێتــی خاکــی ئێرانــە.

ڕەزا پەهلــەوی لەســەر پرســی نەتــەوەکان کــە بــە «قــوم» ناویــان دەبــات، لەپێگــەی ئینتێرنێتــی خــۆی لەچوارچیــوەی نووســینێک بەنــاوی «زمــان انتخــاب» بــەو شــێوەیە دەدوێ: «ســەرەڕای خاڵــە هاوبەشــەکان، ئێمــە دەســتهەڵاتەمان زۆرتــر لــە پێشــنیارانەی کــە خەڵــک و پەڕلەمانــی داهاتــوو لەســەر بڕیــاری دەدەن نیــە. یەکپارچەیــی ئێــران بــەو بابەتــە بەســتراوەتەوە، بۆیــە بــەو گرووپانــە کــە زۆربەیــان لایەنگــری حکوومەتێکــی فیدراڵیــن، بەهێنانــە بەرباســی ئــەو ویســتە هۆشــداریان پــێ دەدەمو پێیــان دەڵێــم؛ ئەگــەر زۆر لەســەر ئــەو بابەتــە پێداگــری بکــەن لەوانەیــە کاری خۆیــان زۆرتــر ئاڵــۆز بکــەن، وێــڕای ڕێژیــم، ناسیۆنالیســتە توندڕەوەکانیــش ئــەوان بــە جیاخوازیــی تۆمەتباردەکــەن»[١].

ئــەو چەنــد دێــڕە زۆر بەباشــی نیشــان دەدات کــە بیرۆکــەی ڕەزا

پەهلەوی بۆ ئێران لەگەڵ محەممەدرەزا شای باوکی کە قاتڵی پێشەوای نەمرەو ئەو ڕێبەرە ئاشتیخوازو نەتەوەییەی کوردی لە سێدارەدا، هیچ جیاوازییەکی نیە.

٤. پرسی کوردو یەکپارچەیی ئێران

بەشێکی زۆری کەسایەتی سیاسیو ئاکادیمی نەتەوەی باڵادەست، لەپەنجەرەی ئێرانیبوونو پاراستنی یەکپارچەیی خاکی ئێران دەڕواننە پرسی کورد، هەرچەندە دێموکڕاسیدۆست و دێموکڕاسیخوازیش بن، بەڵام ڕەنگدانەوەی لەسەر قبووڵی پرسی کورد لای ئەوان نەبووە.

یەکێکی دیکە لەو ڕەوتانە، «جریان سوم»ە کە هەندێک چالاکی کوردیش هاوکاری دەکەن، بەڵام چەندە توانیویانە پێگەیان هەبێ، وەڵامێکی دروستمان لەبەردەست نیە. بەوجۆرەی لە میدیاو تۆڕەکۆمەڵایەتییەکان دەردەکەون، بەگشتی تێڕوانینی ئەرێنییان بۆ بابەتی فیدڕاڵیو مافی نەتەوە بندەستەکان هەیە، بەڵام زیاتر لە باوەڕمەندبوون بەو مافە، خەمخۆریان بۆ پارچەپارچەبوونی ئێرانە کە پێیان وایە ئەم جۆرە ماف پێدانە یان بوونی حکوومەتێکی فیدراڵی، ڕێگری جیابوونەوەیە. لەبەشێکی وتارێکی»جریان سوم» کە لە پێگەی تۆڕەکۆمەڵایەتییەکەیان بڵاوبووتەوە، هاتووە: «ئەمڕۆ هەرجۆرە پێداگرییەک لەسەر مۆدێلی سیاسی پاوانخواز بۆ داهاتووی ئێران لەسەر بنەمایەکی کرچ وکاڵی وەک پاراستنی یەکپارچەیی ئێران، لەراستیدا هەڵەیەکە لەڕەوتی گەیشتن بە دیموکڕاسی. هەروەها هەرجۆرە گوشارێک بۆ بە ڕێبەری گەیاندنی تاکێکی ناسیاو دەبێتە مایەی دواکەوتنو خەساری زۆری لێدەکەوێتەوە.»[٢]

خاڵــی بەرچــاوی ئــەم تێڕوانینــە ئەوەیــە، ئــەوان خەمــی مافــی نەتەوەیەکــی بندەســتیان نیــە، بەڵکــوو خەمــی ئێرانیــان هەیــە. بۆیــە پرســیار دروســت دەبــێ، ئەگــەر ئــەو خەمــە نەمــا ئــەرێ گەلــۆ ڕەوتــی بێبەریکردنــی کــوردو گەلانــی دیکــە لەمافــی نەتەوایەتییــان دەســت پــێ ناکاتــەوە؟

زۆرجــار دێموکڕاســیو ســکۆلاریزم وەک گرنگتریــن پێداویســتی داهاتــووی ئێــران وەســفدەکرێن، تەنانــەت حیزبێــک بەنــاوی « حــزب ســکولار دمکــرات ایرانیــان» دامــەزراوە کــە وەک ئۆپۆزســیۆنی ئێرانــی کاردەکات. لەیەکــەم ڕوانینــدا هەمووشــتێک وادێتــە بەرچــاو گۆیــا دێموکڕاســی بــۆ ئــەوان زۆر گرنــگ بێــت، بــەڵام کــە ســەیری مەرامنامەکەیــان دەکەیــن، وەک لەمــاددەی ٤ هاتــووە: «(حیــزب) لەســەر بنەمــای بــاوەڕ بــە حکوومڕانــی نەتەوە(یــا حکوومڕانــی ملــی) دروســت بــووە. لەئاکامــدا حیزبێکــە بــاوەڕی بــەو ئەســڵە (یــەک وڵات_ یــەک نەتەوە_یــەک حکوومــەت) هەیــە.» [٣]

هەرئێســتا، ڕێــک لەژێــر ئــەو دروشــمەو بەنــاوی دێموکڕاســی لــە وڵاتــی تورکیــا، شــارەداری ســێ شــاری گــەورەی کوردســتانی باکــوور(وان، دیاربەکــر، ماردیــن)، لەســەر کاری خۆیــان لابــردراون. کەواتــە ئێمــەی کــورد نابــێ بکەوینــە داوی هەبوونــی دێموکڕاســییێکی بەگرەنتــی؛ بــە بــڕوای مــن وێــڕای یاســامەندکردنی دیموکڕاســی، دەبــێ پشــت بــە هێــزو توانــای کاریگــەری خۆمــان ببەســتین، چونکــە ئێمــەی کــورد دەبــێ ئــازادیو ڕزگاری لەســەرووی هەمــوو بابەتەکانــەوە دابنێیــن.

لێــرەدا پێویســت نــاکات بــاس لــە چەپــەکان بکەیــن، چونکــە لــەو بــاوەڕەدام لــە چەپــی خۆمــان خێــری ئەوتۆمــان نەدیــوە تــا چاوەڕوانیــمان

لــە چەپــی بێگانــە هەبــێ. هەرچەنــد ئێســتا بەشــێکی بەرچــاو لــە چەپەکانــی خۆمــان وازیــان لــە مەکتەبــی مارکسیســتی هێنــاوەو زیاتــر گرنگــی بەلایەنــی نەتەوەییبــوون دەدن، بــەڵام بەگشــتی هێــزە چەپــەکان بەنســبەت دەیەکانــی پێشــوو زۆر لاواز بوونــە. نووســەری کورد،»جەمــال نەبــەز»، لەســەر ئــەو بەشــە لــە فــارس کــە خۆیــان بــە چــەپو پێشــکەوتنخواز دەزانــنو لــە ئوروپــا نیشــتەجێن، دەڵێــت: «کەســێکیان لەمــاوەی ئــەم دەســاڵەی شۆڕشــی کــورددا قروشــێکیان بــە کــورد نــەداوە و یەکێکیــان نەچۆتــە کوردســتان پێشــمەرگەیەکی زامــدار تیــمار بــکات.»

٥. کۆنگرە نەتەوەکانی ئێرانی فیدڕاڵ

لــەو بەشــەدا بەجێیــە ئامــاژە بــەو ڕێکخراوگەلانــە بکەیــن کــە لەلایــەن نەتــەوە بندەســتەکانەوە دروســت کــراون، چونکــە لەیەکــەم ڕوانینــدا وادێتــە بەرچــاو ئــەو ڕێکخراوانــە بەهــۆی ئــەوەی کــە لەلایــەن نەتــەوە بندەســتەکانەوە دامــەزروان زۆر بەجــددی لایەنگــری مافــی دیاریکردنــی چارەنووســی نەتەوەکانــن. یەکێــک لــەو ڕێکخراوانــە «کۆنگــرەی نەتەوەکانــی ئێرانــی فیدراڵــە» کــە لەســاڵی ٢٠٠٥ی زایینیــەوە کاردەکات. کۆنگــرەی نەتەوەکانــی ئێرانــی فیــدڕاڵ لــە مــاددەی ٤ی ئەساســنامەکەیدا دەڵێــت: «دامەزراندنــی حکوومەتێکــی فیــدڕاڵ، خــاوەن خەســڵەتی نەتەوەیی-جوگرافــی، لەســەر بنەمــای دێموکراســی، بڵاڤۆکــی جیهانــی مافــی مــرۆڤو کۆنوانســیۆنەکانی هاوپێــچ، حکوومەتێکــی بــەردەوامو بەمەبەســتی بەکارهینانــی ئیــرادەی سیاســی کــە زامنــی مافەکانــی هەمــوو نەتــەوەکان لەچوارچێوەیەکــی ئــازادو دێموکڕاتیــک

دەبـێ»[٤].

هــەروەک دەردەکــەوێ، ویــڕای ئــەوەی ئــەو ڕێکخــراوە لەلایــەن نەتــەوە بن‌دەســتەکانەوە دامــەزراوە، تائێســتا هیــچ لایەنێکــی نەتــەوەی فــارس تێیــدا بەشــدارنین، بــەڵام هەمــوو ئەندامانــی ئــەو ڕێکخــراوە لــە هاوپەیمانییــە فارســەکان بەنــاوی جیــاواز، بەشــدارن. واتــە ئــەو ڕێکخــراوە، بــەو شــیوەیە، وێــڕای نەرمی‌نوانــدن، بەجۆرێــک کار بــۆ ئێرانــی ئــازادو یەکپارچــە دەکات تــا کارکــردن بــۆ مافــی دیاریکردنــی چارەنــووس. ئەگــەر ڕێکخــراوی کۆنگــرەی نەتەوەکانــی ئێرانــی فیــدڕاڵ بەوشــێوەیە کاربــکات، دەبــێ چ چاوەڕوانییەکــمان لــە ڕێکخراوگەلــی فــارس و حکوومەتــی ناوەنــدی یــان هاوپەیمانییەتــی و لێکتێگەیشــتنانە بێــت کــە هێــزە فارســەکان تێیــدا بەشــدارن.

ئەگـەر لـە ئێرانـی داهاتـوو یـەک هێـز بەدەسـەڵات نـەگات، بەڵکـوو چەندیــن هێــزی بــەو شــێوەیەی کــە لەســەرەوە باس‌کــرا، دەســەڵات بەدەســت بگــرن، لەوانەیــە تەنیــا خاڵــی هاوبەشــیان دژایەتــی کــوردو شۆڕشــەکەی بێــت بــۆ پاراســتنی یەکپارچەیــی ئێــران تــا لەداهاتــوودا مەترســی نەکەوێتــە ســەری.

ماوەتــەوە بڵێیــن، بەلێکدانــەوەی بیروئایدیــای ئــەو هێزانــەی کــە باس‌کــران، داهاتــووی ئێــران زۆر ڕووناکــتر لەمێــژووی ڕەشــی ڕابــردوو نابێــت؛ چونکــە هــەر هێزێــک لــە ئێرانــی دوای کۆمــاری ئیســلامی دەســەڵات بەدەســت بگــرێ، ئاســۆی گەیشــتن بــە ئــازادیو پەرەســەندنی مافــی دیاری‌کردنــی چارەنــووس لــە ئێرانــی ئــازاددا بەدی‌ناکرێــت، لەبارودۆخێکــی وەهــادا پێویســتیمان بــە پێناســەی خەبــات لەســەر بنەمــای ڕزگاری نەتــەوەی کــوردو خــاکو ئازادییەکەیەتــی نــەک ئێرانــی

ئازادو یەکپارچە کە هیچ خێرێکی بۆ کورد نەبووە، تەنانەت خودی ڕێکخراوی ئەو نەتەوە بندەستانەش تا ئێستا هەنگاوێکیان بۆ دیتنەوەی هێزێک کە بڕوای تەواوی بە مافی گەلانی بندەست هەبێ بەرەو پێش نەبردووە.

دوای ئەو مێژووە خوێناوییە ئیتر کاتی ئەوە هاتووە کە یەکپارچە خوازانی خاکی ئێران پێشنیاری فیدراڵی و هتد، بە نەتەوە بن دەستەکان بدەن بۆ ئەوەی جیاخواز نەبن، نەک ڕێکخراوەکانی نەتەوە بن دەستەکان داوای فیدراڵی بکەن بۆ ئەوەی بسەلمێنن کە جیاخواز نین، چونکە بە درێژای سەدەی ڕابردوو کورد کە بە شێوازی جیاواز خەریکی سەلماندنی جیاخواز نەبووونی بووە نەک گوێی لێ نەگیراوە بەڵکوو سەرکوت کراوە، ژنۆساید کراوە، شەهید کراوە زیندان کراوەو ڕێبەرانی تیرۆر کراوە.

سەرچاوەکانی بەشی سێیەم

1. http://fa.rezapahlavi.org/2018/1994

2. https://www.facebook.com/IranThirdFrontier/

3. https://isdparty.com/?p=10

4. http://www.iran-federal.org/%da%a9%d9%86%da%af%d8%b1
%d9%87-%d9%85%d9%84%db%8c%d8%aa%d9%87%d8%a7%d9%89-
%d8%a7%db%8c%d8%b1%d8%a7%d9%86-
%d9%81%d8%af%d8%b1%d8%a7%d9%84/

بەشی چوارەم

چاوخشاندنێک بەسەر گۆڕانکارییە ئابووریو
کۆمەڵایەتیو کەلتووریەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات

١. لەبەرچاوگرتنی فاکتەرە گرنگەکان

خوێندنـەوەی مێـژوو و پێشـبینی داهاتـوو، تەنیـا فاکتـەری دانانـی بەرنامـەی پێویسـت بـۆ داهاتـووی کوردسـتانی ڕۆژهەڵاتـی نیـن، بەڵکـوو فاکتەرگەلـی دیکـە وەک گۆڕانکارییـە ئابـووریو کۆمەڵایەتـیو کەلتوورییەکانـی نێوخـۆی ڕۆژهەڵاتیـش دەبـێ ڕەچاوبکرێـت؛ چونکـە ناکـرێ لـە سیاسـەتدا ئـەو گۆڕانکارییانـە کـە بـە هۆکارگەلـی جیـاواز هاتوونەتـە ئـاراوە لەبەرچـاو نەگیرێـن، واتـە ناتوانیـن پەیـڕەوی لـە سـەنتێزیک بکەیـن کـە بـۆ دۆخـی چەنـد دەیـە پێـش ئێسـتا نـوسراوە یـان ئامادەکـراوە.

بەچاوخشـاندنێکی کـورت، دەتوانیـن بڵێـن ئـەو گۆڕانکارییانـەی لەسـەر دۆخـی ئابـووری، کۆمەڵایەتـیو کەلتـووری ژیانـی خەڵکـی ڕۆژهـەڵات ڕوویانـداوە، کاریگـەری ڕاسـتەخۆیان لەسـەر بزووتنـەوەکان هەبـووەو بەرچاوترینیشـیان ئـەو گۆڕانکارییـە زۆرەیـە کـە لـە ئابـووری کوردسـتان ڕوویـداوە. دیـارە وەدەسـتهێنانی ئامـارو زانیـاری پێویسـت سـەبارەت بـە کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات کارێکـی ئاسـان نیـە، بگـرە بـەو هۆیانـەی کـە لەخـوارەوە ئامـاژەی پیدەکرێـت، زۆریـش ئەسـتەمە؛ نەبوونـی ئامـاری فەرمـی حکومەتـی ناوەنـدی، دابەشـکردنی کوردسـتان بەسـەر چەنـد یەکـەی ئیـداری، هەروەهـا گومـان لـەو زانیارییانـەی کـە لەلایـەن ڕێژیمـەوە بـڵاو دەکرێنـەوە؛ کـە سـەرجەمیان کاریگـەری لەسـەر بارودۆخـی ئەسـتەمی ئابـووری دەکات. بـەڵام مەبەسـتی مـن لێـرەدا، ئاماژەپێدانـە بەهەندێـک ئامارگەلـی گشـتی کـە نیشـاندەدات گۆڕانکارییەکـی زۆر لەبـواری ئابـووریو کۆمەڵایەتـی کوردسـتان هاتۆتـە ئـاراوە. ئـەوەی بـەلای ئێمـەوە گرنگـە، کەڵکوەرگرتـنو بەرجەسـتەکردنی

ئــەو گۆڕانکارییانەیــە، بــۆ ئــەوەی ببێتــە بەشــێکی هــەر بەرنامەیەکــی سیاســی بــۆ داهاتــووی کوردســتان.

٢. هەڵکەوتەی کوردستان و ئامارە ئابوورییەکان

بــەر لەهەمــوو شــتێک، جێــگای ئاماژەیــە، کوردســتان بــەراورد لەگــەڵ زۆر وڵاتــی دونیــا بەهــۆی هەڵکەوتــی جوغرافیایــیو هەبوونــی ســامانی سروشــتیو خاکــی بەپیــتو ئــاوی زۆرو هێــزی مرۆیــی کارامــە؛ چــاوی تەماحــی زۆرکــەسو لایەنــی لەســەرە، ئەمــەش بۆتــە هــۆی ئــەوەی کــە ڕۆژهەڵاتیناویــن ببێتــە ناوچەیەکــی ئاڵــۆزو پڕلەناکۆکــیو ســەرهەڵدانی جۆراوجــۆر. بۆیــە ئەگــەر بەسیاســەتی داگیــرکاری لەلایــەن ڕێژیمــە داگیرکەرەکانــەوە بەڕێوەنەبردرێــت، دەتوانــێ ببــێ بەیەکێــک لــە وڵاتــە ئــارامو هــەرە پێشــکەوتووەکانی ناوچــە.

ئــەو ئامارانــەی کــە لــەو بەشــەدا دەخرێنــە بەرچــاوی خوێنــەر، لەکــۆی ئامــاری پێنــج پارێــزگای ورمــێ، ســنە، کرماشــان، ئیــلامو لورســتان کۆکراوەتــەوەو ئامانجــی ئێمــە لــە دەستنیشــانکردنی ئــەو پێنــج پارێزگایــە، ئاماژەیــە بــۆ ڕووبــەری خاکــی کوردســتانی ڕۆژهــەڵات. بێگومــان ئاگاداریــن کــە دانیشــتووانی ئــەو پینــج پارێزگایــە بەگشــتی هەمــووی کــورد نیــن، هــەروەک لەشــارەکانی پارێزگاکانــی دیکــەی ئێرانیــش کــورد هەیــە؛ بــەڵام ئاماژەکــردن بــەو پێنــج پارێزگایــە لەژێــر نــاوی کوردســتانی ڕۆژهــەڵات، ئەگــەر زانیــاری وردیــش بــۆ دانانــی بەرنامــەو پــلان بــۆ بەڕێوەبردنــی کوردســتان نەبەخشــێت، ئــەوا دەتوانــێ وێنەیەکــی گشــتی بــۆ داهاتــووی کوردســتانی ڕۆژهەڵاتــی ئــازاد بداتــە دەســت. بــۆ ئــەم بەشــە لــە ئامــاری ســاڵانەی «ســازمان برنامــە بودجــە»

لەســەر پارێزگاکانــی ئێــران، کەڵــک وەرگیــراوە.

کوردســتانی ڕۆژهــەڵات دەکەوێتــە باکــوورو ڕۆژئــاوای ئێــران، لــە باکــوورەوە لەگــەڵ وڵاتــی ئەرمەنســتانو کوردســتانی باکــوور، لــە ڕۆژئــاواوە لەگــەڵ کوردســتانی باشــوورو وڵاتــی عێــراق، لەباشــوورەوە لەگــەڵ پارێــزگای خوزســتان یــا ئەهــوازو لەڕۆژهەڵاتــەوە لەگــەڵ وڵاتــی ئێــران دراوســێیە. ڕووبــەری ڕۆژهەڵاتــی کوردســتان نزیکــی ١٤٢٩٨٣ کیلۆمەتــری چوارگۆشــەیە کــە دەکاتــە یەکلەســەر یــازدەی ڕووبــەری خاکــی ئێــران. ئەگــەر وەک وڵاتیکــی ســەربەخۆ ســەیریبکەین بــە ٩٦میــن وڵاتــی دونیــا لــەڕووی ڕووبــەرەوە هەژماردەکرێــت. لــە کوردســتانی ڕۆژهــەڵات ٦٢ شارســتان و ١٥٣ شــارو ١٥٩ «بخــش» و ٤٢١ «دهســتان» و ١١١٤٢ گونــد هەیــە.

خشــتەی(١): ڕێــژەی دانیشــتووانی کوردســتان بەگوێــرەی ئامــاری ســاڵی ١٣٩٥ی هەتــاوی

ناوی پارێزگا	ڕێژەی دانیشتووان	شارنشین	لادێنشین	ڕێژەی تەمەنی نێوان ٢٠-٣٩
لورستان	١٨١٦٠٠٠	٪٦١.٨	٪٣٨.٢	٪٣٩.٩
کرماشان	١٩٧٧٠٠٠	٪٧١.١	٪٢٨.٩	٪٣٩.٥
ئیلام	٥٨١٠٠٠	٪٦٥.٦	٪٣٤.٤	٪٤١.٨
ورمێ	٣٢٤٢٠٠٠	٪٦٣.٨	٪٣٦.٢	٪٣٧.٧
سنە	١٥٣٥٠٠٠	٪٦٨.٦	٪٣١.٤	٪٣٨.٩٥
کۆی گشتی	٩١٥١٠٠٠			

ئــەوەی لەئامــاری ســەرەوەدا بەرچــاوە، لــە کوردســتانی ڕۆژهــەڵات ڕێــژەی شارنشــینی بــەراورد بەچەنــد دەیــە پێــش گۆڕانــکاری زۆری بەســەرداهاتووە. هەروەهــا بەرزبوونــی ڕێــژەی تەمەنــی دانیشــتووانی

نێـوان ٢٠-٣٩سـاڵ کـە دەتوانیـن بەگەنـج و نێوان‌سـاڵ هەژماربکەیـن، جێـگای سـەرنجە؛ بەرزبوونـی ڕێـژەی گەنـج یـا گەنج‌بوونـی کۆمەڵـگاکان گرنگـی هەیـە، چونکـە ئـەو توێـژە وەک دینامیزمـی جووڵـەی کۆمەڵـگا لـەزۆر ڕووەوە هەژماردەکرێـن.

لـەڕووی پیشەسـازییەوە، بەهـۆی هەمـوو ناعەداڵەتییـەکان‌و تێڕوانینـی داگیرکارانـەو ئەمنییەتـی بـۆ کوردسـتان بەناوچـەی بێبـەش‌و دواکەتـوو هەژماردەکرێـت، وەک چـۆن لەنێـوان سـاڵەکانی ١٣٩٣ بـۆ ١٣٩٤، تەنیـا ٨١٤ کارگـە لـە کوردسـتان هەیـە کـە دەگاتـە ٥٪ی هەمـوو کارگاکانـی ئێـران.

خشـتەی (٢): ژمـارەی کارگـەو ناوچـەی پیشەسـازی لـە سـاڵەکانی ١٣٩٣ و ١٣٩٤ هەتـاوی

ناوی پارێزگا	ژمارەی ئەو کارگانەی کە لەسەرەوەی ١٠ کەس یا زۆرتر تێیدا کاردەکەن (١٣٩٣)	ژمارەی ناوچەی پیشەسازی (١٣٩٤)
لورستان	١٤٩	٢٠
کرماشان	٢٠٦	٢١
ئیلام	٣٠	١٤
ورمێ	٣٠٥	٣٤
سنە	١٢٤	٢٨
کۆی گشتی	٨١٤	١١٧

ژمـارەی ئـەو کانـگا سروشـتییانەی کـە لـە کوردسـتان هەیـە بەهـۆی بارودۆخـی تایبەتـی‌و دەوڵەمەندبوونـی کوردسـتان بـەو سـامانە سروشـتییە جێـگای تێڕامانـە کـە دەکاتـە ١٣.١٪ی هەمـوو ئـەو کانگایەنـەی کـە لەئێرانـدا هەیـە.

خشـــتەی(٣): ژمـــارەی کانگاکانـــی کوردســـتانی رۆژهـــەڵات لەســـاڵی ١٣٩٣ هەتـــاوی

ناوی پارێزگا	ژمارەی ئەو کانگایانەی کە لە ساڵی ١٣٩٣ هەتاوی کاری تێدا دەکرێت
لورستان	٨٩
کرماشان	٩٠
ئیلام	٣٢
ورمێ	٣٢٨
سنە	١٦٣
کۆی گشتی	٧٠٢

«بووونـــی ســـەرچاوە نەوتییـــەکان لـــە کوردســـتانی ڕۆژهەڵات(ئێـــران)، هەڵکەوتـــوو لـــە نەفتشـــای کرماشـــانو پەرەســـەندنی ســـەرچاوە سرووشـــتییەکان بەتایبـــەت زەوییـــە لەبـــارەکان بـــۆ وەرزێری(کشـــاوەرزی) و ئاژەڵـــداری، تایبەتمەندییـــە گرنگەکانـــی دیکـــەی پێکهاتـــەی ئابـــووری کوردســـتانن.»[١]

پیشـــەی جووتیـــاریو ئاژەڵـــداری یەکێکـــی دیکـــە لـــەو بابەتانەیـــە کـــە دەتوانـــێ وەک جەمســـەرێکی ئابـــووری لەکوردســـتان ســـەیربکرێت، هەڵکەوتـــەی جوغرافـــیو ئاووهـــەوای لەبـــار بـــۆ وەرزێـــڕی وایکـــردوە ئەوبەشـــە یەکێـــک لەبەشـــە گرنگەکانـــی داهاتـــووی ئابـــووری کوردســـتان بێـــت، هەروەهـــا دەتوانـــێ بەشـــێکی گرنگـــی هەناردەکـــردن بـــۆ دەرەوە لەخۆبگرێـــت.

لەخشـــتەی خـــوارەوەدا، ڕێـــژەی بەرهەمهێنانـــی وەرزێـــریو باغـــداری لـــە کوردســـتانی ڕۆژهـــەڵات بـــۆ پێدانـــی تابلۆیەکـــی گشـــتی لەجووتیـــاری کوردســـتان دەخەینـــەڕوو. هەرچەنـــد ئـــەو ســـکتۆرە بـــەرەوڕووی زۆر گرفتـــە لەئێســـتادا، بـــەڵام بەدانانـــی پـــلانو بەرنامـــەو گرتنەبـــەری

ڕێـکاری پێویسـت بـۆ مودێرنیزەکردنـی، ئـەو ڕێژانـە زۆر لـەوەی هەیـە زیاتردەبێـت. هەروەهـا لـەزۆر بەرهەمـدا پارێزگاکانـی کوردسـتان پلـەی یەکەمیـان لەئاسـتی ئێرانـدا هەیـە.

خشـتەی(٤): ڕێـژەی گشـتی بەرهەمهێنانـی دانەوێلـەو باغـداری بەتـۆن لـە کوردسـتان بەگوێـرەی ئامارەکانـی سـاڵی ١٣٩٥ هەتـاوی

ناوی پارێزگا	بەرهەمی دانەوێڵە	بەرهەمی باغداری
لورستان	٢١٤٧٥٣٣	٢٥٤٠١٠
کرماشان	٣١٥٧٠٩١	٢١١٢٠١.٦
ئیلام	٧١٩١٠٤	١٨٩١٣.١
ورمێ	٤٥٧٠٥٨٧	١٣٣٣٧١٢.١
سنە	١٥٩٢٤٩٩	٣١٨١٠٨.٧
کۆی گشتی	١٢١٨٦٨١٤	٢١٣٥٩٤٥.٥

خشـتەی(٥): ڕێـژەی بەرهەمهێنانـی مـادە پڕۆتینییـەکان بەهەزارتـۆن لەسـاڵی ١٣٩٢ هەتـاوی

ناوی پارێزگا	گۆشتی سور	شیر	گۆشتی مریشک	هێلکە	هەنگوین
لورستان	٣١.٤٦	٢٢٥.٥	٥٥.٦٤٧	٥.٤٥	١.٢٧٤
کرماشان	٢٣.٤٩	٢٠٣	٤١.٢٩٤	٨.٥٨٢	٢.٠٥٢
ئیلام	١١.١٧	٤٣.٨	٣٣.٩٦	١.٠٥٢	٠.٤٧٢
ورمێ	٤٣.٥٨	٣٣٨.٩	٧١.٢١٦	١١.٦٦١	١٨.٤٥٤
سنە	٢١.٠٥	١٠٨.٨	٤٠.٦١٨	٤.٥٨٧	١.٠٠٨
کۆی گشتی	١٣٠.٧٥	٩١٩.٧٨	٢٤٢.٧٣٥	٣١.٣٣٣	٢٣،٢٦

بـواری گەشـتوگوزار کـە بـە یەکێـک لـە شـارەگەکانی ئابـووری وڵاتانـی پێشـکەوتوو هەژماردەکرێـت، لـە کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات بەهـۆی

سیاسەتی داگیرکارانە ئاورێکی جیددی لێنەدراوەتەوە، سەرەڕای هەبوونی سەدان ناوچەی گەشتیاری سروشتیو شوێنەواری کۆنی چەند شارستانییەتی جیاوازو چەندهەزار ساڵە. بە هەبوونی حکوومەتێکی خۆجێی بۆ کوردستان، گەشەی ئەو بوارە دەتوانێ ساڵانە گەشتیارێکی زۆر بەتایبەتی لە وڵاتە عەرەبیەکان ڕابکشێت، ئەوەش کاریگەری لەسەر ئابووریو بەرەوپێشچوونی کوردستان دادەنێت.

لەلایەکی دیکەوە کوردستان بەهۆی هەبوونی زنجیرەچیای بەرزوگرنگی وەک زاگرۆس، وێڕای بوونی ژینگەیەکی سروشتی دەگمەن، لەڕووی دارستانو سەرچاوەکانی ئاو بەسامانێک بۆ هەموو ئێرانو عێراق هەژماردەکرێت.

بەگوێرەی بۆچوونی زۆرێک لەزانایان، گۆڕانکارییەکانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستو بایەخی ئاو لەساڵانی داهاتوودا، گرنگی بە کوردستان دەبەخشێت چ لەئێستاو چ لەداهاتوودا، بەڕادەی گرنگی نەوت لەڕابردوودا وەک چۆن زلهێزەکان هەستیان پێکردو گرنگییەکی تایبەتیان پێدا. لەحاڵەتێکی وەهادا کوردستان وەک سەرچاوەی ژیان _ئاو_ سەیر دەکرێت، هەربۆیەش هەوڵدان بۆ رزگاری کوردستان لەدەستی داگیرکەر بەڕەمزی ژیانێکی خۆشو پێشکەوتووانەی جیلەکانی داهاتووی کورد هەژماردەکرێت.

یەکێک لەپێوەرە سەرەکییەکانی هەڵسەنگاندنی ئابووری لەوڵاتان، پێوەری بەرهەمهێنانی ناخالسی نێوخۆیە(GDP). بەگوێرەی ئامارەکان رێژەی (GDP) لە پارێزگاکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات ٥٩٥٤٩٧ ملیارد ریالە کە دەکاتە ٥.٩٢ ٪ ی بەرهەمی ناخالسی نێوخۆی ئێران بە نەوتیشەوە.

خشتەی(٦): ڕێـژەی بەرهەمـی ناخالسـی نێوخۆیـی بـۆ سـاڵی ١٣٩٢ هەتـاوی

ناوی پارێزگا	بەرهەمی ناخالسی نێوخۆی بەملیاردڕیال بەنرخی بازار بۆ ساڵی ١٣٩٢ هەتاوی
لورستان	١٢٩٦٤
کرماشان	١٧٠٥٣٩
ئیلام	٨٠٨٢٣
ورمێ	٢٢٦٢٤٤
سنە	١٠٤٩٢٧
کۆی گشتی	٥٩٥٤٩٧

بەگوێـرەی زۆربـەی پێـوەرەکان، گۆڕانکارییەکـی زۆر لەئاسـتی ئابـووری خەڵـکی کوردسـتان لەمـاوەی چەنددەیـەی ڕابـردوو ڕوویـداوە، لەکاتێکـدا بەشـێکی بەرچـاوی ئابـووری خەڵـک لەدەیەکانـی ڕابـردوودا بـە ئاژەڵـداریو وەرزێـڕی بەسـترابۆوە کـە بەشـێوەیەکی دواکەتووانـە بەڕێوەدەبـرا. لەئێسـتادا وێـڕای پێشـکەوتنی ئـەو بـوارە کـە بەرهەمێکـی بەرچـاوی هەیـە، گەلیـک کەرتـی دیکەشـی پێـوە زیادبـووە کـە شـوێندانەری لەسـەر ئابـووری کوردسـتان دادەنێـت. لەهەمـووی بەنرخـتر هێـزی مرۆیـی لەڕادەبـەدەری کوردسـتانی ڕۆژهەڵاتـە کـە دەتوانـرێ لەگـەڵ سروشـتو پۆتانسـییێلی کوردسـتان وەک فاکتەرگەلـی پێویسـت بـۆ بەرەوپێشـبردنی وڵات هەژمـار بکرێـن. ئـەو فاکتەرانـە کـە لـە وڵاتانـی پێشـکەوتوو وەک دەرفەتێکـی گـەورە هەژماردەکرێـن، بەهـۆی سیاسـەتی داگیرکارانـەو تێڕوانینـی حکوومەتـی ناوەنـدی بـۆ کوردسـتان وەک مەترسـییەک بۆسـەر ئاسایشـی نەتەوەیـی، نـەک کەڵکـی لێوەرنەگیـراوە، بەڵکـوو زۆرجاریـش تـاڵانو وێـران کـراوە.

«عەباس ئەحمەدی» لە لێکۆڵینەوەیەکی کۆمەڵایەتی لەسەر گۆڕانکارییەکانی کوردستان، دەڵێت: «زەقترین بەشی گۆڕانکارییەکان لەڕەهەندی پەروەردەو ئاستی خوێندەواریدا خۆی بەرجەستەدەکات، بەچەشنێك کە لەسەرەتاکانی نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا (٨٠٪) ی دانیشتوانی کوردستان نەخوێندەواربوون، ئەم ڕێژەیە لەناو ژناندا زۆر زیاتر بوو بەچەشنێك کە (٩٠٪) ژنانی شارنشینو تەواو ژنانی گوندنشین نەخوێندەوار بوون (قاسملوو،١٩٩٦ ،ل ٣٨-٣٩(، ئەمە لەحاڵێك دایە کە ئەم ڕێژەیە بەگوێرەی دوایین ئامار دابەزیوە بۆ (١٣,٦٥٪)، کە ئەم ڕێژەیە لەنێو شارەکان و بەتایبەت لەنێو توێژی گەنجان زۆر زۆر کەمترە.»[٢]

هەروەها خشتەی خوارەوە نیشاندەدات کە لەو پێنج پارێزگایەی کوردستان، ٦٢٦٢٣٦ خوێندکار لە زانکۆکانو ناوەندەکانی خوێندنی باڵا لە ساڵانی ١٣٩٤- ١٣٩٥ هەتاوی دەخوێنن. ئەو ڕێژە بەرچاوە گرنگیەکی زۆری هەیەو بەنیسبەت دەیەکانی پێشوو گۆڕانکاری زۆری پێوە دیارە.

خشتەی(٦): ژمارەی قوتابیانی زانکۆ و ناوەندەکانی خوێندنی باڵا لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتی بۆ ساڵی ١٣٩٤ – ١٣٩٥ هەتاوی

ناوی پارێزگا	ژمارەی خوێندکارانی زانکۆ و ناوەندەکانی خوێندنی باڵا
لورستان	١٤٧٣٤٣
کرماشان	١٣٩١٠٠
ئیلام	٦٠٣٧٣
ورمێ	١٨٥٩٩٠
سنە	٩٣٤٣٠
کۆی گشتی	٦٢٦٢٣٦

٣. کۆمەڵگای مەدەنی چالاک

یەکێکی دیکە لەو گۆڕانکارییانەی کە دەبێ بەهەند وەربگیرێ، گەشەسەندنی کاری ڕێکخراوە ناحکوومییەکان لە کوردستانی رۆژهەڵاتە. سەرەڕای هەموو بەربەستەکان، ئێستا ژمارەیەکی بەرچاو لەو ریکخراوانە لەبواری جیاوازدا کاردەکەن. «لە نزیکەی ١١٠ شاری کوردستانی رۆژهەڵات، زیاتر لە ٢٢٥ ڕێکخراو هەن کە زۆربەیان ژینگەپارێزین، ئەوە لەکاتێک دایە کە ٥ ساڵ لەمەوپێش تەنیا گوێمان لەناوی «ئەنجوومەنی سەوزی چیای مەریوان» دەبوو، کۆی ئەو ٢٢٥ ڕێکخراوە لە ٥ساڵی رابردوودا دامەزراون.»[٣]

بەشێکی بەرچاوی ئەو ڕێکخراوانە، ئەنجوومەنە ئەدەبی و هونەرییەکانن کە ڕۆڵێکی باشیان لەناساندنی ئەدەبو فێرکردنو نووسینی زمانی کوردیو هەروەها هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگا بەنیسبەت شوناسو ناسنامەی نەتەوەیی هەیە. نابێ لەبیرمان بچێت کە بەجیهانیبوونی ئینتێرنێتو خێرایی بڵاوکردنەوە، توانیویەتی رۆڵێکی زۆرباش لەپاراستنی زمانو کەلتوورو هونەری کوردی ببینێت. هەروەها ببێت بە پرس و خەمی چالاکوانانی کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتیش. ئەوەش کاریگەری زۆری لەسەر بەرزبوونەوەی هەستی ناسیۆنالیستی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات بووە.

بێگومان ڕۆلی ئینتێرنێتو دونیای مەجازی، بۆتە مەترسییەکی گەورە بۆ کۆماری ئیسلامی. چونکە هێزی گەلو دژبەرانی ئەم ڕێژیمە لەو ڕێگایەوە توانیویانە پیلانو سیاسەتە دژەگەلییەکانی ڕێژیمی ئاخوندی لقاووبەرپەرچ بدەنەوە، وەک چۆن بینیمان

لەکاتی خۆپێشاندانەکانی مانگی خەزەڵوەری ساڵی ١٣٩٨ی هەتاوی، بۆماوەی چەندین ڕۆژ، هێڵی ئینتێرنێت لەسەر کۆمەڵانی خەڵکی ئێرانی داخرا. بەهەمان ئەندازەش، بەهۆی هێزی گەورەی کۆماری ئیسلامی، ئینتێرنێت دەتوانێ وەک مەترسییەک خۆی بنوێنێ؛ بەڵام هۆشیاری شۆڕش لە بەکارهێنانو وەڵامدانەوەی پیلانەکان دەتوانێ لەدەرفەتەکان زیاتر کەڵکوەربگرێ تا ببێتە مەترسی بۆی.

٤. دێموگرافی کەلتووری و پەروەردەیی

«عەباس ئەحمەدی» لە دووتۆیی وتارێکی گۆڤاری تیشک بەپێوەرگرتنی سێ گۆڕانکاری (دێموگرافی، کەلتووری، پەروەردەیی) بەو ئاکامە گەیشتووە کە؛ « بونیادی کۆمەڵایەتی(social structure) کوردستانی خۆرهەڵات گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە».[٤]

نووسەری ئەو لێکۆڵینەوەیە، کارتێکەری گۆڕانکارییەکان لەسەر ڕۆڵی شارو بزووتنەوە نوێیەکان بەگرنگ دەزانێو لەو باوەڕە دایە؛ «لەماوەی چەندساڵی ڕابردوودا ئەم تایبەتمەندییانە لەڕووداوە جۆراوجۆرەکانی تایبەت بە کوردستانی خۆرهەڵات ڕەنگدانەوەی بەرچاوی هەبووە، بۆنموونە لە خۆپێشاندانەکانی (١٣٨٤) لەسەر کوشتنی لاوێکی مەهابادی، مانگرتنەکانی تایبەت بە ٢٢ی پووشپەڕ، گیانلەدەستدانی ژینگە پارێزێك مەریوانی(١٣٩٧) و... بەرجەستە بووە، بەچەشنێك لە ماوەیەکی کورتدا ئەم ڕووداوانە چەندین شا و ناوچەی جۆراوجۆریان تەنیوەتەوەو خۆپێشاندان، مانگرتن و کۆڕوکۆبوونەوەی جۆراوجۆریان بۆ کراوە.»[٥]

لێکۆڵینەوەیەکی دیکە لەلایەن ئەنستیتۆی «ئاڵفرێد داوکین»ی

زانکـۆی داوکینـی ئۆسـترالیایی، توانیویەتـی ئاکامـی بـاش لەسـەر هەسـتی نەتەوەیـی کـورد لەئێرانـدا بـەراورد بـە ناسـنامەی ئێرانـیو کوردبـوون بخاتـەڕوو، بەگوێـرەی ئـەو لێکۆڵینەوەیـە، «زیاتـر لـە دووله‌سەرسـێی کـوردەکان لـە وەڵامـی پرسـیاری ئایـا شۆناسـی ئێرانـی بـوون بـۆ ئێـوە گرنگـە یـا نـە، دەڵێـن بـە هیـچ شـێوەیەک گرنـگ نیـە یـان گرنـگ نیـە»[٦].

هـەر بەگویـرەی ئـەو لیکۆڵینەوەیـە، ٥٩.٥٪ کـوردەکان پێیـان وایـە ناسـنامەی کـوردی مەترسـی لەسـەر ئاسایشـی نەتـەوەی ئێرانـدا هەیـە.

ئـەو لێکۆڵینەوانـە ئەگـەر لەدۆخێکـی ئاسـاییدا ئەنجامبدرێـن، بێ‌گومـان نیشـاندەدات کـە هەسـتی نەتەوەیـی زۆر لـەوەش لەسـەرترە. سـەرەڕای هەمـوو ئـەو شـەڕەنەرمەی کـە کۆمـاری ئیسـلامی بـەدژی کـورد بەڕێـوەی دەبـاتو تێچوویيەکـی یەکجـار زۆری بـۆ ئێـران هەیـە، ئەمـڕۆ دەنگـی نەتەوەخـوازی زیاتـر لەهەمـوو کاتێـک لـە کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات دەبیسـترێت.

«ئۆفـرا بنگیـۆ» (ofra bengio)، توێـژەری پایەبـەرزو سەرۆکبەشـی توێژینـەوە کوردییـەکان لەناوەنـدی مۆشـەدایان بـۆ رۆژهەڵاتـی ناڤیـنو ئەفریقـا لەلێلکۆڵینەوەیـەکدا لەسـەر کـورد دەڵێـت: «لـە سـەدەی بیسـتویەکدا، جیهانـی کـوردی هەندێـک گۆڕانـکاری پاڕادیمـی لەخـۆ گرتـووە، گرنگترینیشـیان بووژانـەوەی نەتەوەیـیو وەگەڕخسـتنەوەی ناسـنامەیە.

فاکتەرگەلـی جۆراوجـۆر دەوری لـەم ڕینسانسـەدا هەبـووە؛ لاوازبوونـی ئـەو دەوڵـەتو حکوومەتانـەی کـە کوردەکانیـان سـەرکوتکرد، دەوری پڕبایەخـی میدیـای نـوێ کـە بووژانـەوەی زمانـی

کـوردی مەیسـەرکردو ئاسـانکاری بـۆ پەیوەندەییـە ئەودیو-سـنورییەکانی نێـوان کوردانـی چوارپارچـە کـرد، ڕۆڵـی دیاسـپۆرا وەک سـەرچاوەی وزەی دارشـتنی ناسـنامەی کـوردی بەرەچاوکردنـی ئـازادی ڕادەربڕینێـک کـە لەڕۆژئـاوا لێـی بەهرەمەنـدنو گەشـەی سیسـتەمگەلی پـەروەردە کـە سـەرەرای سـنورداركردنە چرەکانیـان، دەسـت پێراگەیشـتنی بـە کەلتـوور، مێـژووو کەلەپـووری کـوردی مەیسـەر کـرد.»[٧]

دەتوانیـن دەیـان نموونـەی وەک بەهاناچوونـی لێقەوماوانـی بۆمەلـەرزەی کرماشـان نێـو بەریـن کـە نیشـاندەدات هەسـتی نەتەوەیـی لەڕۆژهـەڵات لەئاسـتێکی بەرزدایـە. بەشـێکی دیکـەی ئـەو هەسـتە لەنێـوان نوخبـەی ڕۆژهـەڵات لـە نێوخـۆ و دەرەوەیـە کـە بەگرنگـیدان بەباسـی نەتەوەیـی، چاپکردنـی دەیـان وتـارو کتێـب و تەنانـەت ڕەخنەیـان لـە حیزبـەکان کـە داخـوازی کوردیـان کەمـتر کـردووە، دەتوانیـن وەک بەڵگەیەکـی دیکـەی گۆڕانـکاری لەکۆمەڵـگای کوردسـتان چـاو لێبکـرێ. بۆیـە دۆخـی ئێسـتا لەهـەر بارەیەکـەوە جیـاوازی زۆری لەگـەڵ چەنددەیـە پێـش هەیـە. هەربۆیـەش یەکێـک لـە پێداویسـتییەکانی ئەمـڕۆ بـۆ بەردەوامـی خەبـات، گۆڕانـکاری لـە گوتـارو داخـوازیو ویسـتی کـوردە، بـۆ ئـەوەی بتوانـێ لـەو گۆڕانکارییانـەی کـە هاتوونەتـە ئـارا کەڵـک وەرگـرێ تاکـوو خەبـات و شـۆڕش بـەرەو ڕزگاری کۆتایـی ئاراسـتە بـکات.

سەرچاوەکانی بەشی چوارەەم

١. بزاڤی نەتەوەیی کورد لەروانگەی سیاسیەوە، بێهزاد خۆشحالی، وەرگێڕان ئەفراسیاب گرامی، (وتاری گرنگی ژیۆپۆلتیکو ژیۆئیستراتژیکی کوردستان، دکتۆر ئەسعەد رشیدی)
٢. گۆڤاری تیشک، ژمارە ٤٨، وتاری بەستێنە کۆمەڵایەتییەکانی خەباتی شار، نووسینی عەباس ئەحمەدی.
٣. ئینترنێتو پێناسەی هێزو گوتار لەرۆژهەڵاتی کودرستان، ژیوار رەسووڵی، 2018/11/23
٤. گۆڤاری تیشک، ژمارە ٤٨، وتاری بەستێنە کۆمەڵایەتییەکانی خەباتی شار، نووسینی عەباس ئەحمەدی.
٥. گۆڤاری تیشک، ژمارە ٤٨، وتاری بەستێنە کۆمەڵایەتییەکانی خەباتی شار، نووسینی عەباس ئەحمەدی.
٦. The Kurds in Iran: balancing national and ethnic identity in a securitised environment Shahram Akbarzadeh, Zahid Shahab Ahmed, Costas Laoutides & William Gourlay
٧. گۆڤاری پۆلیتیا، ساڵی دووەم، ژمارەی دووەم، کوردەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناڤینێکی ناجێگیردا، ئەفرا بێنگۆ، وەرگێران: هەرمان سەعید.
سەرچاوەی ئامارەکان
استان در یک نگاه، استان کرمانشاه، مرکز آمار اطلاعات راهبردی ١٣٩٥.
استان در یک نگاه، استان آزربایجان غربی، مرکز آمار اطلاعات راهبردی ١٣٩٥.
استان در یک نگاه، استان ایلام، مرکز آمار اطلاعات راهبردی ١٣٩٥.
استان در یک نگاه، استان لرستان، مرکز آمار اطلاعات راهبردی ١٣٩٥.
استان در یک نگاه، استان کردستان، مرکز آمار اطلاعات راهبردی ١٣٩٥.
بررسي روند تولیدفرآوردەهای پروتئینی کشور طی ٤ دهه سال ١٣٥٣ لغایت ١٣٩٢ بهمن‌ماه سال ١٣٩٣.

آمارنامه کشاورز سال ١٣٩٦ محصولات باغی.
آمارنامه کشاورز سال ١٣٩٦ محصولات زراعی.

بەشی پێنجەم

گۆڕانکاری لە فاکتەرە کاریگەرەکانی

ژێئۆپۆلیتیکی ڕۆژهەڵاتی ناڤین[1]

«سیاسەتی هەر وڵاتێک لە جوغرافیاکەی دایە»
ناپلیۆن بۆناپارت

١. ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستو بایەخەکانی

لەکاتێکـــدا بـــەدوای هـــۆکاری ڕووداوەکانـــی ئەمـــڕۆی کـــوردو چەوســـانەوەکەی دەگەڕێـــیو لاپەڕەکانـــی مێـــژوو هەڵدەدەیـــەوە، کاریگـــەری زۆری فاکتەرێکـــی ســـەرووی گرفتـــە ناوخۆییـــەکان بـــۆ مـــن ســـەرنج ڕاکێشـــە.

پێموایـــە ئـــەو بابەتـــە کەمـــتر لەنێـــو کـــورددا خراوەتـــە بەربـــاسو لێکۆڵینـــەوە، ئەویـــش ژێئۆپۆلیتیکـــی ناوچەیـــە. واتـــە کاریگـــەری جوغرافییەکەمـــان لـــە نەهامەتییەکەمـــان جـــوێ نییـــە، چونکـــە بەڕوونـــی دیـــارە بەشـــێکی بەرچـــاوی وڵاتانـــی دونیـــا لـــەو ناوچەیـــە خـــاوەن بەرژەوەندییـــنو وڵاتانـــی ناوچـــەش هـــەر بەوشـــێوەیە لەهەوڵـــی پەرەپێدانـــی هەژمونـــی خۆیـــان دان. لەگۆڕەپانێکـــی وەهـــا پـــڕ لەئەکتـــەردا خوێندنـــەوەی ئـــەوەی چـــی ڕوودەدات، ســـەرەتای کارکردنـــە بۆئـــەوەی ببێـــت بەبەشـــێک لەهاوکێشـــەکانو دواتریـــش هەوڵـــی ئـــەوە بـــدرێ لـــەو هاوکێشـــانەدا بەقازانجـــی خزمەتکـــردن بەنەتەوەکـــەت کەڵـــک وەرگـــری. لـــەو بەشـــەدا هەوڵـــی شـــیکردنەوەی ئـــەم پرســـە دەدەیـــن کـــە کام لـــەو گۆڕانکارییانـــە لەئاســـتی ژێئۆپۆلیتیکـــی ناوچەکـــەدا ڕوودەدەن تاکـــوو خوێندنـــەوەو ڕوانینـــی زانســـتی بـــۆ جوغرافییەکەمـــان بکەیـــن بەمەبەســـتی گۆڕینـــی مەترســـی بـــۆ قۆســـتنەوەی دەرفەتـــەکان، هەروەهـــا گۆڕینـــی ئـــەو گوتـــارەی کـــە بەهـــۆی بـــاری ژێئۆپۆلیتیکـــی لەچەنـــد ســـەدەی ڕابـــردوودا دروســـتبووە و تـــا چەنددەیـــە پێـــش ئێســـتا

بەردەوامی هەبوو؛ خوێندنەوەی ئەو گۆڕانکارییانەش کاتێک زیاتر بەپێویست دەزانرێ کە کورد بێو خاوەنی مێژوویەکی درێژی نەهامەتی.

وشەی رۆژهەڵاتیناڤین یەکەمجار لەلایەن «ئاڵفێرد ماهان»، ئەفسەری هێزی دەریایی ئامریکا لەساڵی ١٩٠٢زایینی، بەکارهێنرا. مەبەستی ماهان لەو وشەیە ئەوەبوو کە ئەو ناوچەیە بەنیسبەت رۆژئاوا دەکەوێتە نێوان ڕۆژهەڵاتی دوور _هێندوستان_ و رۆژهەڵاتی نزیک _ناوچەکانی ژێردەستی دەوڵەتی عوسمانی_. دواتر ئەو وشەیە بەفراوانی باسی لێکراو و وەک ناوچەیەکی گرنگ سەیرکرا.

هیچکات سنوورێکی دیاریکراو بۆ رۆژهەڵاتی ناڤین دیارینەکراوە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی بە وڵاتانی باشووری رۆژئاوای ئاسیاو باکووری ئافریقا دەوترێت. رۆژهەڵاتی ناڤین بەپێی گرنگیو هەڵکەوتەی جوغرافی بەنێوەڕاستی دونیاش دادەنرێت. کوردستان واتە نیشتمانی کوردان، دەکەوێتە نێوەڕاستی ڕۆژهەڵاتی ناڤین کە خاکەکەی دابەشکراوە بەسەر چوار وڵاتی گرنگی رۆژهەڵاتی ناڤین، واتە تورکیەو ئێرانو سوریەو عێراقدا.

هەڵکەوتەی جوغرافی ڕۆژهەڵاتی ناڤین کە دەکەوێتە نێوان سێ قاڕەی ئاسیاو ئافریقاو ئەورووپا بەگوێرەی تیۆرییەکانی زۆربەی بیرمەندانی ژێئۆپۆلیتیک جێگای سەرنجو تێرامان بووە، تەنانەت هەندێکجار بەشی سەرەکی تیۆرییەکان بووە، هەربۆیەش بەردەوام جێگای بایەخ و مشتومڕی وڵاتانی زلهێز بووە.

بەگوێرەی بۆچوونی «مەکیندەر»، رۆژهەڵاتی ناڤین دەکەوێتە هیلالی ناوەوەو بۆ هارتلاند زۆر گرنگە. بەپێ بۆچوونی «ماهان»یش

بەهـــۆی هەبوونـــی کەنـــداوی فـــارسو زۆر گـــەرووی گرنگـــی وەک بوســـفۆرو هۆرمـــۆز، گرنگییەکـــی تایبەتـــی هەیـــە. لەتیـــۆری «ریملانـــدی ســـپایکمەن»یش، ڕۆژهەڵاتـــی ناڤیـــن بەهـــۆی هەبوونـــی ناوچـــەی زۆری نێـــوان وشـــکیو ئاویـــی، گرنگییەگـــی زۆری هەیـــە. بەگوێـــرەی سیاســـەتی نێونەتەوەیـــی ئێســـتاش، ڕۆژهەڵاتـــی ناڤیـــن ڕۆڵێکـــی گرنگـــی هەیـــە لەهەبوونـــی هێژمۆنـــی بەســـەر دونیـــادا. لەهەمانکاتـــدا ڕۆژهەڵاتـــی ناڤیـــن، وەکـــوو بێشـــکەی شارســـتانییەتەکانی مرۆڤایەتـــی، چەندیـــن ئاییـــنو زمـــانو کەلتـــووری جیـــاواز لەخـــۆ دەگـــرێو لەهەمـــان کاتیشـــدا دەکـــرێ بڵێیـــن زۆرتریـــن ململانێـــی زلهێـــزەکان لـــەو ناوچەیـــە دایـــە.

٢. کورد، نەتەوەی بێدەوڵەت

کوردســـتانو هەڵکەوتـــە جوغرافیاییەکـــەی لەچاخـــی کۆلۆنیالیســـتی، لەکاتـــی شـــەڕە جیهانییەکانـــدا، لەشـــەڕی ســـاردو دواتریـــش بەهـــۆی هەمـــوو هاوکێشـــەکانی ژئۆپولیتیکـــیو وزە، ســـەنتەری بایەخـــی سیاســـەتی زلهێـــزان بـــووە. هەروەهـــا ئەکتەرەکانـــی ناوچـــەش بەرنامـــەی خۆیـــان هەیـــە کـــە زۆرجـــار دژایەتـــی یەکـــتر دەکـــەنو لەئاســـتی نێوخۆیـــش هەمووجـــۆرە ســـەرکوتێک بـــۆ بەردەوامـــی هێژموونـــی خۆیـــانو بەهێزبوونیـــان بـــەڕەوا دەزانـــن.

بەگوێـــرەی ئامـــاری جیـــاواز لەســـاڵی ٢٠١٠ زایینـــی، «ڕۆژهەڵاتـــی ناڤیـــن خاوەنـــی نزیکـــەی ٥٧،٤٪ ســـەرچاوەی نەوتـــی دیـــتراوەی هەمـــوو دونیایـــە، هەروەهـــا ٤٢،٣٪ گازی دونیـــاش لـــەو ناوچەدایـــە». تەنیـــا ئـــەو تابلۆیـــە گرنگـــی ئابـــووری ڕۆژهەڵاتـــی نێوەڕاســـت بـــۆ هەمـــوو هێزێـــک نیشـــاندەدات، بەتایبەتـــی لەدونیـــای نـــوێ کـــە کێبڕکـــێ زۆر جیـــددی

ئابـووری، بـۆ بـوون بەدەوڵەتـی خـاوەن ئابـووری بەهێـز لەئـارا دایـە.

لـەڕووی سـتراکچێرەوە، دەوڵەتەکانـی ناوچـە خاوەنـی دەوڵەتـی لەحاڵـی پێشـکەوتنن، جیـا لـە ئیسرائیـل کـە تەنیـا دیموکڕاسـی ڕاستەقینەی نێوخۆیـی هەیـە لەناوچـەدا؛ زۆربەیـان خاوەنـی سیسـتەمی دیکتاتـۆری یـان دیموکڕاسـییەکی زۆر لاوازن، ململانـێ ناوچەیـی ئـەو وڵاتــە دیکتاتۆرانــەو هەوڵـی زلهێـزان بـۆ هەبوونـی هەژمۆنـی، هەروەهـا بوونـی بەبـازاڕی چەکـی دونیـا، ڕۆژهەڵاتـی ناقینـی نائـارام و پـڕ لـە ئاڵـۆزی کـردووە. واتـە بەشـێکی بەرچـاوی داهاتـی سـامانی ئـەو وڵاتانـە کـە وەک دیارییەکـی سروشـت بـۆ خەڵکـی ئـەو ناوچـە هەژماردەکرێـت، لەقالبـی چەکـدا بـۆ ململانێیـە ناوچەییـەکانو شـەڕەکان دووبـارە دەدرێـت بـە ڕۆژئـاواو ڕووسـیەو چیـن، ئـەوەش وەک سـەرچاوەی بەشـێک لـە بەرژەوەنـدیو کێبڕکێـی زلهێـزەکان لەناوچـە دایـە.

کـورد، وەکـوو یەکێـک لـە گەورەتریـن نەتـەوە بێدەوڵەتـەکان لـەو ناوچـە دایـە کـە بـۆ بەدەسـتهێنانی مافەکانـی، دەبێـت بەجۆرێـک بـەرەوڕووی هەمـووی ئـەو هاوکێشـانە ببێتـەوە کـە دووربـوون یـا نەگەیشـتن بـە دەریـای ئـازاد دەرفەتـی پەیداکردنـی دۆسـت بـۆ دابینکردنـی لۆجیسـتیکی شۆڕشـی لێئەسـتاندووە. هەربۆیـە خوێندنـەوەی زانستی بـۆ ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاست لـەڕووی ژئۆپۆلیتیـکو ڕۆڵـی وڵاتانـی وەکـوو ئێـران کـە یەکێـک لـە کاراکتـەرە سـەرەکییەکانی ئـەو ناوچەیەیـە، پێویسـتییەکی حاشـاهەڵنەگرە، چونکـە نەبوونـی ئـەو خوێندنەوەیـە بـە فاکتەرێکـی شکسـتەکان هەژماردەکرێـت.

٣. ئامریکا لە ڕۆژهەڵاتی نیوەڕاست

ئامریـکا بەهـۆی بوونـی دەیـان پایـگای لەشـکری گەورەوبچـووک کـە فرۆکەخانـەو ناوەنـدی ڕاهێنانـی لەخۆگرتـووە، هەروەهـا حـزووری بەشـێکی بەرچـاوی هێـزی پێنجـی دەریایـی ئامریـکا لەبەحریـن‌و کەشـتییە فڕۆکەهەڵگرەکانـی لەناوچـەدا، وێـڕای کۆنترۆڵـی گواسـتنەوەی سـەرچاوەی وزە، کاریگەرییەکـی زۆری لەبارودۆخـی ناوچـەدا هەیـە. هـۆکاری زۆربـەی شـەڕەکانی ئـەو ناوچەیـەش بـۆ پاراسـتن‌و سـەپاندنی زۆرتـری هەژمۆنـی بـووە، بەتایبەتـی لەدونیـای دووجەمسـەری یـان تاکجەمسـەری بەهێـزو چەندجەمسـەری بچووکـتر، ئامریـکا لایەکـی هاوکێشـەکەیە. یەکێـک لـەو فاکتەرانـەی کـە بـووە هـۆی ئـەوەی ئامریـکا لەسـەدەی ڕابـردوودا وەک لایەنێکـی بەهێـزی هاوکێشـەکە بمێنێتـەوە، هەبوونـی هەژمونـی‌و کاریگـەری لەسـەر بەشـێکی وڵاتانـی ئـەو ناوچەیەیـە.

٤. سیاسەتی ئوروپا سەبارەت بە کورد

ئوروپـا، ڕابردوویەکـی کۆنـی لەناوچـەی ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـتدا هەیـە، تەنانـەت بەشـێکی بەرچـاوی گرفتەکانـی ئێسـتاش، بەرهەمـی سیاسـەتە کۆلۆنیالیسـتییەکانی ئوروپایـە کـە زیاتـر لەهـەر نەتەوەیـەک کـورد قوربانـی ئـەو سیاسـەتە بـووە. زۆربـەی ڕێککەوتنـەکان، دابەشـکردنی ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـت‌و تەنانـەت دروسـتکردنی وڵاتـی جۆراوجـۆر لەپێنـاو بەرژەوەندییەکانـی خۆیـاندا بـووە. ئێسـتاش ئوروپـا نزیکـەی ٥٠٪ پێداویسـتییەکانی وزەیـی خـۆی لـە ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـت دابیـن‌دەکات کـە ئـەو ڕێژەیـە بـەردەوام ڕوو لـە هەڵکشـانە.

ئوروپـا زۆرجـار لەگـەڵ ئەمریـکا هـاوڕاو هـاوکارە لـە گۆڕینـی هاوکێشـەکان لـە ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـت، بـەڵام بەهـۆی قازانـجو بەرژەوەنـدی خـۆی، بەنهێنـی لـە ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـت لەگـەڵ ئەمریـکا لەململانـێ دایـە. لایەنێکی‌تـری کێبڕکـێ نهێنـی ئوروپـاو ئەمریـکا لەسـەر ئێـران وەکـوو بازاڕێکـی گـەورەی بـواری ئابـووریو بازرگانـیو کەڵکوەرگرتـن لـەو بـازاڕە تەنانـەت بەنرخـی چاوپۆشـی‌کردن لەکـردەوە تیرۆریسـتییەکانی ڕێژیمـی ئێـران تـەواو بـووە. «سـەرکەوتن و شکسـت‌خواردن لـە شـەڕدا دەبێتـە هـۆی بۆشـایی‌و لاوازی دەسـەڵات لەهـەر دەوڵەتێـک‌دا، ئـەم سـێ فاکتـەرە ویسـتی ئەمپریالیسـتەکانە لـە ناوچەکـەدا. لـەو ڕووەوە ئوروپـا کـە خـۆی بـە دۆڕاوی کـۆن لەکێبڕکـێ لەگـەڵ ئامریـکا هەژمـاردەکات، هەمیشـە هەوڵـی کەڵکوەرگرتـن لەدەرفەتـەکان دەدات.»

بەگوێـرەی خوێندنـەوەی سـەرەوە، باشـتر دەردەکەوێـت کـە بۆچـی وڵاتـی لاواز دروسـت کـراون، پێم‌وایـە تەنانـەت دابەش‌کردنـی خاکـی کـوردەکان بەسـەر ئـەو چەنـد وڵاتـەدا، لەڕاسـتای بەرژەوەنـدی خۆیـان دابـووە، چونکـە کـورد تاگەیشـتن بـە مافەکانـی دەسـت لەخەبـات هەڵناگرێـت، سیاسـەتی هەڵـەی زلهێزەکانیـش تائێستاشـی لەگـەڵ بێـت پشـتگیریو پاراسـتنی حکوومەتـی ناوەنـدی بـووە لەبەرامبـەر جووڵانـەوەی ڕەوای کـورد، کەواتـە هـەردوولا پێـک موحتاجـن، بەوجـۆرە ئـەو سـتراتژییە بەداخـەوە تائێـرە پارێـزراوە.

ڕووسـیەی ئێسـتاو یەکێتـی سـۆڤیەتی پێشـوو، بـەردەوام لەهـەوڵ دابـووە بـۆ نزیکبوونـەوەو دەست‌پێڕاگەیشـتن بـە ئاوەکانـی گـەرمو کەنـداو. داگیرکردنـی ئەفغانسـتان و پشـتگیریی لەعێراقـی سـەردەمی

سەدامو هەوڵدان بۆ باشتر ڕاگرتنی پەیوەندی لەگەڵ ئێران، خۆی لەو سیاسەتە دەبینێتەوە. هەموو لایەک باش دەزانین هەبوونی هەژموونی لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست دەبێتە هەژموونی بەسەر ناوچەیەکی گرنگو کاریگەر لەهەموو دنیادا، چونکە زیاتر لەنیوەی سەرچاوەی وزە لەو ناوچە دایە یا بەو ناوچەیەدا تێپەڕ دەبێت.

دونیای سیاسەت قازانج و بەرژەوەندییە، ئەگینا بڕوانە بنەما فیکریو داخوازییە ڕەواکانی گەلی کورد کە لەگەڵ بنەما فیکریو بیرکردنەوەکانی ڕۆژئاوایی یەکن. لەبەر ئەوەیە خاکو سامانی لەلایەن دەسەڵاتی حاکم زەوتکراوە، کەواتە نەوتو سامانەکەی لەدەستی خۆی دانیە؛ بەڵام کەمبایەخی بۆ زلهێزەکان بەگشتیو ئەمریکا بەتایبەتی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی تائێستاش کورد نەیتوانیوە بەشێوەیەکی پێویست فاکتەری هێز یان فاکتەری کاریگەر بەسەر ناوچەکەدا بێت، یاخود ڕۆڵی لەبەرهەمهێنانی وزە هەبێت. بۆ ڕاستی ئەو پرسە، «جەمال نەبەز» نووسەری کورد، لە کتێبی «کوردستان شۆڕشەکەی لەسەر سیاسەتی زلهێزان» دەڵێت: «ئەوان نەوتو مادده خاوەکانی کوردستانیان دەویست تا ڕەوڕەوەی پیشەسازییان خێراتر ببزوێت. بۆئەوەش ئەوان ئێمەیان پێویست نیەو دەتوانن ئامانجەکەیان راست لەگەڵ دەسەڵاتە داگیرکەرەکانمان بهێننە دی.»

٥. دەوری ئێران لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست

ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بۆ دنیا چەندە گرنگە، ئێرانیش بەو ڕادەیە بۆ ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست گرنگە. لەهەر لایەکەوە کە سەیری ئێران دەکرێت، لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست خاوەنی هەڵکەوتەیەکی گرینگ

و هەستیارە؛ لە باکوورەوە ٦٦٠ کیلۆمەتر لەگەڵ دەریای خەزەر، لە باشوورەوە ١٣٥٩ کیلۆمەتر لەگەڵ کەنداوی فارس، ٦٩٧ کیلۆمەتریش لەگەڵ دەریای عومان سنووری هەیە، هەروەها کۆنترۆڵی هەیە بەسەر شوێنی گواستنەوەی نزیکەی ٧٠ ٪ وزەی جیهان؛ لەلایەکی دیکەوە ١٠،٣٪ هەموو نەوتی دونیا لەگەڵ ١٥.٨٪ گازی دونیا لە ئێرانە کە دەکاتە ڕیزبەندی دووهەمی دونیا؛ ئەوە تەنیا دوو لەهەزاران سامانو دەوڵەمەندیی بێوێنەی سەرچاوەی سروشتیو مرۆڤییە لەناوچەیەکی واهەستیاردا. (بەو هەموو دەوڵەمەندییەوە لەئاکامی سیاسەتی شەڕخوازانەو دەسەڵاتێکی بێدادو کردەوە تیرۆریستییەکانی، جیا لەهەژاری و ستەم، شتێکی دیکەی بۆ خەڵکەکەی بەدینەهیناوە.)

لەسەردەمی ئێستادا، خوێندنەوە بۆ ڕۆڵی ئێران لەناوچەدا، زیاتر لە هەڵکەوتەی جوغرافی دەبێ وەکوو هێزێکی شیعەو پەیوەندییەکانی لەگەڵ شیعە سەیربکرێت؛ چونکە ئەو پەیوەندییە وەکوو بنەمای دەستێوەردان بۆ ئاڵۆزکردنی ناوچەو پێکهێنانی هیلالی شیعەیە لە ناوچەکەدا، بەجۆرێک هەر وڵاتێک کە شیعەی هەبێت و لەگەڵ ئێران لەپەیوەندی دابن بەشێوەیەکی زۆر تراژیدیو دژەمرۆڤی تووشی شەڕ و نائارامی بوونە. ئێران بەهاوکاریکردنی ماڵیو پێکهێنانی گرووپە شیعەکان، هەوڵی زۆری بۆ سەپاندنی هێژمۆنی خۆی لەناوچە داوە؛ وڵاتانی عێراقو لوبنانو یەمەن، نموونەیەکی زۆر بەرچاوی ئەو ستراتژییەی ئێرانن.

لەو وڵاتانەی کە حەشیمەتی شیعە کەمەو ناتوانرێ ببێتە هۆی فاکتەری هێژمۆنی ئێران، بەهاوکاری ئەو حەشیمەتە

کەمە، هەوڵی نائارامکردنی وڵاتەکان دەدات. ئەو هەوڵەی کۆماری ئیسلامی تەنیا لەڕێگەی گرووپە شیعەکانەوە نیە، بەڵکوو بۆ بەردەوام دەستێوەردانو بەدەستهێنانی ئامانجەکانی لەگەڵ هەر تاکو گروپێک کە بتوانێ بەئاشکراو نهێنی پەیوەندی دەگرێو کاری لەسەر دەکات؛ تەنانەت ڕێکخراوێکی تیرۆریستی وەک ئەلقاعیدە بۆ ئێران دەتوانێ ببێتە هاوپەیمانێکی باش. لەو ساڵانە بەدەیان بەڵگە ئاشکرابوون کە باس لەپەیوەندی ئێرانو ئەلقاعیدە دەکەن. بەو شێوەیە سیاسەتی بەرگری لەخۆی لەدەرەوەی سنوورەکانی پەیڕەو دەکات، تاڕادەیەک لەو بوارەشدا سەرکەوتوو بووە، بەڵام بەچەند هۆکار پێدەچێت کە ئەو سەرکەوتنانە زۆر ناخایەنێت و پێشی پێ دەگیرێ.

یەکەم؛ بەهۆی ئەوەی کە ئێران لەناوخۆیدا زۆر لاواز بووەو گەلانی ئێران بەگشتی لەهەر دەرفەتێکدا دژی سیاسەتەکانی ڕێژیم دەوەستنەوە، کە ئەوەش وایکردووە وێڕای هەبوونی کاریگەری لەدەرەوە بەهۆی شیعەو بەکارهێنانی هێزیکی زۆری ماڵی، بەڵام لەنێوخۆی وڵاتدا تووشی قەیرانێکی گەورەی کردووە کە بۆتە هۆی لاوازبوونی.

هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەت وەک هێژمۆنی ئیدیۆلۆژی لەناوچەدا کە «فۆکۆیاما» بەکۆتایی مێژوو وەسفیدەکات، سەلماندی کە ژێئۆپۆلیتیکێک کە لەسەر بنەمای ئیدیۆلۆژیو هێزی لەشکری دامەزرابێت، لەناوخۆش بەدەیان گرفتی هەبێتو لەڕووی ئابووریش لاوازبێت، ناتوانێ سەرکەوتوو بێت، بەردەوام لەرووخانی نزیک دەبێتەوە.

دووهـــەم؛ ئەگـــەر خاڵـــی بەهێـــزی ئێـــران هەبوونـــی ژمارەیـــەک شـــیعەی نـــاڕازی لـــە وڵاتانـــی ناوچـــە بێـــت، ئـــەوا بزوتنەوەکانـــی ناسیۆنالیســـتی گەلانـــی بندەســـت بەتایبـــەت کـــورد کـــە هێزێکـــی بەرفراوانـــی جەمـــاوەری‌و ڕێکخـــراوە سیاســـیەکانی هەیـــە، هەروەهـــا هەبوونـــی ڕێژەیەکـــی بەرچـــاوی ســـونەمەزهەبی ژێردەســـت بەخاڵـــی لاوازی ئێـــران هەژماردەکرێـــت.

دوو وڵاتـی کاریگـەری دیکـەی وەک تورکیـەو سـعوودیە، هەوڵـدەدەن بەتاکتیکـی جیـاواز، بـەڵام بەهەمـان ئامـراز، واتـە هەبوونـی هەسـتی هاوبـەش لەئاییـن کەڵکوەرگـرن، بۆئـەوەی وێـڕای پێشـگرتن بـە دەسـتێوەردانەکانی ئێـران، هێژمۆنـی خۆیـان بسـەپێنن. جیـاوازی نێـوان سـعوودیەو تورکیـە ئەوەیـە کـە سـعوودیە بەپشـتیوانی ئامریـکا ئـەو کارە دەکات‌و تورکیـە بەجۆریـک هـەوڵ دەدات بەگوێـرەی بەرژەوەنـدی لەگـەڵ هەموولایـەک ڕێـک بکەوێـت.

٦. کوردستان گۆڕەپانی ململانێ هێزە بیانیەکان

یەکێـک لەگەورەتریـن نەتـەوە بێدەوڵەتـەکان کـە ئێسـتاش دوای هـەزاران سـاڵ لەژیانکـردن لەنیشـتمانی خۆیـان‌و مـاف‌و ئازادییەکانیـان بێبەریکـراون، کوردەکانـن، بۆیـە کـوردەکان بـەدوای دەرفەتێـکدا دەگەڕێـن تاکـوو بتوانـن ئەگـەر بەهەمـووی مافەکانیشـیان نەگـەن، لانیکـەم بەشـێک لـە مافەکانیـان بەدەسـت بێنـن.

هەڵکەوتـەی جوغرافـی کوردسـتان دەتوانرێـت بـە هارتلانـدی ڕۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـت بزانرێـت، هـەر وەکـوو بەگوێـرەی بۆچوونـی «مەکینـدەر» هارتلانـدی دونیـا گرنگییەکـی تایبەتـی هەیـەو کۆنتـڕۆڵ

بەسەر ئەو هارتلاندەدا کۆنترۆڵ بەسەر دونیا دێنێت. لە ناوەڕاستبوونی کوردستانیش لە ڕۆژهەڵاتی ناڤین دەبێت بە هارتلاندی ڕۆژهەڵاتی ناڤین بشوبهێنرێت کە ئاوا بەو شێوەیە بەدرێژایی مێژوو هەموو وڵاتەکان هەوڵی داگیرکردنی دەدەن. چونکە بەخوێندنەوەی مێژووی ناوچە، دەردەکەوێ کە ئەو ناوچەیە چەندە گرنگی هەیە.

«نەوشیروان مستەفا» لە کتێبی «کورد و عەجەم»دا کە بەوردی هەوڵی شرۆڤەی مێژووی ئەو ناوچەیەی داوە، بەم شێوەیە باسی بابەتەکە دەکات: بەدبەختی کورد لە گرنگی هەڵکەوتی جوگرافی شوێنی ژیانیدا دەرئەکەوێ، هەموو تێکهەڵچوونە مێژووییە گرنگەکان لەسەر ئەرزی ئەو ڕووی داوە.

_ تێکهەڵچوونی داریووشی هەخامەنشیو ئەسکەندەری یۆنانی لە گوگامیلی نزیک هەولێر(٣٣١ پ.ز) کە کۆتایی بەدەسەڵاتی ئێرانی هێناو سەرەتای دەسەڵاتی چەندسەدەی یۆنانی بوو لە ناوچەکەدا.

_ تێکهەڵچوونی لەشکری عەرەبی ـ ئیسلامیو لەشکری ساسانییەکان لە جەلەولاو حەلوانی نزیک خانەقین (٦٤١پ.ز) کە کۆتایی بەدەسەڵاتی ئێرانی هێناو سەرەتای دەسەڵاتی چەند سەدەیی عەرەبی بوو لە ناوچەکەدا.

_ تێکهەڵچوونی لەشکری عەبباسیو لەشکری ئەمەوی لەسەر ئاوی زێیگەورە (٧٥٠پ.ز) کە کۆتایی بەدەسەڵاتی ئەمەوی هێناو سەرەتای دەسەڵاتی چەند سەدەی عەبباسی بوو.

_ تێکهەڵچوونەکانی مەغول لە شوێنە جیاجیاکانی کوردستان

کـە کۆتایـی بەدەسـەڵاتی عەبباسـی هێنـاو سـەرەتای کوێربوونـەوەی شارسـتانێتی ناوچەکـە بـوو.

ـ تێکهەڵچوونـی شائیسـماعیل سـەفەوی‌و سـوڵتان سـەلیمی عوسـمانی لـە چاڵـدران، نزیـک بایەزیـد (١٥١٤) کـە ناوچەکـەی تـا جەنگـی جیهانـی یەکـەم کـردە دوو بـەش.

هەروەهـا چەندیـن پێکدادانـی گـەورەی خوێنـاوی لـە نێـوان هێزەکانـی بێگانـەدا لەنـاو کوردسـتاندا، وە لـە نێـوان هێزەکانـی بێگانـە و خەڵکـی کوردسـتاندا.

هـەر یەکێ لـەم تێکهەڵچوونـە گەورانـە ئەبێ چ زەرەرێکـی گیانـی و ماڵـی بـە کـورد گەیاندبـێ، بـێ ئـەوەی دەسـتی لـە هەڵگیرسـاندن یـان کوژاندنەوەیـدا هەبووبـێ؟

جەنگـی جیهانـی یەکەمیـش هـەر بەوجـۆرە کـە بەشـێکی گرنگـی ململانێـی هێزەکانـی لەسـەر ڕۆژهەڵاتـی ناڤیـن، تێکهەڵچوونەکانـی لەسـەر ئـەرزی کوردسـتان قەومـاون. جەبهـەی قافقـازی شـەڕی روسـی ـ تورکـی هـەر بەنـاو قافقـاز بـوو، ئەگینـا ئەگـەر مەیدانـی تێکهەڵچوونـەکان‌و قوربانییەکانـی شـەڕەکە ڕەچاوبکرایـە، ئەبـوو نـاوی جەبهـەی کوردسـتان بێـت.»

نەوشـیروان مسـتەفا بـە بەڵگەهێنانـەوەی ڕووداوەکانـی مێـژووی ناوچـە کـە هەموویـان زۆر چارەنووس‌سـازبوونە‌و بەجۆرێـک چارەنووسـی ناوچەیـان گۆڕیـوە، جوغرافیـای کوردسـتان بێ‌کاریگـەر نابینێـت. ئـەوە هەمـان کاریگـەری جوغرافیـا لەسـەر سیاسـەت و دەسـەڵات دەگەیەنێـت کـە بەواتایەکـی دیکـە یەکێکـە لـە پێناسـەکانی ژێئۆپۆلیتیـک.

ئـەوە تەنیـا بەشـێکی زۆرکورتـی ئـەو ڕووداوانـەن کـە بێگانـە لەگـەڵ بێگانـە بـۆ داگیرکردنـی کوردسـتانو ململانێـی نێـوان خۆیـان لەسـەر خاکـی کـورد کردوویانـە کـە هەندێـک لـەو ڕووداوانـە بەسـەدان سـاڵ کاریگەرییـان هەرمـاوە. خۆئەگـەر مێـژووی دوورو درێـژی خەباتـی کـورد بـۆ گەیشـتن بـە داخوازییـەکانو بەربەرەکانـێ لەگـەڵ دراوسـێکانی بـۆ لابردنـی داگیـرکاری پێـوە زیادبکەیـن، بێگومـان تابلۆیەکـی تراژیـدی لـە مێـژووی مـرۆڤ دەبینـن کـە بـۆ کۆتایی‌هێنانـی پێویسـتی بـە وشـیارییەکی بێوێنـە هەیـە، تاکـوو بتوانیـن کۆتایـی بـەو مێـژووە دراماتیکـە بـۆ مـرۆڤ لـەو ناوچەیـە بهێنیـن. وێـڕای دەیـان فاکتەری‌تـر وەک یەکڕیـزی کـە گرنگـن، هەروەهـا خوێندنـەوەی ژێئۆپۆلیتیکـی ناوچـەش زۆر بەگرنـگ دەزانـم، چونکـە ئێمـە دەبـێ هـەوڵ بدەیـن بەفاکتـەری هێـزی خۆمـان ئـەو ناوچەیـە جیـا لـە کـورد بـۆ هیـچ کەسـی‌تر ئـارام بەجـێ نەهێڵیـن.

٧. کوردستان سەرچاوەی نەوت و ئاوە

هـەروەک چـۆن لەسـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا، دۆزینـەوەی نـەوت بـووە هۆکاریکی‌تـر بـۆ ئـەوەی کوردسـتان لـە لاپـەڕەی بەرژەوەندییـەکان لەگـەڵ وڵاتانی‌تـر، کەمـتر بایەخـی پێبدرێـت، هـەر وەکـوو لەسـەرەوە ئاماژەمـان پێـدا کـە وەکـوو فاکتەرێـک بـۆ لاوازکردنـی وڵاتـان کەڵکیـان لێوەرگیـراوە، واتـە نابـێ بەهێـز بـن تـا سـەربەخۆ نەبـن. نەوشـیروان مسـتەفا لـە کتێبەکـەی بـەو شـێوەیە بـاس دەکات: «ئەگـەر لـە سـەردەمەکانی پێشـوودا گرنگـی سـتراتیجی جەنگـی‌و ئابـووری‌و بازرگانـی ناوچـەی ڕۆژهەڵاتـی ناڤیـن، هـۆی

بزواندنـی هێزەکانـی بێگانـە بووبـێ بـۆ پەلاماردانـی، ئـەوا لـە کۆتایـی سـەدەی ١٩هـەمو سـەرەتای سـەدەی ٢٠مـدا هۆیەکی‌تـر پەیـدا بـوو کـە زاڵ بـوو بەسـەر هەمـوو ئەوانی‌تـر، ئەویـش پەتـرۆڵ بـوو.»

لەسـەدەی نـوێو لەسـاڵانی داهاتووشـدا بەهـۆی ئـەوەی کوردسـتان سـەرچاوەی ئـاوی ناوچەیـە یـان ڕێـڕەوی ئـاوی وڵاتانـە، دەبێتـە سـەنتەری بایـەخ پێدانـی وڵاتانـی ناوچـە.

«ئاگـری ئسـماعیلنژاد» لـە وتارێکـدا، لـە ژمـارە ٧١٤و٧١٥ی ڕۆژنامـەی کوردسـتان، لەژێـر نـاوی « ئـاو، کۆڵەکـەی سـتراتیژی داهاتـووی کوردسـتان»، بەشـیکردنەوەی دۆخـی قەیرانـی ئـاو لـە ئێـران بـەو ئاکامـە دەگات؛ «کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات، شـاڕێی ئـاویو هارتڵەنـدی ئێرانـەو تەنیـا ڕێگەهیـوای دەرچوونـی ئێـران لـە قەیرانـی ئاوییـە؛ ئـەوەی کـە دەڵێیـن کوردسـتان شـاڕێیەکی ئاوییـە، تەنیـا دەرفەتێـک بـۆ کوردسـتان نییـە، بەڵکـوو مەترسییەکیشـە لەسـەر کوردسـتان».

ئـەو بابەتـە زۆر زووتـر لەلایـەن تورکیـە گرنگـی پێـدراوە، پـڕۆژەی گـەورەی گاپ(GAP) کـە دەکەوێتـە باکـووری کوردسـتان، دروسـت کردنـی ٢٢ بەنـداو لەسـەر ئـاوی دیجلـەو فـرات، هەروەهـا دەیـان پرۆژەی‌تـر لـە ڕووبـەری چەنـد پارێـزگا لەخۆدەگرێـت کـە سـەرەتاکەی بـۆ سـالی١٩٧٠ دەگەڕێتـەوە. کەواتـە کوردسـتان بەشـێوەیەک لەشـێوەکان هەمیشـە سـەنتەری بایەخپێدانـی وڵاتانـی ناوچـەو بێگانەیـە، هەربۆیـە پێویسـتە کـورد جوگرافیاکـەی زیاتـر لەمەترسـی بگۆڕێـت بـۆ دەرفـەت، سـەرەتای ئـەو هەنـگاوەش هەسـتکردن بـەو دەرفەتەیـە.

بزووتنـەوەی کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات لەسـاڵانی ڕابـردوو بـۆ بـوون بـە فاکتـەری هێـز، وێـڕای وەگەڕخسـتنەوەی شـۆڕش لـە کوردسـتانی

ڕۆژهـــەڵات، کـــە بـــە ڕاســـان ناوبانگـــی دەرکـــرد، ترســـێکی گـــەورەی بـــۆ کۆمـــاری ئیســـلامی دروســـت کـــردووە. شـــۆڕش لـــە ڕۆژهـــەڵات کاریگـەری لەسـەر ئێـران وەک یەکێـک لـە کاریگەرتریـن وڵاتـی ناوچـە دەبێـت، کاریگـەری لەسـەر ئێـران کاریگـەری لەسـەر دۆخـی کـورد لـە ڕۆژهەڵاتـی ناڤیـن دەبێـت؛ ئـەوەش سـەرەتای دروسـتبوونی ڕۆژهەڵاتـی ناڤینێکـی نوێیـە.

ئێـران زۆر بەباشـی ئـاگاداری خاڵـە لاوازەکەیەتـی، هـەر بۆیـەش بـە هەمـوو شـێوەیەک هەوڵـی دامرکاندنـی شـۆڕش بەشـێوەی جیـاواز دەدات. لەهەمانکاتـدا، دابەشکردنەکانـی کوردسـتان لەنێـوان عوسـمانیو سـەفەویو دواتـر لەنێـوان تورکیـەو ئێـرانو سـوریەو عێـراق بۆتـە هـۆی لاوازکردنـی بزووتنـەوەکان، بەجۆرێـک هـەرکات یەکێـک لـەو چـوار وڵاتـە بیانهـەوێ، دەتوانـن بەئاسـانی سـەرەڕای هەمـوو ناکۆکییەکانیـان یەکبگـرنو بـۆ سـەرکوتی بزوتنەوەکانـی کـورد پێکـەوە کاربکـەن کـە بەدەیـان نمونـەی وا بـۆ دامرکاندنـەوەی شۆڕشـەکان لـە مێـژووی سەدسـاڵەی ڕابـردوودا دەبیندرێـت.

٨. دۆخی ئەو وڵاتانەی کوردی تێدایە

ئـەوەی ئەمـڕۆ وەک گۆڕانکاریەکـی گرینگـی ژئۆپۆلیتیکـی دەتوانیـن ئامـاژەی پێبکەیـن، نەمانـی چـوار وڵاتـی بەهێـزی ناوچەیـە، واتـە لەلایـەک سـوریە تاسـەر لێـواری ڕووخـان ڕۆیشـتو بەپاڵپشـتیو پیلانـی ئێـران ماوەتـەوە کـە ناڕەزاییەکـی زۆری نێوخـۆی لێکەوتۆتـەوە. کەواتـە یەکێکـە لـەو وڵاتانـەی کـە مانـەوەی بەئێرانـەوە بەسـتراوەتەوە، ئـەوەش بۆتـە هـۆی لاوازی. لاوازی سـوریە لەداهاتـوو کاریگـەری لەسـەر

بەرەوپێشچوونی بزووتنەوەی کورد لەهەموو بەشەکان دەبێت.

یەکێکی دیکە لەو وڵاتانەی کە ئێستا بەفیزیکی وەک دراوسێی کوردستانی ڕۆژهەڵات زۆر بەکەمی ماوە، عێراقە. بوونی حکوومەتی خۆجێی کوردستانی باشوور و ڕووخانی عێراق دوای ٢٠٠٣و نەگەیشتنی دەسەڵاتی ناوەندی بەسنورە دەسکردەکانی لە باکوور کە دەکەوێتە نێو خاکی کوردستان، یەکێکی دیکە لەبەڵگەکانی گۆڕانکاری لەناوچە دایە کە ئەگەر کورد کەمترین یەکگرتن یان لانیکەم شەڕی یەکتر نەکەن، دەتوانن فاکتەرێکی دیکەی بەهێزبوونی بزاڤی کورد بێت، بەتایبەتی لە باشوور دەتوانن زیاتر لەو دەستکەوتانەی بەدەستیان هێناوە بەدەستی بێنن و بەباشی بیپارێزن.

دوای هاتنە سەرکاری حیزبی داد و گەشەسەندن لە تورکیەو گۆڕینی سیستەمی وڵات، ئەردوغان بەرەو دیکتاتۆریەتی تاکەکەسی هەنگاو هەڵدێنن، بەڵام ناتوانن وەک جاران سەبارەت بەناوچە بەهێزو کاریگەر بێت، بەتایبەتی کە هێماکانی قوڵبوونەوەی ناکۆکییە نێوخۆییەکان تاڕادەیەک بەرزبۆتەوە، ئەو وڵاتەی بەرەو لاوازی بردووەو تەنانەت وڵاتان بەتایبەتی ئەمریکا وەك هێزێکی ناتو هەڵسوکەوتی لەگەڵ نەکات‌و هەستیارییەکانی بەرچاوناگرێت‌و بەردەوام لەگەڵ گرووپ‌گەلی جیاواز کە گرفتیان لەگەڵ تورکیە هەیە ڕێک دەکەوێت. هەموو ئەو گرفتانەی کە لەنێوان ئەمریکاو تورکیە دروست‌بووە، بەتایبەتی دوای کڕینی سیستەمی بەرگری موشەکی لە ڕوسیە، وای‌کردووە پێگەی ئەو وڵاتە لە ڕۆژئاوا لاواز بکات، ئەوەش نیشان دەدات ئەگەر هێزی کوردی وەک فاکتەر

لەناوچـــەدا بتوانـــێ دەربکەوێـــت، ئەگـــەری پشـــتیوانی بەنیســـبەت پێشـــووی زیاتـــرە.

هەمـــووی ئەوانـــە بەلایـــەک، پێشـــکەوتنی پرســـی کـــورد لەئاســـتی نێونەتەوەیـــی لایەکـــی دیکـــەی ئـــەو گۆڕانکارییەیـــە. هەرچەنـــد مەســـەلەی کـــوردو دۆزە ڕەواکـــەی لەهەوڵـــی بێوچـــانو بەرخۆدانـــە بـــەردەوامو دینامیکییەکـــەی، بەنێونەتەوەیـــی بـــووەو لەســـنوری وڵاتانـــی ڕۆژهەڵاتـــی ناڤیـــن کـــە خولقێنـــەری پرســـی کـــوردن، تێپەڕیـــوەو دەبینـــن ئەمـــڕۆ بۆتـــە پرســـێکی نێونەتەوەیـــی. هـــەروەک چـــۆن لێکدانـــەوەی ســـتراتیژیکی «پـــاول هوربـــرت»، کارناســـی جوغرافیایـــی_ سیاســـی ئەمریکایـــی، کـــە دەڵێـــت: «ســـەقامگیری ڕۆژهەڵاتـــی ناڤیـــن لەگـــرەوی مەســـەلەی عەرەب-ئیســرائیـــلدا نیـــە، بەڵکـــوو لەگـــرەوی چارەســـەرکردنی مەســـەلەی کـــوردەکانو دۆزینـــەوەی ڕێـــگای چارەســـەری بـــۆ ئـــەوان دایـــە، ڕاســـتییەکی بەرچـــاوە.»

هەروەهـــا هەڵســـووکەوتی ڕۆژئـــاوا لەگـــەڵ کوردســـتانی باشـــوور ئەگـــەر بـــۆ ســـەربەخۆیش پشـــتیوانی لێنەکـــەن، بەڵگـــەی بەهێـــزو یاســـایین ســـەبارەت بـــەدۆزی کـــورد، چونکـــە کوردســـتانی ئێســـتا لـــە ڕۆژهەڵاتـــی نێوەڕاســـت بـــەراورد بەچەنـــد دەیـــە پێـــش گۆڕانـــکاری زۆری تێیـــدا ڕوودوای کـــە دەتوانیـــن ئـــەو گۆڕانکارییانـــە بەهەندوەرگریـــنو ئۆمێـــدی ســـەرکەوتنی زیاتـــری پێببەســـتین.

پێویســـتە ئێمـــەی کـــورد، بەرلـــە هەربابەتێـــک بەباوەڕبەخۆبوونـــەوە ســـەیری دۆخـــی خۆمـــان بکەیـــن. «کریـــس کۆچـــرا» ڕۆژنامەنووســـی بەناوبانگـــی فەڕانســـەوی، ســـەبارەت بـــە کـــورد لـــە کۆتایـــی کتێبەکـــەیدا دەڵێـــت: «ڕێگەچـــارەی پرســـی کـــورد، ســـەرەڕای ناشـــارەزایی ســـەرکردەکانی

کـورد، لەڕێگـەی دامەزراندنـی شۆناسـێکی نەتەوەیـی کـوردی پاڕێـزراوە کـە لەلایـەن کۆمەڵـگای نێودەوڵەتییـەوە دانـی پێدا دابنرێـتو لەسـەر هەرێمـی کوردسـتانی عێـراق چارەسـەر دەبێـت. دواتـر لەتورکیـە ناوچەیەکـی کـوردیو بـە تێپەڕینـی کات دەوڵەتێکـی فیـدرال دروسـت بـکات. دواتـر چـە دەبێـت؟ بەتایبەتـی لـە ئێـران؟ کـوردەکان دەبـێ وەڵامـی ئـەو پرسـیارە بدەنـەوەو کاربکـەن، ئەگـەر دەیانهـەوێ ڕۆیـای سـەربەخۆیو خستنەسـەریەکی هەمـوو پارچەکانـی کوردسـتان بێتـە دی».

ئەگـەر بێـتو ڕاسـانی ڕۆژهـەڵات بـەو نرخـەش کـە بـۆی داوەو دەیـدا بتوانـێ زیاتـر گەشـە بـکات، دەتوانـێ شـوێنپێی خـۆی زیاتـر لـە ڕۆژهـەڵات بکاتـەوە، لـە هـەردوو ڕەهەنـدی ڕاپەرینـی شـارەکان و بەهێزکردنـی شـاخ و داهێنانـی هێـزی وەک پێشـمەرگەی شـار بـەردەوام بێـت، زۆر بەباشـی دەتوانـێ لـەو گۆڕانکارییانـە کەڵکوەرگرێـتو ببـێ بەدینامیزمـی گۆڕانـکاری لەهەمـوو ناوچـەش.

بـەڵام چـۆن دەتوانیـن بەهێـز بیـن؟ پێموایـە بەبنەمـا وەرگرتنـی ڕاسـان وەک گوتـار کـە هەیـە، بەسـەردەمی کردنـەوەی گوتـاری شـۆڕش لـە دێموکڕاسـیخوازیەوە بـۆ داخـوازی ئـازادیو ڕزگاری نیشـتمان، دەتوانـێ گڕوتینێکـی زۆر بـدات بەخرۆشـانی شـار، واتـە ڕاپەڕینـی شـارەکان. هەربۆیـەش پێویسـتیمان بـە پێناسـەکردنی دۆخـی ڕۆژهەڵاتـە وەک خاکـی کوردسـتان کـە کەوتۆتـە ژێردەسـتی داگیـرکار؛ دواتـر هەوڵـی بەجەماوەریکردنـی ئـەو گوتـارە بدەیـن بـە کەڵکوەرگرتـن لەڕێـکارە نوێیـەکان کـە ئاسـانکاری دەکاتو گۆڕانکارییەکانـی ناوچـەش، وەک نەمانـی دەوڵەتـی عێـراق و لاوازبوونـی سـوریەو دۆخـی هەسـتیاری

تورکیـە، دەتوانـێ وەکـوو فاکتەرێکـی گرینـگ لەبزاڤـی ڕزگاریخـوازی کـورددا کاریگـەری هەبـێ.

لەکتێبـی «تاریـخ کردسـتان»ی کۆمەڵێـک نووسـەری رووسـی کـە لەسـاڵی ١٩٩٩ لـە مسـکۆ چـاپ کـراوە، هاتـووە: «بـەو شـێوەیە لەدواییـن دەیـەی سـەدەی بیسـتەمدا، وێـڕای هەبوونـی گۆڕانـکاری جیـددی، بـەڵام تائێسـتا ئـەو پرسـە (پرسـی کـورد) بـە بێچارەسـەری ماوەتـەوەو وەکـوو میراتـی ئـەو هەزارەیـە بـۆ داهاتـوو دەگوازرێتـەوە، سـەرەڕای ئەسـتەمی ڕێـگاو چەنـد قونـاغ بوونـی، بـەڵام هۆکارگەلـی زۆر هـەن بۆئـەوەی باوەڕمـان بـە بەدیهاتنـی ئـارەزووی کۆنـی کـوردان، واتـە کوردسـتانێکی سـەربەخۆ و یەکگرتـوو هەبـێ».

ئایـا ئـەو گۆڕانکارییانـە وایـان کـردووە کـە داخـوازی کـورد لـە دێموکڕاسـیخوازی بـۆ ئـازادی نەتەوەیـی بگۆڕیـن؟ یـان بەپێچەوانـە گۆڕینـی داخوازییـەکان کاریگـەری لەسـەر دۆخـی شـۆڕش لـە رۆژهـەڵات دەبێـت؟ بێگومـان دەتوانیـن هەمـوو ئەوانـە وەک پێداویسـتی یەکـتر سـەیر بکەیـن، بـەڵام بـە بێخوێندنـەوەی فرەڕەهەنـدو دانانـی بەرنامـە لەسـەر ئـەو ڕەهەنـدە جیاوازانـە، ناتوانیـن هیـوای سـەرکەوتنمان لـە کوردسـتانی ڕۆژهـەڵاتدا هەبێـت. پێموایـە بەخێرایـی گۆڕانکارییەکانـی ناوچـە، ئەگـەر لـە گۆڕانـکاری خۆمانـدا درەنـگ بکەویـن، ناتوانیـن سـەرکەوتوو بیـن. لـە کتێبـی«The Kurds in Iran The Past, Present and Future» لەسـەر دۆخـی کـوردەکان لەئێسـتادا هاتـووە: « دەبـێ لـەوە تێبگەیـن کـە کـوردەکان وەک ئـەوەی لەڕابـردوو بـوون، نیـن، پێشـکەوتنیان بەخـۆوە دیـوە، ڕاهاتـوونو پڕاگماتیکیـنو ئەزموونیـان بەدەسـتهێناوە، لـەو بەسـەرهاتە پـڕ لەئازارانـەی کـە بەسـەریان

هاتــووه فێربــوون چــۆن خۆیــان بەڕێوەببــەن، هەروەهــا فێربــوون چــۆن یارمەتــی دەرەکــی لەپێنــاو ئەجێنداکانیــان نرخــی دەبــێ».

مــن زیاتــر لــەوەی بــەو وتەیــە بــاوەڕ بکــەم، پێموایــە دەبــێ وابــێ بۆئــەوەی لــە نەهامەتــی ژێردەســتەیی ڕزگارمــان ببێــت، بۆیــە پێموایــە دەســتپێکی راســانو گۆڕینــی پێکهاتــەی کارگێــری حیــزب، هەروەهــا گۆڕانــکاری لەبەرنامــەو ئەساســنامەی حیــزب واتــە داخــوازیو ئامانجــەکان لەداهاتوویەکــی نزیــک، دەتوانــن یەکــتر تــەواو بکــەن؛ تەواوکردنــی ئــەو چەنــد گۆڕانکاریــەش لەگوتــاری مافخــوازی بــۆ گوتــاری دژەداگیــرکاری، بێگومــان شــوێندانەری دەبێــت.

سەرچاوەکانی بەشی پێنجەم

١. بەشێکی بەرچاوی ئەو بەشە بە گۆڕانکاری لە وتارێکی نووسەر ب ناوی ژئۆپۆلیتیک و کورد کە لەسایتی کوردستان میدیا بڵاو بۆتەوە، وەگیراوە.
٢. فصلنامه علمی ـ پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران، بهار ١٣٩٣ ، شماره٤٠ دوره جدید، سال دوازدهم، معمای بنیان‌گذاری جغرافیای سیاسی راتزل یا تورگو؟ دره میرحیدر، مرجان بدیعی، ندا هی، یاشار ذکی و فاطمه سادات میراحمدی
٣. GEOPOLITICS AND THE STUDY OF INTERNATIONAL RELATIONS BY SEMRA RANÂ GÖKMEN2
٤. مسابقه تسلیحاتی ثبات راهبردی و نظم منطقه‌ای خاورمیانه، فرهاد قاسمی.
٥. فصلنامه تحقیقات جغرافیای، سال پیاپی، زمستان ١٣٩٠ ، چهارم، ١٠٣ شماره عنایت یزداني االله بین، مجتبی تویسرکانی.
٦. فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ٤٦، شماره ٢، تابستان ١٣٩٥، صفحات ٥٥١-٥٣١، جایگاه نظریه ژئوپلیتیک مکیندر در سیاست‌های جهانی بریتانیا، حسام‌الدین واعظزاده.
٧. تحولات ژئوپلیتیک خاورمیانه و تقابل استراتژی‌ها، امیر قدسی.
٨. تحلیلي بر رقابت ژئوپلیتیکی قدرت‌ها در بیضی استراتیژیک انرژی
٩. کورد و عەجەم، نەوشیروان مستەفا
١٠. بزاڤی نەتەوەیی کورد لەڕوانگەی سیاسییەوە، بێهزاد خۆشحالی، وەرگێڕان ئەفراسیاب گرامی.
١١. جنبش ملی کورد و خواست استقلال، کریس کۆچرا و عزیز ماملی
١٢. تاریخ کردستان، مسکۆ ١٩٩٩، رداکتورها م.س. لازاریف ٠ ش.خ.محوی مولفان م.س. لازاریف ٠ ش.خ.محوی ی. ای واسیلییەاوا – م.ا. حسرتیان او. ای. ژیگالینا مترجمان؛ کامران امین خواه و منصور صدقی.
١٣. The Kurds in Iran The Past, Present and Future Kerim Yildiz and Tanyel B. Taysi

بەشی شەشەم

دانانی بەرنامە لەسەر

بنەمای خەباتی داگیرکەر و دژی داگیرکەر

١. کۆیلایەتی یا خەبات بۆ ڕزگاری

کاتێـک لەبـەردەم پەرلەمانـی بریتانیـا، پەیکەرێکـی تایبەتـی گانـدی، ڕێبـەری خەباتـکارو ئازادیخـواز کـە ڕۆڵێکـی گرنگـی لـە ئازادکردنـی وڵاتـی هیندوسـتان لەژێـر دەسـتی بریتانیـا هەبـوو، بەنیشـانەی ڕێزگرتـن لـەو کەسایەتییە دانـرا، «دێویـد کامێـرۆن»، سـەرۆکوەزیرانی بریتانیـا، لەکاتـی پـەردە لەسـەر هەڵگرتنـی ئـەو پەیکـەرە، گووتـی؛ ئیـتر ئـەو پەیکـەرە نیشـاندەدات کـە گانـدی شـوێنێکی هەمیشـەیی لـە بریتانیـا هەیـە.

باسـی داگیرکـەری یـا کۆلۆنیالیـزم ئەگـەر بـۆ بەشـێکی بەرچـاوی مرۆڤایەتـی بەشـێک لەمێـژوو بێـت کـە داگیرکـەرو داگیرکـراو لەچوارچێـوەی ڕەوتـی گەشەسـەندنی مـرۆڤ دەیبینـن، هەوڵـدان بـۆ قبووڵکردنـی ئـەو مێـژووە وەک جێـگای شـەرمی مرۆڤایەتـی و بەشـێک لەمێـژووی ڕابـردووی داگیرکـەر، دووبارەنەبوونـەوەی سیاسـەتی داگیرکاریـش وەک باسـێکی لۆژیکـیو بەشـێک لـە پـەروەردە بـۆ نـەوەی نـوێ هەژماردەکرێـت.

باسـکردن لەدۆخـی کـورد وەکـوو داگیرکـراوو هەوڵـدان بـۆ پێناسـەی خەباتەکـەی وەک ڕزگاری لەدەسـت داگیرکـەر، باسـێکی ئاسـایی نیـەو لـەڕووی زەمـەن درەنگـە، بـەڵام ڕێگەچارەیەکـی دیکـە جیـا لـەو پێناسـەیە بـۆ گروتیـن بەخشـین بەخەبـات لەپێنـاو ڕزگاری کۆتایـی وەکـوو فاکتـەر شـک نابەیـن. هەربۆیـەش بـۆ ئـەوەی هێڵەکانـی خەبـات لەنێـوان دوو بـەرە، واتـە داگیرکـەرو داگیرکـراو دابڕێژینـەوە، پێویسـتیمان بـەو باسـە هەیـە.

«ئیسـماعیل بێشـکچی»، یەکێـک لـە دۆسـتە دەگمەنەکانـی

کـورد کـە لەنێـو ڕێژیمـە داگیرکـەرەکاندا هەڵکەوتـووەو نرخـی ئـەو دۆستایەتییەشـی بەزینـدانو ئەشـکەنجەو دورکەوتنـەوە لـەوڵات داوە، لـەو بـوارەدا تێـزی تایبـەت بەخـۆی هەیـە. بێشـکچی لەکاتـی شـیکردنەوەی دۆخـی دەوڵەتانـی کۆلۆنـیو سیاسـەتی کۆلۆنیالیـزم، لەسـەر تایبەتمەنـدی دۆخـی کـورد دەڵێـت: «کاتێـک کـورد لەمـاڵو مـەزرای خـۆی دەردەکـرێو گوندەکانیـان دەکرێـن بەشـوێنی نیشـتەجێبوونی تـورکو عـەرەبو فـارسو زەوت دەکـرێ، کاتێـک دەزگا کشـتوکاڵییەکانی سـەر بەدەوڵـەت زەوییـە بەپیتەکانـی کـورد بەکاردەهێنـن یـا پێگـەی سـەربازی لەسـەر دروسـتدەکەن، ئـەوا ئـەم کارەیـە پەیوەنـدی هەیـە بـە پەیڕەوکردنـی سیاسـەتێکی تایبەتـەوەو دژی نەتـەوەی کـورد».

بـە وردبوونـەوە لەمێـژووی ٢٥٠٠سـاڵەی نەهامەتـی کـوردو ئـەوەی لەلایـەن دوژمنانـی کـوردەوە، بەتایبەتـی حکوومەتـە یەکلـەدوای یەکەکانـی ئێـران بەسـەرمان هاتـووە، پرسـیاری ئـەوەی کام داگیرکـەری دیکـە لەدونیـا ئـەو هەمـوو ستەمەی بەسـەر داگیرکراوەکـەی هێنـاوە؟ لامـان دروسـت دەبێـت. داگیرکـەر پـەرە بەکەلتـووری قبووڵـی کوێلایەتـی یـا بەکـەم ڕازیبوونـی مافەکانـی کـورد دەدات تـا بتوانـێ داگیرکـراو لەهێـزی بەرگـری لاواز بـکات.

تەنانـەت لـەم سـەردەمەدا یەکێـک لـە تاکتیکەکانـی داگیرکارانـەی ڕێژیمـی کۆمـاری ئیسـلامی بـەدژی کـورد، ئەوەیـە، بانگەشـە بـکات کـە کـورد ناتوانـێ بەئـاکام و ڕزگاری کۆتایـی بـگات تاکـوو هەسـتی باوەڕبەخۆبـوون لەنێـو کـورددا لـەرزۆک و لەرزۆکـتر بـکات. سـەرەڕای ئـەوەش، نەیتوانیـوە ئـەو هەسـتە لەنێـو هـزرو بیـری کـورددا بمرێنێـتو

کـورد لەهـەر دەرفەتێـک کـە بـۆی ڕەخسـابێت بـۆ سـەلماندنی بوونـی خـۆی کەڵکـی وەرگرتـووە. «لـە چارەکـی یەکەمـی سـەدەی بیسـتەمەوە تاکـوو ئێسـتا گەورەتریـن ڕووداوی تراژیـدی مێـژووی ڕۆژهەڵاتـی نزیـکو دونیـا، بریتییـە لـە؛ نەهامەتـی نەتەوەیـەک کـە ڕازی نیـە بـەو چارەنووسـەی سیسـتەمی سیاسـی کۆلۆنیالیزمـی دەوڵەتـی لەکوردسـتان پیـادەی دەکات. کـورد لەچارەکـی یەکەمـی سـەدەی بیسـتەمەوە، شـێلگیرانە دژی چارەنووسـێک خەبـات دەکات کـە دەوڵەتـە ئیمپڕیالییـە گـەورەکانو هاوکارەکانـی لـە هەرێمەکـە بەسـەریدا سـەپاندوویانە. لەڕاسـتیدا جگـە لـە وشـەی «تراژیدیـا»، وشـەیەکی دی شـک نابەیـن خەباتـی سەرکێشـانەی کـورد لـەدژی چەکـی کیمیـاوی و بایۆلۆجـی وەسـفبکات، بۆیـە هەردەبێـت خەباتـی درێژخایـەنو لێنەبڕاوانـەی کـورد ڕۆژێـک لـەڕۆژان ببێتـە مایـەی چارەسـەرکردنی کێشـەکە».

هەروەکـوو لـە تێـزی ڕووناکبیـرو نووسـەر «ئیسـماعیل بێشـکچی» لەبـارەی کـوردەوە هاتـووە؛ داگیرکـەران بەپەیـڕەوی سیاسـەتی «پەرتکـە و زاڵبـە»، توانیوویانـە بـەدژی ئازایەتـی و ئازادیخـوازی کـورد بوەسـتنەوەو مێـژووی ٢٥٠٠سـاڵەی نەهەماتـی بەسـەر کـورددا بـەردەوام بکـەن. بـەڵام ئـەوەی جیـگای سـەرنجە، دۆخـی کـورد لێـرەدا دۆخـی گەلێکـی داگیرکـراوە کـە دەبـێ خەباتـی هەمەلایەنـەی خـۆی دژی داگیـرکار بـەردەوام بـکات، تـا بـە ئـاکام دەگات. بـۆ ئـەوەش پێویسـتی بـەوە هەیـە هێڵـی خەباتـی خـۆی دژی داگیرکـەر دابڕێـژێ، نـەک لەسـەر بنەمـای دێموکڕاسـیخوازی یـا شـارومەندی یـا برایەتـی گـەلان کـە بەدرێژایـی سـاڵەکان بـەردەوام بـووە.

هەربۆیـەش کۆمـاری ئیسـلامی هەمـوو هەوڵـی خـۆی دەدات کـە

پرسی کورد لەئێران وەکوو پرسێکی فەرهەنگی نیشان بدات، هەرکاتیش باس لەپرسی کورد بکات، باس لە ئاوەدانی یان هەڵاواردن دەکرێ، بۆ پرسی فەرهەنگی دەگەڕێنێتەوەو خۆی لەپرسی سیاسی بوونی کورد دەبوێرێ.

٢. ئایا بە دێموکڕاسی، پرسی کورد چارەسەر دەبێ

ئێمە هەندێکجار خۆشمان پێمان وایە ئەگەر دێموکڕاسی بەرپابێت یان نەمانی حکوومەتی کۆماری ئیسلامیو هەبوونی حکوومەتێکی سکولار دەتوانێ پرسی کورد چارەسەر بکات، بەڵام قبووڵ نەکردنی مافی گەلی کورد تەنانەت لەلایەن بەناو دێموکڕاتەکانی نەتەوەی فارس کە لەوڵاتانی دێموکڕاتیک ژیان دەکەن، بەڵگەیە بۆ ئەوەی دێموکڕاسی ناتوانێ پرسی کورد چارەسەربکات. بەڵکوو دێموکڕاسی کاتێک بەرپا دەبێ کە پرسی مافی نەتەوەکان دابینبکرێت، بەبێ دابینکردنی ئەو مافەو ڕێزگرتنو پەسەندکردنی لەلایەن حکوومەتەکانی ناوەندی، دێموکڕاسیش بەدی نایێ؛ کەواتە ئێمە وەکو کورد دەبێت، پرسی خاک و ئازادیمان بەر لەهەمووشتێک دابنێین.

من وەک خۆم داهێنەری ئەو بابەتە نیم، بەڵام بەڕامانێک لەمێژووی ٢٥٠٠ساڵە، هەروەها بەرجەستەبوونی ئەو بیرە لەنێوان توێژی نوخبەی کوردیو بە شیکردنەوەیەک بۆ داهاتووی کوردو ئەو گۆڕانکارییانە کە لەبارودۆخی نێوخۆییو نێونەتەوەییو هەروەها هۆشیاری کورد ڕوویداوە، بەو ئاکامە دەگەین کە دەبێ گوتاری خەبات ببێ بەتێزی گەلو خاکی داگیرکراو، بۆ

گەیشتن بەئازادی، بەتایبەتی بۆ هێزێکی نەتەوەخوازی. بەدرێژایی مێژوو و لانیکەم خەباتی نزیک بە سێ‌چارەکە سەدە، هەوڵمان داوە بیسەلمێنین کە جیاخواز نین، بەڵام هەر وەک ئەوەی جیاخوازبین دەچەوسێندرێینەوە. ئیتر بەسە، کاتی ئەوە هاتووە، ئەوان بەدابینکردنی هەموو ئازادی و مافەکانی کورد بیسەلمێنن کە جیاخواز نین‌و نایانهەوێ کورد جیاببێتەوە؛ نەک کورد کە بە شەهیدکرانی دەیان ڕێبەری لەسەر مێزی گفتوگۆ، سەلماندوویەتی ئاشتیخوازەو دەیهەوێ لەچوارچێوەی ئێراندا بمێنێتەوە.

هەموو تایبەتمەندیەکانی داگیرکەران، لە ڕێژیمەکانی ڕابردووو ئێستای وڵاتی ئێراندا هەبووە هەر بۆیەش کوردستانیان وەک وڵاتێکی داگیرکراو کە دەیهەوێ ئازاد ببێت بەڕێوەی دەبەن. بەڕێوەبردنی کوردستان لەلایەن دەسەڵاتی داگیرکەرەوە بەو مەبەستانە دێت؛ تاڵان‌کردنی سامانی کوردستان، بەکارهێنانی هێزی لەشکری بۆ سەرکوت‌و ژینۆسایدکردنی خەڵکی کوردستان، لەناوبردنی سروشتی جوانی کوردستان‌و تەنانەت شەهیدکرانی ئەو ژینگەپارێزانەی کە هەوڵی کوژاندنەوەی ئاگری دارستانەکان دەدەن. کام‌ڕۆژ هەیە کە حکوومەتی ناوەندی بەنیسبەت کورد جینایەتێک نەخولقێنێ، هەر ئەندامێکی سەربە حیزبە کوردییەکان بکەوێتە دەست ڕێژیم بە موحاربە(شەڕ لەگەڵ خوا)و هەوڵی ئەمنییەتی دژی وڵات، حکوم دەدرێت، واتە کورد بوون؛ چونکە داوای مافی نەتەوەیی‌و ئازادی یا هەرداخوازییەکی دیکە بەدوورو نزیک بەلای ئەوانەوە بەشەڕ دژی خودا هەژماردەکرێت. لەبەرانبەر ئەو تێڕوانینە، نەرمی‌نواندن نەک جیاوازی لە بیروبۆچوونی داگیرکەر دروست‌ناکات، بەڵکوو

ڕێگەی سەرکوتو بەلاڕێبردن زیاتر خۆشدەکات. هەربۆیەش، کورد دەبێ وەک نەتەوەو وڵاتێکی ژێردەست، ڕزگاری کوردستانو ئازادی کورد بکات بەئامانج و هەموو جۆرە چارەسەرێکیش ببەستێتەوە بە ئازادکردنی نیشتمان.

ناکرێت پرسی ئێمە پرسی نەتەوەییو خاک بێت، بەڵام وەک هاوڵاتییەکی ئێرانیو دانیشتووی تاران داوای مافی شارۆمەندی بکەین. ئەگەر ئەمە لە دەیەکانی ڕابردوودا مومکین نەبوو واتە کورد ناچار بوو بۆ دەرباز بوون لە قوناغێک بۆ قوناغێکی دیکە باس لە لانی کەمی مافەکانی بکات، ئەمڕۆ بەو گۆڕانکارییانەی کە ڕوویانداوە زۆر ئەستەم نیە، دەتوانێ ببێ بە هێزو توانابییەکی گەورەی جەماوەری بۆ جۆشدانی خەباتێکی شێلگیر.

لێرەدا پرسیارێک دێتەپێش، ئەرێ گەلۆ ئەگەر ئێمەی کورد یان هێزی شۆڕش ئەو داوایە بهێنینە بەرباس چ گۆڕانکارییەک ڕوو دەدات؟

بەنیسبەت ڕێژیم، گۆڕانکارییەک ڕوونادات، چونکە ئێستا کە ئێمە داخوازیمان کەمتر لەوەیە، لەهیچ کردەوەیەکی دژەمرۆیی بۆ لەنێوبردنی ئێمە دەستیان نەپارستووە، کەوابوو لەوە زیاتر چ دژایەتییەکی دیکە دەکەن؛ بەڵام بەنیسبەت کورد ئەو هەستە دروستدەکات کە لەبەرانبەر داگیرکەردا وەستاوەو دەبێ هەوڵی ئازادکردنی وڵات بدات. لەلایەکی دیکەوە، ئێمە کە باسی فیدڕاڵی دەکەین جارجار هەندێک لە بەرپرسانی حکوومەتی ناوەندی، تازە باس لەئەگەری جێبەجێکردنی ماددەکانی پانزدەو نۆزدە دەکەن کە لەقانونی بنەڕەتی ئێراندا پەسەندکراونو تێدا هاتووە

لەتەنیشت زمانی فەرمی وڵات، کەمایەتییەکانی دیکەش دەتوانن بەزمانی زگماکی خۆیان بخوێنن؛ ئەوەش تەنیا لەکاتی بانگەشەی هەڵبژاردنەکان بە کورد دەفرۆشرێتەوە. تەنانەت ئەو هێزانەی کە لەدەرەوە بۆ نەمانی کۆماری ئیسلامی کاردەکەن، وەڵامیان بۆ پرسی کورد لەوە زیاتر نەڕۆیشتووەو هەندێکجاریش ئەو بڕگەیەش بۆ کورد بە ڕەوا نازانن. کەواتە هەرکات کوردو هێزی کورد توانی بەهێز بێتو داوای بەدەستهێنانی ئازادیو ڕزگاری کوردستان بکات، ئەوکات ئەوانیش ئامادەن لەسەر بابەتی گەورەتر لەئەسڵی پانزدەی یاسای بنەڕەتی، بۆ نموونە خۆبەڕێوەبەری باس لەسەر کوردستان بکەن.

پرسیار لێرەدایە، ئایا ئێمە هێزی داواکردنی ئەو داوایەمان هەیە؟ بێگومان داواکردن تەنیا بەشێکی ئەو بابەتەیە، لەلایەکەی دیکەوە دەبێ هەوڵی خۆبەهێزکردن بەکەڵکوەرگرتن لەو گۆڕانکارییانە بدەین کە لەبەشەکانی پێشووتر باسمان کردو بیکەینە بەرنامەی کاری خۆمان. پێموایە بە پێشکەوتنی دۆزی کوردو کەڵکوەرگرتن لەدەرفەتەکانی دونیای سەردەم، شۆڕشی کورد دەتوانێ ئەو هێزە دروست بکات. ڕاسان لە ڕۆژهەڵاتو گۆڕانکاریی لەساختاری حیزبی دێموکڕات، دەتوانن هەنگاوی باش بنو بەهێنانەدی بەرنامەیەکی لەوشێوە لەگەڵ هەموو هێزە سیاسییەکانی دیکە، گۆڕەپانی خەبات دەتوانێ ستراتژی گەیشتن بەو ئامانجە خێرا بکاتو ببێتە فاکتەرێکی جێگرتووو بەهێز بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانمان.

بەشی حەوتەم

سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک دوای چەند دەیە!

١.شـەهید بوونـی دوکتـور قاسـملوو خەسـارەتێکی گـەورەی لـە بزووتنـەوەی کـورد دا

بەرلـە باسـکردن لەسـەر سۆسـیالیزمی دێموکراتیـک، سـەری ڕێـز بـۆ خەبـاتو زانایـی شـەهیدی نەمـر دکتـۆر عەبدولڕەحـمان قاسـملوو دادەنوێنـم. هەبوونـی کەسـایەتییەکی لێهاتـووو ڕێبەرێکـی سیاسـی وا بەشانسـێکی گـەورە بـۆ بزووتنـەوەی ڕزگاریخـوازی گەلـی کـورد دەزانـم، چونکـە شـوێندانەری ڕێبـەری نەمـر لـە بەرەوپێشبردنـی بزاڤەکەمـان لەچەنـد ڕەهەنـدو ئاسـتی جیـاوازدا زۆر تایبـەتو جێـگای سـەرنجە. ئـەو شـوێندانەرییە تەنانـەت ئەمـڕۆ دوای سـێ دەیـە لـە شـەهیدبوونی بـەدی دەکرێـت. دکتـۆر قاسـملوو ئەگـەر دەرفەتـی کار لـە کوردسـتانێکی ئـازادی هەبـا، دەیتوانـی بەهـۆی لێهاتـوویو زانایـی ئـەو وڵاتـە لـەڕووی ئابـووریو سیاسـیو دامەزراوەیـی زۆر بەرەوپێـش ببـات، هەربۆیـەش تیـرۆری کەسایەتییەکی وەک دکتـۆر قاسـملوو نـەک بـۆ کـورد و بزووتنەوەکـەی، بەڵکـوو بـۆ بزووتنـەوەی ئازادیخـوازی سەرانسـەری ئێـرانو کوردسـتان خەسـارێکی گـەورە بـوو، چونکـە دکتـۆر قاسـملوو کەسـایەتییەکی نێونەتەوەیـی، ئێرانـیو کوردسـتانی بـوو.

بایەخـدان بەنرخێکـی گەردوونـی وەک دادپـەروەریو گرنگـی پێویسـتی ئـەو نرخـە بـۆ بەختـەوەری مـرۆڤ، هەروەهـا هەبوونـی هەژموونـی بیـری چـەپ لەسـەردەمی لاوێتـیو خـۆ پیگەیاندنـی بـۆ بـە دەسـتهێنانی زانسـتو زانیـاری لەفەلسـەفەی بیـری سۆسیالیسـتی، وای کردبـوو کـە هەندێـک خەڵـک دکتـۆر قاسـملوو بەچـەپ بزانـن یـا بیـری چەپـی دکتـۆر قاسـملوو زیاتـر بەرجەسـتە بکەنـەوە، بـەڵام ئـەوەی

مـن لەبیـرو هـزری دکتـۆر قاسـملوودا دەبینم زیاتـر نەتەوەیـیو دێموکڕاتیکبوونـی دکتـۆر قاسـملوویە، نـەک بیـری چـەپ. بـەڵام سـەرنجدان بـە ڕێئالیتـەی مەوجـوود لەهـەر کاتێـک وایکـردوە کـە دکتـۆر قاسـملوو لـە بیرۆکـەو ئایدیـای جیـاواز کەڵکوەربگرێـت؛ بـۆ نموونـە دەتوانیـن ئامـاژە بـە فاکـتو هەوڵەکانـی دکتـۆر قاسـملوو بـۆ سـەلماندنی نەبوونـی دژایەتـی سۆسـیالیزم لەگـەڵ مافـی دیاریکردنـی چارەنووسـی نەتـەوەکان بدەیـن. لـە «کوردسـتانو کـورد»دا لـەو بـارەوە دەڵێـت: «چارەسـەرکردنی مەسـەلەی کـورد بەسـتراوەتەوە بەپێشـکەوتنی دێموکڕاتـیو سۆسـیالیزم لـە رۆژهەڵاتـی نێوەڕاسـتدا».

هەربۆیـەش دکتـۆر قاسـملوو بـۆ خزمەتکـردن بـە کـوردو کوردایەتـی دینامیزمەکانـی سـەردەمی وەک مێتۆدێـک لەسیاسـەتدا بەکارهێنـاوە. ئـەو بابەتـە وای کردبـوو شـوێندانەری دکتـۆر قاسـملوو لەسـەر خەباتـی نەتەوایەتـی بێوێنـە بێـت. یەکێـک لـەو بابەتانـەی کـە بەنـاوی دکتـۆر قاسـملووە گرێـدارەوە، سۆسـیالیزمی دێموکراتیکـە کـە بەهەنگاوێکـی پێشـکەتووی هـزری حیزبـی دێموکـڕات لەسـەردەمی خۆیـدا هەژماردەکرێـت. لـەدوای دکتـۆر قاسـملوو و نەمانـی تەوژمـی چـەپو شـینەکردنەوەیەکی پێویسـتی بـواری هـزری سۆسـیالیزمی دێموکراتیـک، زیاتـر لەچوارچێـوەی پاراگرافێـک قەتیسمـاوە، تەنانـەت هەندێـک کـەس کـە ویسـتیان شرۆڤـەی بکـەنو بیگـۆڕن بەبیرێکـی سـەردەمیتر یـان لایببـەن، وێـڕای شرۆڤەکەیـان کـە زۆر بەنرخـە، پێموایـە بەهـۆی ترسـی کاردانـەوەی ڕای گشـتی، نـەکا ئـەو بیرکردنەوەیـە بەدژایەتـی بیـری دکتـۆر قاسـملوو هەژماربکرێـت، بەڕوونـیو ئاشـکرا بـەو شـێویەی کـە دەبـێ لەسـەردەمی ئێسـتادا

وەکـوو پێویسـتی هەڵسـەنگاندن بـۆ بەرنامەیەکـی وا بکرێـت، کاری بـۆ نەکـراوە.

بۆیــە لــەو بەشــەدا بــاس لــە سۆســیالیزمی دێموکراتیــک وەک پێویســتییەکی مێژوویــی بــۆ بارودۆخــی سیاســی ســەردەمی خــۆیو کاریگــەری و هــۆکارە ئەرێنییەکانــی پەســەندکردنی سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک دەکەیــن کــە بەجــێ بــوون.

٢. سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک لەبەرچــی هاتــە نێــو پڕۆگرامــی حیزبــەوە؟

هــۆی ســەرەکی بنەمــای شــیکردنەوەی سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک، وەک پێویســتییەکی مێژوویــی کەشــی سیاســی ئــەوکات لەجێــی خۆیــدا بــوو، هەروەهــا وەڵامــی ئــەو پرســیارە دەداتــەوە کــە بۆچــی سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک لــەو کاتــەدا بەپێویســت زانــراوە؟ چونکــە بــەو شــێوەیە باشــتردەتوانین بیربکەینــەوە کــە بەنەمانــی کەشــی سیاســی ئــەوکات، ئایــا لەســەردەمی ئێســتاشدا بوونــی سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک چەنــدە پێویســتە؟ بــە ئاوڕدانــەوە لەبارودۆخــی کەشــی سیاســی ســەردەمی هاتنــە بەرباســی سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک دەبینیــن؛

یەکــەم؛ هەژموونــی بیــری چــەپ لەدەیەکانــی پەنجــاو شەســتی هەتــاویدا وەک فاکتێــک بــۆ هەمــووان ئاشــکراو ڕوونــە، بەتایبەتــی توێــژی ڕوشــنبیرو خوێنــدەواری ئــەو ســەردەمە بەهــۆی پڕۆپاگەنــدەی زۆری چەپــەکان لەنێــو کۆمەڵــگادا، بەشــێکی گرنگــی هێزیــی مرۆیــی کۆمەڵــگاو شۆڕشــی بەخــۆوە ســەرقاڵ کردبــوو، هەروەهــا هەبوونــی ڕێکخراوگەلــی چــەپ لــە کوردســتانو جوداکردنــەوەی ڕێکخــراوەی

خۆیـان لەحیزبـی تـوودە، لەلایەکـی تریشـەوە کاریگـەری تودەییـەکان لەنێــو کۆمەڵــگاو تەنانــەت لەنێــو حیزبــی دێموکراتیشــدا لایەنگــرو شــوێنکەوتووی خــۆی هەبــوو.

دکتـۆر قاسـملوو لەشـیکردنەوەی کورتەبـاس‌دا ڕاشـکاوانە لەهەوڵـی ئـەوان بـۆ دژایەتییەکـی جیدیـی سۆسـیالیزمی دێموکڕاتیـک‌و ئاکامـی ئـەو دژایەتییــە دەگات. دکتـۆر قاسـملوو وێـڕای ئامـاژەدان بەجیاکردنـەوەی تەشــکیلاتی حیــزب لــە حیزبــی تــوودەو خســتنە ســەرپێی حیزبــی دێموکـڕات وەک حیزبێکـی سـەربەخۆ؛ نایشـارێتەوەو دەنووسـێ هەتـا بەرلــە کورتەبــاس؛ «پاشــماوەی شــێوە فیکرکردنەوەیەکــی تودەئیســتی لەحیزبــی ئێمــەدا هــەر هەیــە».

دووەم؛ هەبوونــی ئــەو فەزایــە لەلایــەک‌و پڕۆپاگەنــدەی جیــددی ئــەو لایەنانــە لەنێــو کۆمەڵــگا بــەدژی حیزبــی دێموکــرات لەلایــەک کــە حیزبێکــی پێشــڕەو نیــە یــان ناسیۆنالیســت و دواکەوتووە_چەمکــی «حیزبــی پێشــڕەو» لــە شــۆڕش و ئایدیــای چــەپ دا بــۆ بەرەنــگاری دژبــە دیکتاتــۆری کــە دەبــێ خــاوەن ئایدیــای ڕوون بــۆ داهاتــوو بێــت، گرنگــە_. بۆیــە حیزبــی دێموکــڕات پێدانــی وەڵامێکــی زانســتی لەمــەڕ ئــەو ڕەخنانــە بەپێویســت زانــی. ئــەم ڕوانینــە بەشــێک بــوو لەکەشــی سیاســی ڕۆژهــەڵات‌و حیزبــی دێموکــڕات لــەو کاتــەدا. هەربۆیــەش لەســەرەتای دەســتپێکی کورتەبــاس بــەو شــێوەیە وەڵامــی ئــەو پرســیارە دەدرێتــەوە، بۆچــی حیزبــی دێموکــڕات بــاس لــە سۆســیالیزم دەکات؟: «ح.د.ک.ئ. هەرچەنــد حیزبێکــی دێموکڕاتــی میللی‌یــە، بــەڵام لەهەمــان کاتــدا حیزبێکــی پێشــڕەوە. حیزبــی پێشــڕەو بــەو مانایــە کــە دەیهــەوێ هــاوڕێ لەگــەڵ چارەســەرکردنی مەســەلەی نەتەوەیــی‌و وەرگرتنــی مافــی

نەتەوەیــی گەلەکەمــان، مەســەلەی کۆمەڵایەتیــش چارەســەر بــکا».

ســێیەم؛ نەمــر دکتــور قاســملوو هەمیشــە ڕوانینــی چەندڕەهەنــدی بــۆ بابەتــەکان هەبــوو، ئــەوەش ئەرکــی هــەر سیاســییەکی شۆڕشــگێرو حیزبێکــی سیاســییە کــە خــۆی بەرانبــەر بــە پرســەکانی نەتەوەکــەی بەرپرســیار بزانێــت. دکتــۆر قاســملوو پێوابــوو حیزبێکــی وەک حیزبــی دێموکــرات دەبــێ خــاوەن بەرنامەیەکــی دیاریکــراو بــۆ پرس‌گەلــی جیــاواز بــێ، ئــەو جــۆرە بیرکردنەوەیــەش وای‌دەخواســت کــە دکتــۆر قاســملوو بــۆ پرس‌گەلــی جیــاواز لــە کۆمەڵــگادا خــاوەن تێــزی خــۆی بێــت. بــە بۆچوونــی دکتــۆر قاســملوو بەهەمــان شــێوە کــە خەبــات بــۆ مافــی نەتەوەیــیو لابردنــی ســتەمی نەتەوەیــی دەکرێــت، نابــێ بابەت‌گەلــی دیکــە پەراوێــز بخرێــن؛ هەربۆیــەش هەوڵــدان بــۆ چارەســەری پرس‌گەلــی کەلتــووریو ئابــووریو کۆمەڵایەتــی یــان پرســی مافــی ژنــانو یەکســانی، بەبەشــێک لــە ئەرکــی خــۆیو حیزبــی دێموکــرات دەزانــی.

هەربۆیــە لەســەردەمێک‌دا کــە بیــری چــەپ وەک دوگمایــەک لەهەندێــک کتێــب یاخــود لەڕێبــازی هەندێــک حیزبــی دەرەکــی‌دا خــۆی بەرجەســتەدەکردو بێئــەوەی لەگــەڵ دۆخــی کۆمەڵــگا بگونجــێ، وەردەگیــراو هێــزی مرۆیــی لەکوردســتان بەتایبەتــی توێــژی لاوانــی بــەلاڕێدا دەبــرد؛ دەبــا حیزبــی دێموکــرات بەرنامەیەکــی ڕوونــی بــۆ ئــەو بابەتــە هەبــا تــا بەشــێوەیەکی لۆژیکــی بتوانــێ پێشــی ئــەو بەلاڕێدابردنــە بگــرێ.

دکتــۆر قاســملوو لەســەر هەژموونــی بیــری چــەپ کــە بەچــەوت لەنێــو کۆمەڵــگادا بڵاوبــووە، لەشــیکردنەوەی کورتەبــاس‌دا دەڵێــت:

«ساڵەهای ساڵە ئەدەبیاتی سۆسیالیستی لە ئێراندا- ئەگەر بە موبالغە نەبێ - سەدی نەوەد هی بەڕێوەبەرانی حیزبی توودەیە کە پڕە لە بیروباوەڕی ناڕاست و چەوت. دەرهێنانی ئەو ئەدەبیاتە چەوتە لەمێشکی لاوان کە هەندێک لەئەندامانی حیزبی خۆشمانی لەگەڵن و ئەوانیش بیروباوەڕی سۆسیالیستییان هەر لەڕێگای ئەدەبیاتی توودەییەوە وەرگرتووە، کارێکی زۆری دەوێ».

سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک بەگشتی لە کەشێکی وەهادا هاتە بەرباسو بوو بەجێی موناقشە، دواجار لە کۆنگرەی شەشی حیزبدا پەسەند دەکرێت. ئەگەر ئێمە بمانهەوێ لە ئێستادا باس لە سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک بکەین، دەبێت کەشی ئەمڕۆ هەڵبسەنگێنین، گونجاندنی بەرنامەیەکی وەها لە پڕۆگرامێکی حیزبی سیاسیدا بە پێداویستییەکانییەوە دەبێ هەموو کەلێنو کەلەبەرەکانی سەردەمی ئەمڕۆ و داهاتوو لەبەرچاو بگیرێ و لەڕوانگەی ئەمڕۆییەوە هەڵبسەنگێندرێ، نەک چەند دەیە بەر لەئێستا؛ بەڵام ناکرێ کاریگەرییە ئەرێنییەکانی داهێنانو پەسەندکردنی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک لەو سەردەمەدا بەهەند وەرنەگرین.

٣. تایبەتمەندییەکانی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک

بەپێویست دەزانین بەشێک لەخاڵە ئەرێنییەکانی داهێنانو پەسەندکردنی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک لێرەدا بخەینە بەردیدی خوێنەران.

١. داهێنانی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک بەقوناغێکی پێشکەوتنی

خەباتی کورد هەژماردەکرێ، چونکە بەرنامەیەکی داڕێژراو لەسەر بنەمای هەلومەرج و تایبەتمەندییە جیاوازەکانی کۆمەڵگای کوردی بەدەستی کورد بوو. ئەوەی لێرەدا شایەنی باسە، ئامانجی کورد بەگوێرەی بیرو ئەندێشەی مارکسو ئەنگلسی ئوروپایی یان تێڕوانینی چەگوارایانەی ئەمریکای‌لاتین یان جێبەجێ‌کردنی بێ‌ئەملاوئەولای هێڵە هزرییەکانی مائویستی چین بەدی نایێ، بەڵکوو هەر بەرنامەیەک بەگوێرەی هەلومەرجو پێداویستیو تایبەتمەندی کۆمەڵگای خۆی دادەڕێژێ و ناکرێ سەدلەسەد بۆ کۆمەڵگایەکی دیکە بە دروست بزانرێ، ئەوەش لەکاتێك دایە بەشێک لەو هزرانە تەنانەت لە کۆمەڵگاکانی خۆشیان تووشی گرفتی سەرەکی بوونو لەئاکامی جێبەجێکردنیان نەک بەختەوەریان بۆ وڵاتەکەیان بەدی‌نەهێناوە، بەڵکوو تووشی گرفتیش بوون.

هەربۆیە بەرنامەی سیاسی حیزبێک دەبێ ئەوەندە پێشکەوتووو لۆژیکی بێت کە بەگوێرەی تایبەتمەندییەکانی سەردەمیانەی کۆمەڵگای خۆی دیاری بکرێو دابرێژێ، دکتۆر قاسملوو بەهێنانە بەرباسی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک ئەو بابەتەی لەنێو کورددا بەشێوەیەکی زانستی جێگیرکرد کە دەبێ کورد لەسەر بنەمای کوردو کوردستان بەرنامە دابنێ، نەک واردی بکات. لەو بارەیەوە لەشیکردنەوەی کورتەباسدا دەڵێت: «فەرقی ئێمە لەگەڵ زۆربەی ئەو دەستەو تاقمانە ئەوەیە کە ئەوان هەوڵدەدەن واقعییەتی وڵاتەکەمان لەگەڵ تیۆرییەکەیان ڕێکبخەنو ئێمە بەپێچەوانە دەمانهەوێ بەکەڵک‌وەرگرتن لەتیۆریو ئەزموونی شۆڕشگێڕانەی وڵاتەکانی دیکەو دەرسەکانی جووڵانەوەی مێژووی گەلی کورد،

بەجۆرێـک رێکوپێکـی بکەیـن کـە وەڵامـدەری واقعییەتـی هەڵقـوڵاو لـە وڵاتەکەمـانو گەلەکەمـانـدا بـێ».

ئـەو داهێنانـە لەسـەردەمێکدا کـە توێـژی ڕۆشـنبیر هەمـوو هەوڵـی ئـەوە بـوو، وەڵامـی هـەر پرسـیارێک لەکتێبەکانـی مارکسـدا بدۆزنـەوە، ئـەوەش بەپێشـکەوتنێکی جیـددی خۆیـان هەژماربکـەن، پێشـکەوتنێکی بەرچـاو بـوو.

٢. پێشـگیری لـە بەلاڕێداچوونـی هێـزی مرۆیـی ئـەوکات بەهـۆی خرابتێگەیشـتن لـە سۆسـیالیزمو هەژموونـی چەپـی تونـدڕەو، بەوەڵامدانەوەیەکـی زانسـتی بـۆ سۆسـیالیزمو دۆخـی کوردسـتان لـەو سـەردەمەدا. دکتـۆر قاسـملوو بـە سۆسـیالیزمی دێموکڕاتیـک، وێـڕای دەستنیشـانکردنی گرفتەکانـی سۆسـیالیزمی مەوجـوود لەوڵاتانـی جیـاواز، لایەنـە نەرێنییەکانـی ئـەو ئایدیایـەی خسـتەڕوو کـە بـۆ هەنـدێ لەپەیڕەوانـی ئـەو ئایدیایـە بەتابـۆ هەژماردەکـرا. ئـەو تابـۆ هەژمارکردنـە وەک پەرەدەیـەک پێشـی بەدیتنـی ڕووی ڕاسـتەقینەی ئـەو ئایدیایـە لەلایـەن بەشـێک لەلاوانـی کوردسـتانەوە گرتبـوو؛ بـەڵام دکتـۆر قاسـملوو بەشـیکردنەوەی زانسـتی بـۆ سۆسـیالیزم و تێروانینـی جیـاواز لەمـەڕ ئـەو ئایدیایـە، نیشـانیدا سۆسـیالیزم لەوڵاتـە جیـاوازەکان هەرگیـز ئاکامـی دڵخـوازی بەدەسـت نەهێنـاوەو توانـی بەلێکدانەوەییەکـی زانسـتی سۆسیالیزمناسـیو تێڕوانینـی زانسـتی بـۆ ئایدیاکانـی، وێـڕای خسـتنە بەرباسـی کەموکوڕییەکانـی، تێزێکـی دیکـە بـۆ کۆمەڵـگای کوردسـتان بخاتـەڕوو. بۆیـە دەڵێـم زانسـتی، چونکـە لەهەمـانکاتدا کـە بـاس لەگرفتەکانـی ئـەو ئایدیایـە دەکات، بـاس لەلایەنـە ئەرێنییەکانیـش دەکات، بەتایبەتـی ئـەو لایەنانـەی کـە

لەگەڵ دۆخی کوردستان دەگونجێ؛ ئەوەش پێی دەوترێ تێڕوانینی ئۆبژێکتیوانە کە بنەمای تێڕوانینی زانستییانە بۆ بابەتگەلی جیاواز هەژماردەکرێ.

بەو شێوەیە، دکتۆر قاسملوو توانی بەشێکی بەرچاوی هێزی کۆمەڵگا لەژێر ناوی حیزبی دێموکڕات، بۆ ڕزگاری نەتەوەی کوردو بەرەوپێشبردنی کۆمەڵگای کورد بەکاربهێنێ. لەئەگەری نەبوونی تێڕوانینێکی لەو شێوە، کەلێنێکی گەورە لە بەرەوپێشچوونی شۆڕشو خزمەتکردنی کۆمەڵگا دروست دەبێتو دەبێتە هۆی بەفیڕۆچوونی هێزو وزەی کۆمەڵگا بۆ خزمەت بە مەکتەبو ئایدیای جیاواز، چونکە کورد لەو بوارەدا ئەزموونێکی باشی نیە. کەم نەتەوە بە ئەندازەی کوردی چەپی سادقی بە سۆسیالیزم و ناوەندە سۆسیالیستیەکان هەیە، بەڵام هیچکات پرسی کوردو چەوساندنەوەی کورد بۆ چەپو وڵاتە سۆسیالیستییەکان گرنگ نەبووە، بگرە لەشوێنی خۆشی خیانەتیان لەکورد کردووە؛ هەروەک کورد خۆی ئیسلامە، بەڵام زۆرجار دوژمنانی کورد لەژێر ناوی ئیسلام فتوای جیهادیان بەسەر کورد داوە یان ئەنفال کراوە.

٣. پێشگرتن بە دوورکەوتنەوەی حیزبی دێموکڕات لەبنەما نەتەوەییەکانو ئەو دێموکراسییەی کە کۆمەڵگای کوردستان و حیزب پێویستی پێی هەیە. ئەوە ڕاستە کە سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک، زیاتر سۆسیالیزمەکەی زەقدەکرێتەوەو زۆرجاریش بەبنەمای چەپبوونی حیزب دادەنرێ، بەڵام خزمەتی سەرەکی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک بە دێموکراسیو نەتەوەیی‌بوونی حیزبی دێموکراتە. سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک بەدانانی سنووربەندی ڕوونوئاشکرا

لەگــەڵ حیزبــە چەپــەکان، بەتایبەتــی بیــری‌و ئایدیــای توودەییــەکان، توانــی تایبەتمەنــدی خزمــەت بــە چەمکــی نەتەوەیــی لــە حیــزبدا وەک ئەســڵێک بپــارزێ‌و خەباتــی بــۆ بــکات. ناکــرێ پرســی نەتەوەیــی لەبەرنامــەی هیزێکــی سیاســی کــە بــۆ کــورد خەبــات دەکات، ڕەنــگ نەداتــەوە؛ چونکــە ئــەوکات لــە ســەرەکیترین پرســی گــەل دووردەکەویتــەوە، ئەگەریــش دوورکەوتــەوە ناتوانــێ خزمــەت بــە گــەل بــکات لەکاتێــکدا گەورەتریــن گرفتــی ئــەو نەتەوەیــە پشــتگوێ دەخــات. کەواتــە بەدانانــی ئــەو ســنووربەندییە، توانــرا حیزبــی دێموکــڕات کــە وەک حیزبێکــی پێشــڕەو خــاوەن بەرنامــە بــۆ پرسگەلــی جیــاوزە، پرســی نەتەوەییــش وەک ســەرەکیترین بنەمــای خەبــات ببینــێ و بــۆ لابردنــی ســتەمی نەتەوایەتــی خەبــات بــکات. تەنانــەت پێناســەکردنی دروشــمی ڕۆژو تاکتیــک‌و ســتراتژی، هەروەهــا دیاریکردنــی سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک وەک ئامانجــی دواڕۆژ، _نــەک لەبــەر ئــەوەی پەســەند کــراوە_ لەپێنــاو ئــەوە بــوو کــە دەبــێ بەشــی ســەرەکی خەبــات بــۆ پرســی نەتەوەیــی، واتــە دابینکردنــی ئــازادی لەئێســتادا تەرخــان بکرێــت.

لەلایەکــی دیکــەوە، پاشــگری دێموکڕاتیــک، مانایەکــی تایبەتــی هەبــوو. دکتــۆر قاســملوو گرفتــی سۆســیالیزمی کــە لــە وڵاتگەلــی جیــاواز نەیتوانــی ســەرکەوتن بەدەســت بێنــێ، لــەوەدا دەبینــی کــە دێموکڕاســی لــەو وڵاتانــە وەلانــراوەو بنەمــای ســەرکەوتنی سۆسیالیزمیشــی بەهەبوونــی دێموکڕاســی دەزانــی؛ ئەمــەش نیشــانەی گرینگیــدان بــە دێموکڕاسییە لــە سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــکدا. هەروەهــا ئاماژەکــردن بــەوەی کــە ئێمــە وەک حیزبــی دێموکــڕات لــە ئێســتاو داهاتــووی کوردســتان‌و تەنــات ئێرانیــش، دێموکڕاســی وەک بنەمایــەک

دەبینین‌و کار بۆ بەدیهاتنی دەکەین، ئەمەش نیشانەیەکی دیکەی ئەو گرنگی پێدانەیە. لە شوێنێکی دیکەدا دەڵێت: «سۆسیالیزمی بێ دێموکڕاسی، وەک کاریکاتێرێکە»، واتە ڕاستە باس لە بنەماکانی سۆسیالیزم دەکرێ، بەڵام بەدیهاتنی ئەو سۆسیالیزمە لەگەرەوی بەدیهاتنی دێموکڕاسی لەئاستی جیاوازدا دەزانێ، ئەوەی کە دەبینرێ، دکتۆر قاسملوو بەئایدیایەکی دژ، خزمەت بە دووبابەتی سەرەکی‌و پێویست دەکات، ڕاستە نامۆیە، بەڵام لەهەمانکاتدا ئەوە هونەری دکتۆر قاسملوو وەک هزرمەندێکی سیاسی‌و ڕیبەرێکی بەرپرسیار بەرانبەر گەل‌و نیشتمانەکەیەتی کە جێگای ڕێزو شانازی نەتەوەی کوردە.

٤. گرنگی‌پێدان بەئەسڵی سەربەخۆیی لەسیاسەت‌و بڕیاردان وەک پرەنسیپێک لە حیزبی دێموکراتدا جێگیرکراوە، چونکە لە کورتەباسدا پەیوەندی‌گرتن لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت و ناوەندگەلی سۆسیالیستی بەشێوەیەک شی‌کراوەتەوە کە حیزبی دێموکڕاتی کوردستانی ئێران نە دژایەتی دەکات‌و نە پەیڕەوی لەهیچ لایەنێک دەکات، بەڵکوو پەرەپێدانی دۆستایەتی بەپاراستنی ئەسڵی سەربەخۆیی وەک سیاسەتی پەیوەندی‌گرتن ئاماژە پێ‌دەکات. جەختکردنی لەسەر چۆنیەتی پەیوەندی لەگەڵ هێزە سۆسیالیستەکان، بەتایبەتی یەکێتی سۆڤیەت لەژێر بنەمای پاراستنی سەربەخۆیی، یەکێکی دیکە لە کاریگەرییە ئەرێنییەکانی سۆسیالیزمی دیموکڕاتیک بوو کە بەوشێوەیە توانی کاریگەری ئەرێنی لەسەر حیزب بۆ خزمەتکردنی کۆمەڵگا دابنێت.

٤. سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک و خوێندنەوەیەکی سەر لەنوێ

بـەو شـیکردنەوەی سـەرەوە، هەوڵـماندا دوو بنەمـای کەشـی سیاسـی سـەردەمی هاتنـە بەرباسـی سۆسـیالیزمی دێموکڕاتیـک و پێویسـتی و سـودەکانی سوسـیالیزمی دێموکراتیـک بخەینـەڕوو کـە پێـمان دەڵـی بۆچـی سۆسـیالیزمی دیموکڕاتیـک پێویسـتە. هەروەهـا ڕوانیـن لـە کاریگەرییـە ئەرێنییەکانـی دەردەکـەوێ کـە دکتـۆر قاسـملوو بـە چ لێهاتوویـیـەک توانیویەتـی بـەو بەرنامەیـە خزمەتـی بزاڤەکەمـان بـکات، بـەڵام هەڵوێسـتی ئێسـتامان کـە چەنـد دەیـە بەسـەر پەسـندکردنی ئـەو بەرنامـە تێپـەڕ دەبێـت، گرنگییەکـی تایبەتـی هەیـە. بۆیـە پێویسـتە سۆسـیالیزمی دیموکڕاتیـک لەلایـەن کەسـانی شـارەزاوە بخرێتـە بەرخوێندنـەوەو داڕشـتنەوەیەکی سـەر لەنـوێ.

سـەرەتا، ڕەتکردنـەوە، لابـردن یـا ڕەخنەگرتـن لـە سۆسـیالیزمی دیموکڕاتیـک، بەمەرجێـک کـە بنەمـای زانستی بەمەبەستی شـیکردنەوە یـان دانانـی بەرنامەیەکـی دیکـە بـێ، نابـێ بەتابـۆ بزانیـن؛ بەڵکـوو گفتوگـۆی زانسـتی لـەو بـارەوە پێویسـتە، جـا بەمەبەسـتی تەئیـد یـا ڕەتکردنـەوەی سۆسـیالیزمی دیموکڕاتیـک بـێ، فـەرق نـاکا، بەڵکـوو بەدەوڵەمەنـدیو گەورەیـی دکتـۆر قاسـملووی دەزانیـن. چونکـە هەمـوو بابـەت و تیۆرییەکـی زانسـتی کـە دێتـە ئـاراوە دواتـر دەکەوێتـە بـەر لێکۆڵینـەوەو پێداچوونـەوەی زانستی ڕەخنەگرانـە. ئـەوە نـەک لـە گرنگـی زانسـتی تیۆرییەکـە کەمناکاتـەوە، بەڵکـوو دەوڵەمەندتـری دەکات، چونکـە زانسـت بـەردەام لـە گەشـەکردن دایـەو لـە دونیـای زانسـتدا بـەردەوام تیۆرییـەکان لەبـەردەم تاقیکردنـەوە دان بۆئـەوەی ڕاسـتیو دروسـتیان دەرکـەوێ، هەروەهـا تیۆرییـەک کـە بـۆ هەلومەرجێـک

ئاکامێکـی باشـی دەبـێ، زۆر ئاسـاییە کـە لـە هەلومەرجێکـی دیکـەدا ئاکامـی جیـاوازی هەبێـت. بریـا ئەمـڕۆ دکتـۆر قاسـملوو زینـدوو بایـەو بێگومـان بۆچوونـی نـوێو خوێندنـەوەی سـەردەمیانەی ـچـۆن ئـەوکات کردوویەتــی ـ ئێســتاش دەیکــرد. بۆیــە نابــێ لــەوە ترســمان هەبــێ کـە کەسـێک لەسـەر سۆسـیالیزمی دیموکڕاتیـک ڕەخنـەی هەیـە یـان ڕەتی‌دەکاتــەوە، ئــەوە لەزەمانــی حەیاتــی شــەهید دکتــۆر قاسملووشــدا هەبــووە. بــە بــڕوای مــن کەسـێک بتوانێــت بەفاکتــی زانســتی ئــەو بابەتــە دەوڵەمەنــد بــکات یــان جێگــرەوەی بــۆ بدۆزێتــەوە، دەبــێ بــەدڵ فراوانییــەوە پێشــوازی لێ‌بکەیــن. بۆیــە بەڕەچاوکردنــی بنەمــا زانســتییەکان ئەگــەر بەپێچەوانــەی ڕای گشــتیش بــێ، دەبــێ ڕوانگــەی خۆمــان بــۆ بەرەوپێش‌بــردنو گەشــەکردنی تیــۆریو بنەمــا فکرییەکانــی حیــزب بەڕاشــکاوی بڵێیــن.

بەوشــێوەیە پەیڕەوەیــمان کــردووە لــە بنەمایی‌تریــن مێتــۆدی دکتـۆر قاسـملوو کـە هیـچ بابەتێکـی بـە دوگـم وەرنەدەگـرت، بەڵکـوو بەگوێــرەی گونجــانو خزمەتیــان بەپرســی نەتەوەیــیو کۆمەڵــگای کوردســتان کەڵکــی لێوەردەگــرت. ئێمــەش نابــێ بیــری دوکتــۆر قاسـملوو بەدوگـم وەرگریـن، چونکـە هەمـوو بابەتـە هـزریو لێـدوانو کردەوەکانــی هــەر بیرمەندێــک لەقوناغــی جیــاوازدا ئاڵوگــۆری بەســەردا دێو بیرمەندانــی داهاتــوو تەواوکــەری دەبــن؛ چونکــە هەلومەرجـی سـەردەم کاریگـەری هەبـووە لەسـەر هەندێـک بابـەت. ئەگـەر بیـری دکتـۆر قاسـملوو بـە دوگـم وەرگریـن، ئـەوا بەپێچەوانـەی دکتـۆر قاسـملوو هەنـگاو هەڵدەگریـن یـان بەشـێوەیەکی دیکـە دکتـۆر قاســملووی مەزنمـان ناسـیوە.

ئەگەر بمانهەوێ ئەو هەڵوێستەی سەرەوە ببێت بەبەشێک لە بەرنامەی حیزب، پێویستە ئەو بابەتەش ڕەچاوبکەین کە هەر بیرکردنەوە، بەرنامە یان تیۆرییەک تا ئەوکاتەی کە لەکۆنگرەی حیزبدا پەسەند دەکرێت، پڕۆژە یا پێشنیارێکە کە بە گفتۆگۆیەکی تەندروست، دەکرێ ڕەت، قبووڵ یان دەوڵەمەند بکرێت؛ بەڵام کە لەبەرزترین ناوەندی یاسادانانی حیزب واتە کۆنگرە پەسندکرا، دەبێتە یاساو دەبێ جێبەجێ بکرێ. هەربۆیە بەپێی جیاوازی نێوان یاساو پڕۆژە یاسا دەبێ هەڵسوکەوت بکەین، واتە پڕۆژەیاسا بە پێشنیارو ڕەخنە دەوڵەمەند بکەین تا یاسایەکی باشی لێ دروست بێت کە بووش بەیاسا جێبەجێ بکرێ تا سەرکەوێ.

سۆسیالیزمی دیموکڕاتیک کە لەبەرنامەی حیزبدا لەئاستی پاراگرافێک قەتیس ماوەتەوە، پێموایە مێتۆدی داهێنانی وەک باسێکی مێژووی‌و مێتۆدی بەرنامەدارێژی بۆ بەرنامەی حیزبێکی سیاسی لەپێناو خزمەتی گەلدا دەبی بەردەوام کەڵکی لێوەربگیرێت. سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک لە کەشێکدا پێویستی دەنواند، بەڵام ئێستا کە هەلومەرجی نێونەتەوەیی بەگشتی ئاڵوگۆڕی بەسەردا هاتووە ئایا سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک هەنووکە گرنگی خۆی لەدەست نەداوە؟ ئایا ئەو هەلومەرجەی کە سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک تێیدا لەدایکبووە ئێستا وەک خۆی ماوە؟ بۆ نموونە دەتوانین ئاماژە بە هەژموونی چەپ‌و سنووربەندی لەگەڵ ئەو هێزانە بکەین کە ئێستا هەر لە ڕۆژهەڤدا نەماون؛ تەنانەت ئەو لایەنە چەپانەی کە بەتووندی دژایەتی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک‌و ناسیۆنالیست‌بوونی حیزبە کوردییەکانیان وەک دژبەرێکی حیزبە

کۆمنیستییەکانیان دەکرد، ئێستا لە حیزبی دێموکڕات زیاتر خۆیان بە نەتەوەیی دەزانن، تەنانەت دان بە هەڵەی ئەوکات بۆ دژایەتی بیری دکتۆر قاسملوو دادەنێن.

بەهۆی گۆڕانکاری لەئاستی کۆمەڵگای کوردیو دۆخی دونیای نێودەوڵەتی، بەتایبەتی دوای ڕووخانی یەکێتی سۆڤیەت، ناکرێت بەرنامەیەک کە لەسەر بنەمای هەلومەرجی ئەوکاتی کوردستانو دونیای نێودەوڵەتی هەبوو بۆ ئەمڕۆش وەک بەرنامەیەک بۆ داهاتوو دابنرێت. لەکاتی نووسینی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک، هێشتا سیستەمی دەربەگایەتی بەتۆخی خۆی لە کۆمەڵگای کوردستاندا دەنواند کە ئێستا یان نەماوە یان زۆر کاڵ بۆتەوە؛ هەروەها جیاوازییەکی زۆر لە چەمکی چینایەتی کە بنەمای سۆسیالیزمە لە ئێستادا لەگەڵ پێشوو هەیە. لە کورتەباسدا باس لە گرنگی دێموکڕاسی دەکرێو جەخت دەکاتەوە لەسەر ئەوەی کە لەداهاتووی کوردستاندا، ئێمە بەرنامەی خۆمان وەک حیزب دەخەینە بەردەم هەڵبژاردن، ئەگەر خەڵک دەنگی پێنەدا ڕێز لەبڕیاری خەڵک دەگرین. کەواتە دانانی بەرنامە بۆ داهاتوویەکی نادیار کە لە کورتەباسدا بە سێ قوناغ باس دەکرێو تا ئێستا ئێمە بە قۆناغی یەکەمی واتە ڕزگاری نەگەیشتوون، زیاتر لەبابەتێک کە پەیوەندی بە پرسی ڕۆژ و خاوەن ئەولەوییەت هەبێ لە پاراگرافێکدا قەتیس دەمێنتەوە.

لەدونیای ئێستادا کە خێرایی گۆڕانکارییەکان بەڕادەیەک زۆرە کە تەنانەت دانانی بەرنامە بۆ ١٠ساڵ و ٢٠ساڵیش کەم وکوڕی خۆی هەیە، بەتایبەتی ئەگەر بەرنامەکە بۆ پرسی کۆمەڵگا بێت، چونکە کۆمەڵگا بە هەموو پێوەرەکان بەردەوام لە گۆڕانکاری دایە.

هەربۆیەش ئێمە کە باوەڕمان بە دێموکڕاسی هەیە، هەروەها لەچوارچێوەی دێموکڕاسیدا دەرفەتی باشتربوونی سیستەمگەلی جیاوازی ئابووریو ئیداریو کەلتووریو کۆمەڵایەتی هەیە، دەبێ بەرنامەکان بەگوێرەی قۆناغو سەردەم دابڕێژرێت. بۆیەش لەوانەیە هەلومەرجی ئابووری لە کوردستانی ئازادی داهاتوو زیاتر لە ئابووری سۆسیالیستی، پێویستی بە بنەماکانی ئابووری لە سیستەمە لیبرالەکان هەبێ، یان لەوانەیە لەیەک کاتدا لەهەندێ بواردا دەوڵەتی سۆسیال پێویست بێتو لەهەندێک بواریتردا بنەماکانی لیبرالیزم وەڵامدەرەوەی گرفتەکان بن. ئەوە هەلومەرجی ئەوکاتەیە باشتر بڕیار دەدات، کەواتە بەرنامەی ئابووری_کۆمەڵایەتی بۆ چارەسەرکردنی پرسەکانو بەرەوپێشبردنیان دەبێ لەسەر بنەمای پێوەرە سەردەمییەکان بێت. لەئێستاوە دیاریکردنی ئەو چوارچێوەیە بۆ داهاتوو بەگوێرەی پێوەرەکانی ئەمڕۆ کەموکوڕی لەداهاتوودا دروست دەکات.

دوای پێشنیارکردنی نەمانی پێویستی هەنووکەیی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک، یەکسەر پرسیاری جێگرەوەی لەمێشکی زۆرکەسدا دروست دەبێت.

بە بڕوای من، ئەم باسە کاری هەموو کەسو نووسەرێک نیە، ئەوە کاری کەسانی شارەزای ئەو بوارەیە کە پیموایە حیزب دەبێ هەوڵبدات لێژنەیەک لەوجۆرە کەسانە دیاری بکات تا لەسەر ئەم تێزە توێژینەوە بکەن، یان دەوڵەمەندو شەفافی بکەن یان بەدیلێکی بۆ بدۆزنەوە؛ چونکە کاریکی ئاسان نیە، بۆ نموونە لەسەر شرۆڤەی سۆسیالیزمی دێموکڕاتیک هەوڵێک

بــۆ لێکشــوبهاندنی لەگــەڵ سۆســیال دێموکڕاســی هەیــە کــە بەتایبەتــی لــە وڵاتانــی ئێســکاندیناوی توانیویەتــی بەختــەوەری زۆرتــر لەچوارچێــوەی دەوڵەتــی خۆشــگوزەران دروســتبکات، دەبیندرێــت کــە ئــەو لێکشــوبهاندنە لەلایــەن خــودی دکتــۆر قاســملوو ڕەت کراوەتــەوە. پێم وایە ئــەو هەوڵــە زیاتــر بــۆ ئەوەیــە تــا لەژێــر چەتــری نــاوی دکتــۆر قاســملوو بــەرەو بەرنامەیــەک بڕۆیــن کــە ئەزموونێکــی ســەرکەوتووی هەبــووە. بــەو شــێوەیە ناڕاســتەوخۆ بڵێیــن کــە مەبەســتی دکتــۆر قاســملووش هەرهەمــان سۆســیال دیموکڕاســییە. ئــەم شــێوازە تێڕوانینــە لەوانەیــە دروســت نەبێــت، چونکــە هەلومــەرجو کەلتــووری وڵاتانــی ئێســکاندیناوی نــەک لەگــەڵ کوردســتان جیــاوازە، بەڵکــوو لەگــەڵ وڵاتــی ئەڵمانــی دروســیّو فەرەنســای ئوروپــاش جیــاوازە. هــەروەک چــۆن سۆســیال دیموکڕاســی لەئاڵــمان جیــاوازە. ئابــووری فەڕەنســاو وڵاتانــی دیکــەی ئوروپیــش وێــڕای جیــاوازی هــەرکام لەســەر تایبەتمەندییەکانــی خۆیــان داڕێــژراون. هەربۆیــە ئەگــەری نەگونجانــی ئابــووری ئێســکاندیناوی لەگــەڵ کوردســتان هەیــە، پێــش داوەریکــردن لەئێســتاوە لەبــارەی جێگۆڕکــێ ئــەو دووانــە واتــە سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک بــە سۆســیال دێموکڕاســی لەوانەیــە گرفــت بخولقینــێ.

٥. ڕێگا چارە

بە بـڕوای مـن پێویسـتە دوای دانـەوەی ڕاپۆرتـی لێژنـەی شـارەزایانی پێداچوونــەوە بــە سۆســیالیزمی دێموکڕاتیــک، ئــەو بابەتــە بێتــە نێــو بەدەنــەی حیزبــەوەو دواجــار بخرێتــە بەرنامــەی کاری کۆنگــرەوە بــۆ بڕیــاری کۆتایــی؛ بۆیــە دەکــرێ هــەر تاکێکــی حیــزب ڕاوبۆچوونــی خــۆی

بەزارەکـی یـان نـووسراوە بخاتـەڕوو بـۆ دەوڵەمەندکردنـی بابەتەکـە. مـن پێموایـە، دەبـێ بەرنامـەی حیـزب لەسـەر بنەمـای ڕزگارکردنـی نیشـتمانو ئـازادی بـۆ کـورد لەکوردسـتانو بەتەوەروەرگرتنـی ئـازادی دابڕێژینـەوە، چونکـە ئازادکردنـی نەتـەوە وێـڕای پێویسـتی هەنووکەیـی بەهـۆی چەوسـاندنەوەی گەلەکەمـان بەتوندتریـن شـێوە، پرسـێکی گرنگـەو تەنانـەت هەرمانـی نەتەوەیـیو شۆڕشـی پێـوە بەسـتراوەتەوە. کەواتـە بەرنامـەو هەوڵـی ئێمـە دەبـێ بەدیهێنانـی ڕزگاری نیشـتمانی بێـتو دواتـر بەڕێوەبردنـی دێموکڕاسیانەی ئـەو نیشـتمانەی کـە ئـازادی تێیـدا بەدەسـت دێ. لەبارودۆخێکـی وەهـادا لەجێـگای سۆسـیالیزمی دێموکڕاتیـک، دەکرێـت بـۆ سـێ قونـاغ بەرنامەیەکـی تۆکمـە بۆحیـزب دابنرێـت کـە ئێسـتا کوردسـتان زۆر پێویسـتی پێیەتـی. هەروەهـا لەکۆنگـرەکان ئـەو بەرنامەیـە بەگوێـرەی هەلومەرجـی سـەردەم نوێبکرێتـەوە، بەوشـێوەیە دەتوانیـن ئەسـڵی سـەردەمیبوون بـۆ حیـزب کـە ئەسـڵێکی گرنگـە بەتایبەتـی لـە دونیـای خێـرای گۆڕانکارییەکانـی ئێسـتا دروسـت بکەیـن. قۆناغەکانـی ئـەو بەرنامەیـە بەشـێوەی خـوارەوە دەبینـم:

قۆناغـی یەکـەم: قۆناغـی ئازادکردنـی کوردسـتان واتـە لابردنـی داگیرکـەر. هێڵەکانـی بەرنامـەی ئـەو قۆناغـە وێـرای میکانیزمەکانـی بەهێزکردنـی شـۆڕش لەهەمـوو ئاسـتەکان، کارکـردن بـۆ دانانـی میکانیزمـی پێویسـتو شـەفاف بـۆ هاوخەباتـی لەگـەڵ هێـزو لایەنـەکان لەخـۆ دەگرێـت.

قۆناغـی دووەم: میکانیزمـی چۆنیەتـی بەڕێوەچوونـی قوناغـی دوای ئـازاد بـوون تاکاتـی دامەزراندنـی دامـەزراوە نیشـتمانییەکانو دۆخـی

ئاسـایی، واتـە قوناغـی گواسـتنەوە.

قوناغـی سـێیەم: قوناغـی میکانیزمـی دامەزرانـدن و بەڕێوەبردنـی دامـەزراوە نیشـتمانیەکان لـە سـەر بنەمایەکـی دێموکراتیـک.

دانانـی بەرنامەیەکـی لەوشـێوەیە، وێـڕای ئـەوەی نەخشـەڕێگای ئـازادی دیـاردەکات، هەوڵـدان بـۆ دروسـتکردنی هاودەنگـی لەسـەر ئـەو نەخشـەڕێگایە دەتوانـێ وەک ئامـرازی بەهێزکردنـی شۆڕشـیش ببینیـن. لەهەمـووی گرنگـتر ئـەوکات باشـتر دەتوانیـن لـە کوردسـتانی ئـازاد کـە بەدیهـات بنەمـا دادپەروەرییـەکان، هەروەهـا ئابورییەکانـی سۆسـیالیزمی دێموکڕاتیـک کـە لەگـەڵ دۆخـی کوردسـتانی ئـەوکات دەگونجـێ، لەچوارچیـوەی بەرنامـەی حکوومەتێکـی دێموکڕاتیـک کـە بـە هەڵبژاردنیکـی ئـازادو یاسـاییو دیموکڕاتیـک دێتـە سـەرکار بـەدی بێنیـن. هەروەهـا لەکاتـی شـۆڕش تـا بەدیهاتنـی ئـازادی، بنەمـا دادپەروەرییەکانـی سۆسـیالیزمی دێموکڕاتیـکو نرخـە گەردوونـی و مرۆڤیـەکان وەک بنەمـای چوارچێـوەی هـزری و کردەوەیـی حیزبـی دێموکـڕات بـن.

کۆبەند

بەچاوخشـاندنێک بەمێـژووی تێڕوانینـی ئێـران بـۆ کـورد، دەردەکـەوێ سیاسـەتی داگیرکارانـەی دەوڵەتـە یەکلـەدوای یەکەکانـی ئێـران نیسـبەت بـە گەلـی کـورد وایکـردوە کـە مەملەکەتـی مـاد لەڕابـردوو و لەسـەردەمە جیـاوازەکاندا بـە کوردسـتانی ئێسـتاوە نەتوانـێ خـاوەن دەسـەڵاتێکی بەهێـزو سـەربەخۆ بێـت؛ بـەڵام بەهـۆی بەرخۆدانـی بـەردەوام، خەبـات بـۆ وەدەسـتهێنانی ئـازادی ڕەگـی لەنێـو خوێنـی تاکەکانـی ئـەو گەلـەدا داکوتـاوەو تائەمـڕۆش لـە بیـرو مێشـکماندا جێگیربـووەو لەگـەڵ ئـەوەی سـەربەخۆیی هەرێمـیو ناوەبەناوەیـان هەبـووە، بـەڵام سیاسـەتی ڕەگەزپەرسـتانەی حکوومەتەکانـی ئێـران نەیانهێشـتووە ئـەو سـەربەخۆییە هەرێمیانـە جێگیربێـت، بەڵکـوو بـەردەوام بـە دڕەندانەتریـن شـێوە بـۆ لەناوبردنـی ئـەم دەسـەڵاتو پرسـە تێکۆشـاونو سیاسـەتی سـەرکوتی بزووتنەوەکانـی گەلـی کـورد بەشـێکی دانەبـڕاوی سیاسـەتی حکوومەتەکانـی ناوەنـدی بـووە. ویسـتی ئاشـتیخوازی کـورد بەگشـتی لەڕابـردوواو نزیکـەی یـەک سەدەشـە حیزبـی دێموکـرات داخوازییـە ڕەواکانـی کـورد ئاراسـتەی حکوومەتـە یەکلـەدوای یەکەکانـی ئێـران دەکات، کەچـی وەڵامـی دیکتاتـۆران بـۆ داخوازییـە بەرحەقەکانـی کـورد لـە سـێچارەکە سـەدەی ڕابـردوودا بـە ئاگـرو ئاسـن وەڵام دراوەتـەوە. ئەمـە بەڵگـەی بەهێـزی سـەلماندنی ئـەم ڕاسـتییەن کـە خـۆی لـە بیـرو مێشـکو ڕوخسـاری داگیرکەرانـەی سـەرانی ئێـراندا وێنـادەکات.

لەبـەر ڕۆشـنایی ئـەو میـژووە خوێناوییـە، دەردەکـەوێ کـە حکوومەتـی ناوەنـدی قـەت ئامادەنەبـووە دان بەکەمتریـن مافـی کـورددا بینـێو بەهـەر شـێوەیەکیش بۆیکـراوە بـەدژی وەسـتاوەتەوە.

بــۆ حکوومەتــە یەکلــەدوای یەکەکانــی ئێــران گرنــگ نیــە کــورد تــا چ ڕادەیــەک داوای مافــی خــۆی دەکات یــان چەنــدە خزمەتیــان بەحکوومەتــی ناوەنــدیو گەلــی فــارس کــردووە، بەڵکــوو گرنــگ ئــەوە بــووە کــورد بەهێــز نەبــێو نەتوانــێ داوای مافــی خــۆی بــکات، هەربۆیــە بــەردەوام چەوســاندوویانەتەوە.

ئایــا تێڕوانینــی دەســەڵاتدارانی حکوومەتــی داهاتــووی ئێــران بــۆ کــورد دەگۆڕێــت؟ پرســیارێکی جیددیــە بــۆ ئــەوەی کــورد لــە نەبوونــیدا ڕێکارێکــی دیکــە بگرێتەبــەر، ئەگــەر تێڕوانینەکــە عەقڵانــی بــێو لەگــەڵ هەلومەرجــی ئەمــڕۆی دونیــا یەکبگرێتــەوەو بیــر لــە ئێرانێکــی ئــازادو دێموکــرات بکاتــەوە کــە حکوومەتێکــی فیدڕاڵــی لەخۆدەگرێــتو مافــی نەتەوایەتــی هەمــوو نەتــەوە پێکهێنەرکانــی ئێــران دابیــنو دەســتەبەردەکات، جــێ ڕێــزو پشــتیوانیو دڵخۆشــیە. ئــەوە دەتوانــێ ئێــران بــەرەو کرانــەوە بــەرێو دەرگای ئارامــی، ئــازادیو بەختــەوەری بــەڕووی گەلانــی ئیــراندا بکاتــەوە، بــەڵام ئەگــەر عەقڵییــەت ئاڵوگــۆڕی بەســەردا نەیــەت، گۆڕیــن تەنیــا بــۆ دەموچــاوەکان بێــتو هەمــان ئەزموونــی ڕابــردوو نیســبەت بەگەلانــی ئێــران دووپــات ببێتــەوە، هیــچ لــە مەســەلەکە ناگــۆڕێ. ئەگــەر لــە هەڵوێســتو تێروانینــی ئۆپۆزســیۆنی دژبــەری حکوومەتــی ئاخونــدی بڕوانیــن، مــرۆڤ تووشــی گومــانو دڵســاردی دەکات، چونکــە ئۆپۆزســیۆنی تاراوگــە حکوومەتێکــی بەهێــزی ناوەنــدی کــە کەمــتر دێموکڕاتیــک بێــت لەهەبوونــی مەترســی بۆســەر یەکپارچەیــی خاکــی ئێــران بەباشــتر دەزانــن.

بەلێکدانــەوەی بیروئایدیــای هێــزەکان، داهاتــووی ئێــران زۆر ڕووناکــتر لەمێــژووی ڕەشــی ڕابردوومــان نایەتــە بەرچــاو، چونکــە هــەر

هێزێـک لەئێرانـی دوای کۆمـاری ئیسـلامی دەسـەڵات بەدەسـت بگـرێ، ئاسـۆی گەیشـتن بەئـازادیو پەرەسـەندنی مافـی دیاریکردنـی چارەنـووس لـە ئێرانـی ئـازاددا بـەدی ناکرێـت. لەبارودۆخێکـی وەهـادا پێویسـتیمان بـە پێناسـەی خەبـات لەسـەر بنەمـای ڕزگاری نەتـەوەی کـوردو خـاکو ئازادییەکەیەتـی، نـەک ئێرانـی ئـازادو یەکپارچـە کـە هیـچ خێرێکـی بـۆ کـورد نەبـووە؛ تەنانـەت خەباتـی بەردەوامـی ئـەو نەتـەوە بندەسـتانەش تـا ئێسـتا هێزێکـی ئەوتۆیـان نەدۆزیوەتـەوە کـە بـڕوای تـەواوی بـە چارەسـەرکردنی مافـی گەلانـی بندەسـت هەبـێ.

ئـەو ڕاسـتییە دەمانهێنێتـە سـەر ئـەو بڕوایـە کـە بـۆ بەردەوامـی خەبـات، دەبـێ گۆڕانـکاری لەهێڵـە گشـتییەکان وەک پێویسـتییەکی گرنـگ لەگوتـاری نوێـی خەبـاتدا خـۆی بنوێنێـت؛ بـەڵام ئەمـە بەتەنیـا تەواوکـەر نیـەو فاکتەرگەلـی دیکـە وەک گۆڕانکارییـە ئابـووریو کۆمەڵایەتـیو کەلتوورییەکانـی نێوخـۆی ڕۆژهەڵاتیـش دەبـێ ڕەچاوبکرێـت. چونکـە ناکـرێ بەبیرکردنـەوەی چەنـد دەیـە پێـش سیاسـەت بـۆ کۆمەڵگاییـەک بکـرێ کـە گۆڕانـکاری زۆری بـە هۆکارگەلـی جیـاواز تێـدا ڕوداوە، واتـە ناتوانیـن پەیـڕەوی لەسـەنتێزیک بکەیـن کـە بـۆ دۆخـی چەنـد دەیـە پێـش ئێسـتا نـووسراوە یـا ئامادەکـراوە.

بـە چاوخشـاندنێکی کـورت بـەو گۆڕانکارییانـەی کـە لەدۆخـی ئابـووری، کۆمەڵایەتـیو کەلتـووری خەڵکـی ڕۆژهـەڵاتدا ڕوویانـداوەو کاریگـەری ڕاسـتەوخۆی لەسـەر بزووتنـەوەکان بـووە، دەبینیـن ئاسـتی گۆڕانکارییـەکان بەڕادەیـەک بەرچـاون کـە دەتوانیـن بەڕاشـکاوی بـاس لـە کۆمەڵگاییەکـی نوێـی ڕۆژهـەڵات بکەیـن کـە لـە زۆر ڕوووە گۆڕانـکاری ئەرێنـی بەسـەرداهاتووە. ئـەو گۆرڕانکارییانـەش پاڵنەرێکـی گرنگـن بـۆ

دروستبوونی گۆڕانکاری لەگوتارو ویستو داخوازییەکانی گەلی کورد، بۆیەش دەتوانین لەو گۆڕانکارییانە کەڵکی دروست وەرگرین بۆ خەبات و شۆڕشێکی بەرینتر و هەنگاو بەرەو ڕزگاری کۆتایی.

سەرەڕای گۆڕانکاری نێوخۆیی، گۆڕانکاری لەفاکتەرە کاریگەرەکانی ژئۆپۆلیتیکی ڕۆژهەڵاتی ناڤین، فاکتەرێکی دیکەی گرنگی ئەمڕۆی گۆرەپانی پرسی کوردە کە دەبێ رەچاو بکرێن. بزووتنەوەی کوردستانی ڕۆژهەڵات لەساڵانی ڕابردوودا بۆ بوون بە فاکتەری هێز یان «هێزی شوێندانەر»، وێڕای وەگەڕخستنەوەی خەباتێکی شیلگیرتر لە کوردستانی ڕۆژهەڵات، ترسێکی گەورەی بۆ کۆماری ئیسلامی دروست کردووە کە ئەو خەباتە بەرەو شۆڕش بڕوات؛ ڕوونە کە ئەو شۆڕشە لەڕۆژهەڵات کاریگەری لەسەر ئێران وەک یەکێک لە کاریگەرترین وڵاتانی ناوچە دەبێت، کاریگەریش لەسەر ئێران کاریگەری لەسەر دۆخی کورد لە رۆژهەڵاتی ناڤین دەبێت، ئەوەش سەرەتای دروست بوونی رۆژهەڵاتی ناڤینێکی نوێیە. ئێران زۆر بەباشی ئاگاداری ئەو خاڵەیە، بۆیە بەهەموو شێوەیەک هەوڵی کپکردنی ئەو خەباتە دەدات؛ لەهەمانکاتدا ڕاستە دابەشکردنی کوردستان لەنێوان عوسمانیو سەفەویو دواتر لەنێوان تورکیەو ئێرانو سوریەو عێڕاق بۆتە هۆی لاوازبوونی بزووتنەوەکانی کورد، بەجۆرێک هەرکات شۆڕشی کورد لەپارچەیەکی کوردستان بگاتە لوتکە، ئەو چوار وڵاتە بەئاسانی هەموو ناکۆکییەکانیان وەلادەنێنو یەکدەگرنو دژ بەکورد هەرچی لە توانایان دابێت بۆ لەناوبردنی شۆڕشو خەبات دەیکەن.

لەو پەیوەندییەدا، ئەوەی ئەمڕۆ وەک گۆڕانکارییەک دەتوانین

ئامــاژەی پێبکەیــن، نەمانــی (گۆڕینــی جوغرافیــای) چــوار وڵاتــی بەهێــزی ناوچەیــە، واتــە لەلایــەک ســوریە تاســەر لێــواری ڕووخــان ڕۆیشــتووەو تەنیــا بەپاڵپشــتی ڕووســیەو ئێــران ماوەتــەوە، لاوازی ســوریە لەداهاتــوو کاریگــەری لەســەر بەرەوپێش‌چوونــی بزووتنــەوەی کــورد لەهەمــوو بەشــەکان دەبێــت. یەکێکــی دیکــە لــەو وڵاتانــە، عێراقــە، دوای ڕووخانــی ڕێژیمــی بەعــس لــە٢٠٠٣وە، عێــراق بۆتــە وڵاتێکــی فیــدراڵو کــورد لەوبەشــە بەبەشــێک لەمــافو ئازادییەکانــی گەیشــتووە، ئــەو مافــەش لــە دەســتوری ئــەم وڵاتــەدا دەســتەبەرکراوە، بۆیــە پێویســتە کــورد زۆر بــە وریایــیو حەکیمانــە لــەو بارودۆخــەدا هەڵســوکەوت لــە دوو بــواردا بــکات؛ یەکــەم، لەئاســتی نێونەتەوەیــیدا زیاتــر پرســی کــورد بەنێونەتەوەیــی بکرێــت کــە پشــتیوانی ڕای گشــتی بــەدوادا بێــت، دووەم؛ کــورد دەبــێ نێوماڵــی خــۆی ڕێکبخــاتو یەکگرتــووو یەکهەڵوێســت بــێ، هەربۆیــە کاتێــک ســتراتژی کــورد بــەرەو چــارەی خۆنووســین هەنــگاو هەڵگــرێ، دەبێتــە هێزێکــی شــوێندانەر کــە کاریگــەری ئەرێنــیو ڕاســتەوخۆی هــەم لەناوچــە هــەم لەســەر بەشــەکانی دیکــەی کوردســتان دەبێــت. بەپێچەوانــەوە دەبێتــە هــۆی لەناوچوونــی ئەزموونــی حکوومەتــە خۆجێیەکــەی کــە شــوێندانەری زۆر نێگەتیڤــی لەســەر بزووتنــەوەی کــورد دەبــێو لەوانەیــە چارەنووســی کــورد بــەرەو ئاقارێکــی نادیــار بەرێــت.

هەربۆیــە دەتوانیــن لەچەنــد ڕوووە بەرۆژەڤبوونــی پرســی کــورد لەدونیــا وەک هەنگاوێکــی دیکــەی ئەرێنــی ببینیــن کــە دەکــرێ دیپلۆماســی بــۆ کــورد ئاســانتر لەڕابــردوو بــکات، هەروەهــا لەدیاسپۆراش وەک ڕەهەندێکــی هێــزی شــۆڕش ســەیربکرێت بــۆ پشــتیوانیو گەیاندنــی

دەنگی کورد کە هیچکات بەڕادەی ئێستا نەبووە.

هەموو ئەو بابەتگەلەی کە ئاماژەمان پێکرد، دەتوانن ببنە داخوازی بەرنامەی خەبات بۆ حیزبێکی نەتەوەی کورد لەسەر بنەمای خەباتی داگیرکراو دژی داگیرکەر؛ واتە بۆ کوردی ژێردەستە ڕزگاری نیشتمانی لەسەرووی هەموو داخوازییەکانی دیکەوەیە، چونکە ڕوانگەی حکوومەتەکانی ناوەندی کە کوردی تێدایە ڕوانگەیەکی داگیرکەرانەیە بۆ کوردستان، بۆیە ئێمە ناتوانین بەپێی هەندێک داواکاری سەرەتایی وەک هەر هاوڵاتییەکی ئێرانی دانیشتووی تاران کە داوای مافی شارۆمەندی دەکات، هەڵسوکەوت بکەین. چونکە پرسی ئێمە خاکە کە دەبێ ئەو خاکە داگیرکراوە ڕزگار بکەین، بەتایبەتی کە دەبینن ڕوانگەو عەقڵییەتی حاکم لە ئێران بەنیسبەت کورد ڕوانگەی داگیرکەرانەیە. دانانی بەرنامەیەکی لەو شێوەیە وێڕای ئەوەی نەخشەڕێگای ئازادکردنی نیشتمان دیاریدەکات، هەوڵدانە بۆ دروستکردنی هاودەنگی بزووتنەوەی گەلی کورد لەسەر ئەو نەخشەڕێگایە کە دەتوانرێ وەک ئامرازی بەهێزکردنی شۆڕشیش ببینرێت؛ بە کورتی ئەو بەرنامەیە دەکرێ بە سێ قوناغ دابەش بکرێ:

قۆناغی یەکەم: قۆناغی ئازادکردنی کوردستان واتە لابردنی داگیرکەر. هێڵەکانی بەرنامەی ئەو قۆناغە وێرای میکانیزمەکانی بەهێزکردنی شۆڕش لەهەموو ئاستەکان، کارکردن بۆ دانانی میکانیزمی پێویستو شەفاف بۆ هاوخەباتی لەگەڵ هێزو لایەنەکان لەخۆ دەگرێت.

قۆناغی دووەم: میکانیزمی چۆنیەتی بەڕێوەچوونی قوناغی دوای

ئـازاد بـوون تـا کاتـی دامەزراندنـی دامـەزراوە نیشـتمانییەکانو دۆخـی ئاسـایی، واتـە قوناغـی گواسـتنەوە.

قوناغـی سـێیەم: قوناغـی میکانیزمـی دامەزرانـدن و بەڕێوەبردنـی دامـەزراوە نیشـتمانیەکان لـە سـەر بنەمایەکـی دێموکراتیـک.

بەرنامەیەکـی لـەو شـێوە لەسـەر بنەمـای فاکتـی مێژوویـیو گۆڕانکارییەکانـی ئێسـتاو پێداویسـتییەکانی داهاتـووی ئـەم پرسـەیە، دەتوانـێ پشـتیوانیو پشـتگیری زیاتـری کۆمەڵـگای ڕۆژهـەڵات بۆخـۆی مسـۆگەربکات.

لەو کتێبەدا هەوڵی ئەوەمان داوە، پێویستی گۆڕانکاری چوارچێوەی بەرنامەو گوتاری داهاتووی حیزب وەک هێزێکی شوێندانەر لە ڕۆژهەڵاتدا بخەینە بەرباس کە لە سەر بنەمای فاکتگەلی؛ مێژوویی، هەڵسوکەوتی داگیرکەرانەی داگیرکەران بەرانبەر ئاشتیخوازی کورد، گۆڕانکارییە ژئۆپۆلیتیکیو کۆمەڵایەتیو ئابوورییەکان کە کاریگەری لەسەر دۆخی کورد هەبووە، داڕێژرابێ.